



Тетяна Терещенко

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
КРАЇН АЗІЇ, АФРИКИ
ТА ЛАТИНСЬКОЇ
АМЕРИКИ**

(1918–1945 рр.)

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

**Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,
історії та філософії**

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Т. В. Терещенко

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ, АФРИКИ
ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ (1918–1945 рр.)**

Навчальний посібник

Черкаси–2025

УДК 94(5/6/8)«1918/1945»(075.8)

ББК 63.3(0)я73-1

Т 35

Рецензенти:

докторка історичних наук, професорка кафедри всесвітньої історії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, професорка

О. О. Драч

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

А. П. Іржавська

Науковий редактор:

кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького

В. О. Кіреєва

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького*

(протокол № 4 від 19 лютого 2025 року)

Т 35 Терещенко Т. В. Новітня історія країн Азії, Африки та
Латинської Америки (1918–1945 рр.) : навчальний посібник / Т. В. Терещенко.
Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2025. 254 с.

На основі директивних, нормативних та методичних документів
укладено навчальний посібник з дисципліни «Новітня історія країн Азії,
Африки та Латинської Америки» для студентів спеціальностей 032 – Історія та
археологія, та 014.03 Середня освіта (Історія) Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин, історії та філософії Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького.

УДК 94(5/6/8)«1918/1945»(075.8)

ББК 63.3(0)я73-1

Т 35

© Т. В. Терещенко, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1.1. Мета викладання дисципліни	4
1.2. Завдання вивчення дисципліни	4
1.3. Міждисциплінарні зв'язки	4
1.4. Знання та вміння	4
1.5. Зміст тем дисципліни	6
2. РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ	8
2.1. Трудомісткість курсу	8
2.2. Структура та обсяг годин за темами курсу	8
2.3. Тематика і зміст лекцій	13
2.4. Зміст семінарських занять та методичні рекомендації до них	98
3. САМОСТІЙНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА	114
3.1. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи	114
3.2. Зміст самостійної та індивідуальної роботи	114
3.3. Тематика рефератів і методичні рекомендації до них	121
3.4. Додаткова тематика рефератів з курсу	124
3.5. Теми для індивідуальної роботи студентів	125
3.6. Методичні рекомендації по написанню курсових робіт	127
3.7. Тематика курсових робіт	128
4. КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	130
4.1. Питання для самоконтролю	130
4.2. Завдання до контурних карт	131
4.3. Тести для поточного контролю знань студентів	135
4.4. Модульні контрольні роботи	139
4.5. Методичні рекомендації до виконання модульної контрольної роботи	147
4.6. Питання для підсумкового контролю	149
4.7. ККР	151
4.8. Форми контролю	152
4.9. Система, форми, критерії і шкала оцінювання знань	152
5. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ	161
5.1. Джерела	161
5.2. Література	164
5.3. Інформаційні ресурси	177
5.4. Основні поняття і терміни	181
5.5. Документи	190
5.6. Карти	248

ВСТУП

1.1. Метою викладання дисципліни «Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (1918–1945 рр.)» є формування у студентів знань, навичок та компетентностей, необхідних для глибокого розуміння соціально-економічних, політичних, культурних та військових процесів, що відбувалися у країнах Азії, Африки та Латинської Америки у період між двома світовими війнами.

Курс спрямований на аналіз політичної, економічної та соціальної історії регіонів у контексті глобальних змін першої половини XX століття; дослідження антиколоніальних рухів та процесів деколонізації в Азії, Африці та Латинській Америці; визначення впливу Першої світової війни, Великої депресії та Другої світової війни на країни цих регіонів; ознайомлення з етноконфесійними, національними та соціальними конфліктами, що визначили історичний розвиток держав; вивчення ролі міжнародних організацій та великих держав у регулюванні відносин у колоніальних та напівколоніальних країнах; формування навичок критичного аналізу історичних джерел, наукових досліджень та історіографії регіонів; виховання розуміння значущості історичного досвіду країн Азії, Африки та Латинської Америки для сучасного світу.

Дисципліна забезпечує студентів спеціальностей 014.3 Середня освіта (Історія) та 032 Історія та археологія фундаментальними знаннями, необхідними для викладання всесвітньої історії, проведення наукових досліджень, роботи у сфері міжнародних відносин, журналістики та аналітики.

1.2. Завдання вивчення дисципліни:

Успішне засвоєння курсу передбачає вивчення теоретичного матеріалу, понятійно-категоріального апарату, опрацювання навчально-методичної та додаткової літератури, здійснення самоконтролю за пропонованими тестовими завданнями та виконання практичного завдання за окремою темою дослідження у вигляді контрольної роботи за окремим планом.

Студенти мають дослідити політичні, економічні та соціокультурні зміни у країнах Азії, Африки та Латинської Америки у період 1918–1945 років; проаналізувати роль революційних рухів та національно-визвольної боротьби у цих регіонах у вказаний часовий період; охарактеризувати та порівняти політичні системи та ідеології країн розглянутих регіонів у міжвоєнний період; оцінити вплив світових війн, розпаду колоніальних імперій та інших історичних подій на становлення сучасних країн Азії, Африки та Латинської Америки.

1.3. Міждисциплінарні зв'язки.

Навчальна дисципліна органічно пов'язується з іншими дисциплінами

- політологією, релігієзнавством, культурологією, історичною географією, історичною демографією, історіографією, джерелознавством, топонімікою.

1.4. Знання та вміння.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен вміти:

- аналізувати основні події та процеси, що відбувалися в країнах Азії, Африки та Латинської Америки в період між світовими війнами;
- розуміти вплив колоніалізму та імперіалізму на розвиток цих регіонів;
- оцінювати роль і внесок країн цих континентів у світову історію того часу;
- охарактеризувати загальні тенденції історичного розвитку країн Азії, Африки та Латинської Америки в новітній час і визначати національно особливі риси, характерні для окремої країни або групи країн;
- робити диференційований порівняльно-історичний аналіз рівня соціально-економічного, суспільно-політичного і культурного розвитку цих країн;
- визначати місце і роль кожної з країн у системі міжнародних відносин на відповідному історичному відрізку часу, викладати історію країн Азії, Африки та Латинської Америки як складову частину курсу загальної історії в середній школі та професійно-технічному училищі;
- удосконалювати навички роботи з текстовими джерелами інформації, термінами і поняттями.

По завершенню курсу студенти повинні знати:

- історичні факти, події та процеси, які відбувалися у країнах Азії, Африки та Латинської Америки в період з 1918 по 1945 рік
- вплив глобальних подій того часу на ці регіони, а також розуміти контекст колоніального устрою і національних рухів у цих країнах
- важливою частиною знань є розуміння контекстуальних та культурних відмінностей між країнами цих регіонів та їх взаємодії в історичному контексті.

1.5. Зміст тем дисципліни

Тема 1. Китай в 1918–1945 рр.

Внутрішньополітичне та міжнародне становище Китаю після Першої світової війни.

Радянсько-китайська угода 1924 р. Революція 1925–1927 рр., її характер і рушійні сили. Рух «30 травня» 1925 р. і початок революції. Неоднорідність єдиного фронту і боротьба всередині нього. Західні держави і китайська революція. Північний похід і новий етап революції, успіхи і невдачі. Тактика комуністичної партії в революції. Переворот Чан Кайші у квітні 1927 р. Спад революційної боротьби та поразка революції, її наслідки та історичне значення. Китай під владою Гоміньдану, внутрішня і зовнішня політика Чан Кайші. Революційна хвиля у другій половині 1927 р., Кантонська комуна. Створення перших радянських кантонів і перших частин Червоної армії. VI з'їзд КПК.

Вплив світової економічної кризи на Китай. Внутрішня боротьба в Гоміндані. Роль мілітаризму у суспільно-політичному житті Китаю. Боротьба Червоної армії Китаю проти армій Чан Кайші. Внутрішня боротьба в КПК. Загарбницькі плани Японії щодо Китаю і окупація Маньчжурії. Реакція західних держав і СРСР на цей акт агресії. Походи Чан Кайші і поразка військових частин комуністів. Активізація агресивних акцій Японії і боротьба демократичних сил за єдиний антияпонський національний фронт. «Рух 9 грудня» 1935 р. Напад Японії на Китай в 1937 р. і організаційне оформлення єдиного антияпонського фронту. Визволені райони. Підписання акту про ненапад між СРСР і Китаєм, допомога Радянського Союзу китайському народові. Радянські військові радники та пілоти-добровольці. Хід військових дій у 1937–1938 рр., зміцнення визволених районів. Китай в роки Другої світової війни.

Тема 2. Індія в 1918–1945 рр.

Індія після Першої світової війни. Система британського управління Індією. Активізація національно-визвольного руху. Радикалізація опозиційної боротьби. Закон Роулетта.

Закон про управління Індією 1919 р. «Реформи Монтегю-Челмсфорда». Силові акції колонізаторів, амрітсарський розстріл. Загальне піднесення національно-визвольного руху і позиція ІНК. М. Ганді і компанія «сатьяграхи». Перебудова структури ІНК і перша загальноіндійська кампанія громадянської непокорі. Виникнення течій в ІНК. Зародження радикального і комуністичного руху в Індії. Революційне піднесення 1919–1922 рр., його поразка та історичне значення. Соціально-економічний і політичний розвиток Індії у 20-х рр. XX ст. Світова економічна криза та її вплив на соціально-

політичну обстановку в Індії. Нове піднесення боротьби і дії М. Ганді. Делійський пакт. Конференції «круглого столу» та їх рішення. Економічний розвиток Індії у другій половині 30-х рр. XX ст. «Рабська конституція» 1935 р. Розкол ІНК. Загострення кризи колоніального режиму в Індії напередодні та під час Другої світової війни. Політична постать Махатми Ганді.

Тема 3. Соціально-економічний та політичний розвиток Туреччини в 1918–1945 рр.

Загальна характеристика Османської імперії на кінець Першої світової війни. Створення товариств захисту прав. Скликання парламенту в Анкарі і утворення уряду Великих Національних зборів Туреччини. Мустафа Кемаль Ататюрк. Війна Антанти проти турецького народу і окупація Стамбула. Севрський договір.

Револьюційна боротьба турецького народу, її рушійні сили і характер. Кемаль Ататюрк. Підтримка Радянською Росією визвольної боротьби турецького народу. Радянсько-турецький договір 1921 р. Перемога турецького народу над інтервентами. Лозаннський договір. Ліквідація султанату і халіфату; проголошення Туреччини республікою. Реформи і внутрішня політика Кемалю Ататюрка. Етатизм і його суть. Конституція Турецької республіки. Аграрні перетворення і розвиток сільського господарства. Наука і культура, охорона здоров'я. Зовнішня політика Туреччини напередодні та в роки Другої світової війни.

Тема 4. Іран в 1918–1945 рр.

Іран після Першої світової війни. Піднесення демократичного і національно-визвольного руху в Ірані та вимога відміни англо-іранської угоди. Основні центри руху. Іранський Азербайджан, Гілян і Хорасан. Хіабані і Кучек-хан. Характер руху і рушійні сили.

Державний переворот 1921 р., дискусія серед вчених про його суть. Поступове обмеження влади та остаточна ліквідація династії Каджарів. Реза-хан і економічна політика його уряду. Адміністративні реформи, перетворення в промисловості та сільському господарстві. Відносини Ірану з капіталістичними країнами і відміна режиму капітуляцій. Іран в 30-х рр., внутрішня і зовнішня політика. Реформи в галузі науки і культури. Орієнтація на Німеччину напередодні Другої світової війни. Іран в роки Другої світової війни.

Тема 5. Японія в 1918–1945 рр.

Японія після Першої світової війни. «Рисові бунти». Спад в економіці 1920–1921 рр. і внутрішня політика японських урядів. Зовнішня політика Японії. Провал інтервенції на радянському Далекому Сході. Вашингтонська конференція і загострення протиріч на Далекому Сході та в тихоокеанському

регіоні. Радянсько – японський договір 1925 р. Соціально-економічний та політичний розвиток Японії в другій половині 20-х рр. XX ст. Позапартійні уряди і демократичний рух у країні. Посилення монополій, зв'язаних з воєнними колами. Кабінет Танаки, його внутрішня і зовнішня політика.

Економічна криза 1929–1933 рр. і її вплив на Японію. Пошуки виходу з кризи. Японська воєнщина та її зв'язок з монополістичним капіталом. Мілітаризація економіки. Фашизація Японії, її особливості. Захоплення Маньчжурії і проголошення Маньчжурії державою Маньчжоу Го. Розширення війни проти китайського народу. Путч молодих офіцерів і його провал. Плани Японії щодо Монголії і СРСР та їх провал. «Антикомінтернівський пакт», союз трьох агресорів. Військова кон'юнктура і проблеми японської економіки. Подальше загострення японо-американських та японо-англійських відносин напередодні Другої світової війни. Японія під час Другої світової війни.

Тема 6. Країни Південно-Східної Азії між двома світовими війнами.

Колоніальний режим та активізація національно-визвольного руху в регіоні після Першої світової війни. Загальна характеристика Індонезії в 20-х рр. XX ст. Масові революційні виступи в 30-х рр. XX ст. в Індонезії і Сукарно. Війна на Тихому океані і японська окупація Індонезії. Рух опору і роль масових акцій трудящих. Стан економіки та суспільно-політичний розвиток народів Індокитаю на кінець Першої світової війни. Національно-визвольний рух у 20–30-х рр. XX ст. на території французького Індокитаю. Бірма, Таїланд, Лаос і Камбоджа між двома світовими війнами.

Тема 7. Арабські країни в 1918–1945 рр.

Версальська мирна конференція і післявоєнний переділ арабських територій Османської імперії та німецьких колоній у Африці. Політика британських колонізаторів в Іраку і визвольна боротьба іракського народу. Формальна незалежність країни. Соціально-політичний розвиток у 30-х рр. XX ст. Утворення Трансйорданії, опіка Англії над Палестиною. Сіонізм і діяльність Всесвітньої сіоністської організації. Еміграція євреїв у Палестину і її вплив на суспільно-політичний розвиток регіону. Визвольна боротьба народів Сирії та Лівану. Утворення Саудівської Аравії, політика її правителів. Соціально-економічна та політична обстановка в Єгипті після капітуляції Туреччини. Національні повстання 1919–1921 рр. Відміна британського протекторату і відновлення формальної незалежності Єгипту. Конституція 1922 р. Англо-єгипетський договір 1936 р. Єгипет напередодні Другої світової війни. Соціально-економічний та політичний розвиток, визвольна боротьба 20–30-х рр. XX ст. у Лівії, Алжирі і Тунісі. Політика італійських і французьких колонізаторів. Арабські країни під час Другої світової війни.

Тема 8. Країни Тропічної та Південної Африки в 1918–1945 рр.

Політична карта Африки після Першої світової війни. Розподіл німецьких колоній. Мандатна система в Африці. Британські, французькі, бельгійські, португальські, італійські та іспанські володіння на Африканському континенті. Економічний розвиток та внутрішньополітична ситуація в країнах Південної Африки в 20-х рр. XX ст. Зростання ролі Тропічної та Південної Африки в системі світового господарства. Піднесення національно-визвольного руху в 20–30-х рр. XX ст., утворення політичних партій та організацій на півдні Африки. Панафриканський рух і його значення. Країни регіону напередодні та під час Другої світової війни.

Тема 9. Латинська Америка між двома світовими війнами.

Вплив Першої світової війни на Латинську Америку. Масові рухи та ліберальні реформи кінця 10-х – початку 20-х рр. XX ст. Економічний та політичний розвиток Латиноамериканських республік в середині та другій половині 20-х рр. XX ст. Збройні антиімперіалістичні та антиолігархічні виступи в Бразилії та Нікарагуа. Вплив світової економічної кризи 1929–1933 рр. на внутрішньополітичну обстановку в регіоні. Військовий переворот в Аргентині та буржуазна революція в Бразилії. Революційна криза 1931–1932 рр. в Чилі. Посилення ролі держави в економіці. Економічні реформи в країнах регіону 1933–1939 рр. Участь країн Латинської Америки у Другій світовій війні та розвиток міжамериканського співробітництва в 1939–1945 рр.

2. РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Трудомісткість курсу

семестр	кількість навчальних тижнів	кількість годин на тиждень	Розподіл годин							
			всього	кількість кредитів	кількість кредитів в за ЕCTS	Аудиторні			самостійна робота	індивідуальна робота
						Лекції	Семінар	Усього		
Разом			90	3	3	18	18	36	27	27

2.2. Структура та обсяг годин за темами курсу

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усьо го	у тому числі					усьо го	у тому числі				
		л	п	л а б	і н д	с. р.		л	п	л а б	і н д	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1 0	1 1	1 2	1 3
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Історія країн Східної, Південної та Південно-Східної Азії в 1918–1945 рр.												
Тема 1. Вступ до курсу Новітня історія Азії,	10	2	2		3	3	11	0,5	0,5		5	5

Африки та Латинської Америки.												
Тема 2. Китай: панування мілітаристів і Гоміндану.	10	2	2		3	3	11	0,5	0,5		5	5
Тема 3. Японія у боротьбі за лідерство в Азії.	10	2	2		3	3	11	0,5	0,5		5	5
Тема 4. Індія: національно-визвольний рух та загострення конфесійних суперечностей.	10	2	2		3	3	11	0,5	0,5		5	5
Разом за змістовим модулем 1	40	8	8		12	12	44	2	2		20	20
Змістовий модуль 2. Країни Середнього Сходу та арабський світ в 1918–1945 рр.												
Тема 5. Туреччина: від мусульманської імперії до світської республіки	10	2	2		3	3	8,8	0,4	0,4		4	4
Тема 6. Іран: від напівколоніальної залежності до шахського авторитаризму	10	2	2		3	3	8,8	0,4	0,4		4	4
Тема 7. Арабські країни в 1918–1945 рр.	10	2	2		3	3	8,8	0,4	0,4		4	4
Разом за змістовим модулем 2												
Змістовий модуль 3. Країни Африки та Латинської Америки в 1918–1945 рр.												
Тема 8. Країни Тропічної та Південної Африки	10	2	2		3	3	8,8	0,4	0,4		4	4

Тема 9. Країни Латинської Америки на 10-х – початку 20- х рр. XX.	10	2	2		3	3	10, 8	0,4	0 , 4		5	5
Разом за змістовим модулем 3												
Всього годин	90	1 8	1 8		27	2 7	90	4	4		4 1	4 1

2.3. Тематика і зміст лекцій

Змістовий модуль 1. Історія країн Східної, Південної та Південно-Східної Азії в 1918–1945 рр.

Лекція 1

ВСТУП ДО КУРСУ НОВІТНЯ ІСТОРІЯ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Предмет і завдання курсу
2. Періодизація курсу
3. Історіографія курсу
4. Модернізаційні процеси в східних суспільствах

1. Предмет і завдання курсу

Неєвропейський світ і традиційний Схід – поняття не ідентичні. Під словом Схід мова йде про країни Азії та Африки. І хоча при цьому дещо осторонь залишається Латинська Америка і деякі інші регіони світу, історія Сходу все ж лишається не лише головним, але й типовим (еталонним) зразком для розуміння традиційної основи всього неєвропейського світу. Традиційний Схід – є певним ключем до розуміння проблем всього неєвропейського світу. В цьому актуальність його вивчення, причому вивчення, яке б не зводилося б до вписування історії Сходу до європоцентричних схем, що не раз відбувалося в минулому і що виправдовувалося необхідністю зберегти єдність всесвітнього історичного процесу.

Довгий час у вивченні історії не лише країн Азії, Африки та Латинської Америки радянські вчені опиралися на так званий формаційний підхід.

В жовтні 1991 р. на IV Всесоюзній конференції сходознавців М. С. Капіца, характеризуючи методологію формаційного підходу в дослідженнях, відзначав, що йому властиві такі недоліки:

- пошуки класової боротьби «у всіх без виключення цивілізованих суспільствах»,
- класової основи в будь-яких суспільних явищах,
- обов'язкове перебільшення ступеня експлуатації і зубожіння народних мас,
- повне ігнорування прогресивної ролі так званих «експлуаторських класів»,

- схиляння перед насильством, презирство до лідерів і рухів які відступали перед загрозою насильства, громадянської війни,
- конфронтаційність (тобто розгляд всіх подій з позиції глобальної боротьби двох «таборів»),
- антикапіталізм (тобто любов до «соціальних перетворень» бажано найрадикальнішого характеру),
- недовіра до нормального еволюційного розвитку.

Усвідомлення феномену фундаменталізму і самоідентифікації, тобто прагнення країн що розвиваються орієнтуватися на свої власні цивілізаційні і релігійно-культурні витоки, ніж на вестернізовані знеособлені еталони розвитку, призвело до появи нових концепцій, що пояснювали сучасні процеси і перспективи розвитку країн що розвиваються з нових теоретичних позицій. Наприклад, з позицій синтезу. Він передбачає конвергенцію, тобто поєднання певних ознак і елементів європейської і неєвропейської структур в межах певного генерального синтезу. Цивілізаційний підхід заперечує висування на передній план закономірностей соціально-економічного процесу стосовно до світу країн що розвиваються натомість віддає пріоритет аналізу перш за все цивілізаційного начала. Тут ми спираємося у першу чергу на багатогранний досвід англійського дослідника А. Тойнбі.

Найбільш вірогідною перспективою є розвиток цих країн з орієнтацією на власні фундаментальні цінності, на вікові традиції, з урахуванням релігійно-культурних принципів і норм, відповідних їм соціально-сімейним відносинам і всього укладу життя. А все вище сказане означає, що для більш адекватного розуміння процесів, що відбуваються у сучасному неєвропейському світі, необхідне добре знання традиційних структур, в рамках яких ці процеси проходять. Інакше кажучи, необхідне добре знання історії неєвропейського світу.

При спільній протилежності Заходу Схід був далеко не єдиним. Його окремі частини відрізнялися між собою майже так само як і кожна з них відрізнялася від Заходу. Недооцінка специфіки країн Сходу довгий час була хворим місцем історичної науки, а в радянській історіографії прослідковувалося прагнення «підігнати» процеси у цьому регіоні до загальних висновків марксистсько-ленінської концепції історії.

Для об'єктивної оцінки подій минулого та першої половини ХХ ст. необхідно добре уявляти собі цивілізаційний фундамент традиційних суспільств, їх орієнтацію, систему цінностей, пріоритети, структури, розібратись в питаннях релігії, культури, менталітету.

І, зрозуміло, необхідно скласти уявлення про попередню історію розвитку цих співтовариств. Ключовими для розуміння є процеси, що протікали в країнах Сходу в XVIII–XIX ст. Саме в цей час зросли контакти із Заходом, що нерідко ставало причиною конфліктів, в яких Схід виявився слабкий. Це вело до економічної експансії Заходу, до підкорення країн Азії,

Африки та Латинської Америки, до нав'язування європейських стандартів, до виникнення колоніальної системи. Не всі країни Сходу стали колоніями, але всі випробували на собі силу експансії Заходу. Зовні здавалося, що Захід домінує у всьому, нав'язує чужі країнам Азії і Африки норми життя, визначає основні напрями змін в структурах традиційного Сходу. Але так тільки здавалося. Взаємні контакти породили в регіоні кризові процеси. Вони викликали подвійну реакцію: з одного боку, відбувалися спроби запозичення нового (модернізація), з іншого – виявилось прагнення повернутися до витоків власної цивілізації, до відторгнення всього чужого (фундаменталізм). Саме ця боротьба між модернізацією і фундаменталізмом виявилася потім в XX ст.

Зазвичай цивілізацію (культурно-історичний тип) визначають як спосіб, стиль життя, притаманний великій людській популяції, що керується своїм комплексом знань і визнає авторитет певної системи цінностей. Кожний притаманний особливий тип культури з власною концепцією життя і людини, зі своєю етикою і мораллю.

На початок Нового часу виділилось декілька цивілізацій, що за технологіями суспільного виробництва та ефективністю системи виробництва матеріальних благ знаходилися приблизно на однаковій стадії розвитку: китайсько-конфуціанська (Китай, В'єтнам, Корея); індо-буддистська (Індія, Цейлон, Бірма); мусульманська (Іран, Османська імперія, Афганістан та інші); західнохристиянська; японська і ламаїстська.

У кожної з них були свої можливості залучення до західних цінностей і свої перешкоди на цьому шляху. Слід враховувати і роль зовнішніх чинників, збіг історичних обставин. Все це вело до того, що процеси історичного розвитку протікали в цих регіонах абсолютно по-різному.

До кінця XX ст. країни Сходу виявилися на різних полюсах розвитку: серед них є країни, що встали на шлях формування постіндустріальної цивілізації, і країни, що безнадійно відстали в своєму розвитку і навіть демонструють тенденцію до деградації.

Одна з особливостей вивчення курсу новітньої історії полягає в тому, що необхідно регулярно стежити за поточними подіями, які можуть повністю змінити всю картину, – адже ми маємо справу з історією сучасності коли можуть з'явитися абсолютно непередбачувані чинники. Тому недостатньо засвоїти лекційний курс і ознайомитися із спеціальною літературою. Необхідно постійно стежити за публікаціями засобів масової інформації та в мережі.

Зрозуміло, вивчення новітньої історії, так само як і засвоєння будь-якої історичної дисципліни, вимагає хороших знань географії. Дуже важливо орієнтуватися в розташуванні основних регіонів – без цього просто неможливе з'ясування історичних подій логіки їх розвитку.

Цей час 1918–1945 рр., з одного боку, «золотого віку» колоніалізму, коли держави-метрополії, в основному підпорядкувавши собі Схід політично,

економічно і технологічно, дістали можливість максимального визиску народів і ресурсів цієї частини світу, більш того – могли ще дозволити собі розкіш змагатися і конфліктувати через колонії.

З другого боку, це період наростання кризових явищ в міцній і відлагодженій, на перший погляд, системі колоніалізму, активізації визвольних рухів, виходу на авансцену нових соціальних сил Сходу, поступово що змінили його обличчя і що підготували подальший рух до самостійного життя і незалежного розвитку.

Проте, за всієї своєї різноманітності Схід в цей період був єдиний в прагненні подолати відсталість, убогість, низький рівень культури і соціально-економічного розвитку. Він був єдиний в бажанні позбутися колоніального статусу і знайти свободу.

Проте в методах досягнення всіх цих цілей країни Сходу, та і окремі сили усередині майже кожного східного соціуму розходилися, причому іноді вельми різко. Вибір того або іншого шляху, тих або інших методів визначався конкретними умовами, історичними традиціями, специфікою культурно-цивілізації іншого генотипу тієї або іншої країни, того або іншого народу. Зрозуміло, важливі і соціальна природа, склад і суто людські якості еліти окремої країни або народу. В цей період особливого значення набув також чинник зовнішньої дії і зовнішнього оточення. Інтенсифікація і посилення світових господарських та міжнародних політичних зв'язків після Першої світової війни набагато збільшилися можливості економічного, фінансового, військового, інформаційно-пропагандистського, ідеологічного і іншого тиску і впливу на країни Сходу в цілому, а особливо – на правлячі кола цих країн. Причому йшлося не обов'язково про важелі тиску метрополії на еліту своєї колонії. Точно такими ж важелями користувалися і країни-конкуренти цієї метрополії, і інші зовнішні сили, про які мова попереду.

2. Періодизація курсу

До 80-х років совєтське сходознавство не виділяло проблему періодизації курсу як окремий предмет вивчення. Історія Зарубіжної Азії, Африки та Латинської Америки вкладалася у звичну схему формаційного підходу і у відповідності до цього серед інших виділялися періоди нової та новітньої історії, які хронологічно співпадали з аналогічними часовими етапами історії Заходу. Це породило велику кількість проблем.

Таким чином історія Сходу поділялася на етапи:

1. від англійської буржуазної революції XVII до 70-х років XIX ст.
2. з 70-рр. XIX ст. до 1917 р.

3. новітня історія також поділялася за формаційною ознакою і початок новітньої історії на Сході пов'язувався з концепцією загальної кризи капіталізму 1917 р. – 1945 рр.

4. 1945 – сьогодення.

Як вже було сказано, періодизація новітньої історії тривалий час ґрунтувалася на концепції загальної кризи капіталізму, тривалого і величезного впливу «великого жовтня» на піднесення і розвиток національно-визвольного руху і національних революцій. ,

З подіями в советській росії прямо зв'язувалося піднесення визвольного руху в Ірані до 1921 р. кампанії «громадянської непокорі» в Індії, вафдистський рух в Єгипті, рух «4 травня» 1919 р. і революція 1925–1927 рр. в Китаї і т. д., а також утворення комуністичних груп і партій в азіатському, африканському, латиноамериканському регіонах.

Утворення світової соціалістичної системи розглядалося як подія першорядної ваги для розпаду колоніальної імперії, а з 60-ми рр. XX ст. ув'язувалася якісна зміна національних рухів, яка виявилася у виборі шляху соціалістичної орієнтації.

Така політизована періодизація, що ґрунтувалася на моноліті ленінської теорії по національно-колоніальній проблемі, затуляла власну історію Сходу, звужувала її рамки до схеми «проходження» у фарватері визначального соціалістичного і комуністичного впливу, заважала бачити і вивчати найскладніше переплетення етноконфесійних, політичних, економічних проблем східних держав і народів, їх місце в системі міжнародної політики і дипломатії.

Очевидним стало і нерозуміння характеру таких складних і потужних явищ в спектрі міжнародної політики (новітньої доби), як панафриканізм, афро-азійська солідарність, рух арабської єдності, мусульманський фундаменталізм. Рамки періодизації і звичне тлумачення змісту кожного з періодів новітньої історії стримували вивчення темпів розвитку і напрямків історичного процесу на Сході, перешкоджали об'єктивній оцінці характеру подій в регіонах Азії та Африки майже на протязі століття з початку XX ст., заважали відмовитися від порочного погляду на Схід як на «недорозвинений Захід». Варто нагадати про процеси, що відбувалися в нову добу, так початок колоніальної експансії було покладено на межі XV–XVI ст. Країни Південних морів почали активно освоюватися португальцями і голландцями вже XVI ст. Колонізатори включаючи іспанців та англійців активно освоювали території Африки, Південно-Східної Азії, Америки, У формі окремих анклавів осідали в Індії та Китаї, займалися торгівлею та мореплавством на Близькому Сході. Все це звичайно впливало на традиційну структуру східних країн, а в ряді випадків - работоргівля в Африці, латинізація Америки, активність у Південно-Східній Азії, навіть дуже помітно. Втім для традиційного Сходу з його древніми

центрами високої культури це було лише початком деяких змін, у той час мало помітних.

Навіть у XVIII ст. коли європейські держави розпочали активне колоніальне проникнення на Схід і було розпочате завоювання Англією Індії, внутрішньої структури східних країн у тому числі і тієї ж Індії, це торкнулося досить слабо. Країн Близького і Далекого Сходу майже не торкнулося. Торгівельні зв'язки між цими країнами і Європою йшли практично в одну сторону – в Європу, що потребувала прянощів та інших колоніальних товарів. Але практично не мала того що потребував би Схід.

Лише у XIX ст. ситуація рішуче змінюється. Як відомо в Європі XIX століття почалося з Великої французької революції, що призвела до капіталістичної трансформації, що викликала справжню революцію у світовому господарстві. Розпочався період ломки і трансформації традиційної внутрішньої структури Сходу, що вимушений був пристосовуватися до нових реалій колоніального капіталістичного світового ринку.

Кнець XIX ст. – 1918 рр. це країни Сходу в період імперіалізму. Час визрівання національно-визвольних рухів, це так званий період «Пробудження Азії».

І, нарешті, ми підійшли до нашого періоду, періоду національно-визвольних рухів міжвоєнного періоду в країнах Сходу 1918–1939 рр. і Другої світової війни, що виявилася результатом тісного переплетення і небувалого загострення вищеназваних і інших суперечностей.

В межах цього періоду виділяється період після Першої світової війни (1918–1929 рр.), на який припадає розпад імперій (Османської, Австро-Угорської, Німецької, російської) та перерозподіл світу, згідно до Версальсько-Вашингтонської системи. У 20-х роках відбувається активізація національно-визвольного руху в Азії (Індія, Китай), Африці та Латинській Америці. У деяких країнах починаються політичні та соціально-економічні реформи.

Також окремо можна виділити період наростання світової кризи (1929–1939 рр.), що породила нові форми суспільної боротьби і гостре суперництво за переділ пануючих позицій на Сході, та і на Заході. Все це відбувалося на фоні включення в конкуренцію за глобальне домінування разом з традиційними великими метрополіями Заходу також і сил світового комунізму, що утілилися в СРСР і Комінтерні, з одного боку, держав фашистської «осі» і їх прихильників (у тому числі і на Сході) – з іншого. Важливо простежити вплив Великої депресії на колоніальні та напівколоніальні країни; радикалізацію визвольних рухів (піднесення впливу М. К. Ганді в Індії, революційні події в Китаї, націоналізм в Латинській Америці тощо).

Також яскраво виділяється в цей час посилення експансіоністських тенденцій в досліджуваних регіонах. Японія захопила Манчжурію в 1931 р., вторглася в Китай у 1937 р. Фашистська Італія захопила Ефіопію (1935–

1936 рр.). Збільшується чисельність авторитарних режимів у Латинській Америці (Ж. Варгаса у Бразилії, Х. Кардони в Перу, Х. Р. Відели та Х. Урібуру в Аргентині, Ібанеса в Чилі, Х. Мачадо в Кубі).

В роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) відбуваються військові кампанії в Азії та Африці (Японія в Китаї, Бірмі, Індонезії; бойові дії в Північній Африці), метрополії активно використовують ресурси колоній у війні. Відбувається посилення антиколоніальних рухів (Індійський національний конгрес, рух Хо Ши Міна у В'єтнамі, активізується арабський світ). Фактично формуються передумови для деколонізації після війни.

3. Історіографія курсу

Дослідження історії Сходу в 1918–1945 рр. ускладнюється тим, що в цей недовгий (менше 30 років) період відбулася безліч епохальних подій і крутих поворотів в світовій історії, таких як світові війни, революція в Росії, світова економічна криза 1929–1933 рр., вихід сил фашизму на світову арену із загрозою захоплення ними світового панування. І всі ці події позначилися на житті Сходу нітрохи не менше, а то і більше, ніж на житті решти світу. Крім того, саме події 1920 – 1940-х рр. дають нам, як дослідникам багато матеріалу, що дозволяє подолати тенденцію «примітивного викривання» колоніалізму з метою більш всебічної і об'єктивної його характеристики. Іншими словами, період 1918–1945 рр. в цілому є переломним для Сходу, він позначив його перехід в іншу якість, його значне просування по дорозі від колоніального стану до самостійного життя. Саме в ці роки почалося отримання багатьма країнами Сходу формального (а подекуди і фактичного) національного суверенітету. Як і чому це відбулося і чи не було пов'язане з виникненням нових форм залежності (або взаємозалежності)? Відповідь на це питання може бути дана тільки після поглибленого і всебічного вивчення всіх тенденцій 1918–1945 рр. на Сході.

Майже всі головні питання періоду, що розглядаються в курсі є в нашій науці предметом суперечок або дискусій.

1. Проблема колоніалізму. Адже в загальному плані всі його негативні сторони дійсно існують. Але і «цивілізаторська місія» Заходу – не тільки міф або пропагандистський штамп. Це – реальність, яку ми, як правило, не враховували або недооцінювали. І з цією реальністю, з результатами даної «місії» доводиться рахуватися сьогодні. Разом з тим ця «місія» – невід'ємна частина колоніальної політики, що багато в чому утрудняла і гальмувала національно-визвольну боротьбу, з одного боку, а з другого боку – їй в чомусь і сприяла вихованням сучасної інтелігенції і взагалі нових соціальних груп, пов'язаних з новітньою технологією і науковим прогресом, навчанням

кваліфікованих кадрів, залученням населення до модернізації і «вестернізації» формуванням у нього нових уявлень, запитів і інтересів). У зв'язку з цим по-новому треба розглянути і сам механізм взаємодії колоній і метрополій. Очевидно, це була не тільки боротьба, але і навчання, не тільки односторонній грабіж, але також і взаємодія (наприклад, під час світових воєн).

2. Роль націоналізму, релігійного і всякого іншого фанатизму які при всіх їх негативних сторонах є неминучою реакцією на колоніалізм і культурно-ідеологічну експансію Заходу (не говорячи вже про його військову, економічну і політичну експансію). Їх крайнощі і перегини, на жаль мають місце не тільки на Сході.

3. Правомірність насильства або ненасильства у визвольній боротьбі, що багато в чому залежить від історії і традицій кожного народу, його рівня життя загальної і політичної культури (ахімса Ганді в Індії).

4. Питання про політичну культуру також заслуговує окремого розгляду. Саме в період 1918–1945 рр. Схід сприйняв дуже багато нових ідей, навчань, теорій, піддався інтенсивному «опромінюванню» різними ідеологічними, духовними культурними, організаційними концепціями і уявленнями Європи, США і СРСР. Але нерідко навіть за наявності сприятливих умов для сприйняття всього цього впливу він не спрацював, або спотворювався, гальмувався унаслідок відсталості, нерозвиненості політичної культури тієї або іншої країни. На жаль, цей чинник часто ігнорується істориками, тоді як політична культура – необхідна ланка при передачі будь-якого світогляду, навчання або культурної спадщини при засвоєнні і практичному вживанні тих або інших принципів і постулатів. Особливостями політичної культури Сходу пояснюються ті метаморфози, які зазнають в афро-азіатських умовах майже всі західні ідеї і теорії перш за все такі поняття, як «демократія», «парламентаризм», «індивідуальні свободи». Характерний приклад і росія, де традиції, орієнтації, навики уявлення, стереотипи поведінки історично сходять до напівсхідних (візантійських) і східних (золотоординських) коренів.

При підготовці до семінарських занять, в ході самостійної роботи Вам доведеться мати справу з різноманітною літературою. Жодною мірою не ставлячи під сумнів цінність фактичного матеріалу слід все ж таки уникати впливу авторитету авторів в тому, що торкається висновків і узагальнень. Слід навчитися зіставляти різні погляди, трактування, виробляти власну точку зору на ті або інші події.

Українська історіографія, присвячена дослідженню історії країн Азії, Африки та Латинської Америки в період між Першою та Другою світовими війнами, є частиною світової орієнталістики та глобальної історичної науки. Вона представлена працями як радянських істориків, так і сучасних українських дослідників, які аналізують колоніальну політику, національно-визвольні рухи та соціально-економічні трансформації цих регіонів.

Серед основних напрямків дослідження: колоніалізм та імперська політика європейських імперій щодо колоніальних територій; Британське правління в Індії та його наслідки; Французька колоніальна політика в Індокитаї; Політика Нідерландів у Південно-Східній Азії; національно-визвольні рухи (боротьба за незалежність Індії та роль М. Ганді, китайська революція та громадянська війна, визвольний рух у Латинській Америці (аналіз політики США щодо регіону); соціально-економічні зміни (вплив Великої депресії на колоніальні економіки, промислова та аграрна модернізація в Азії та Африці, формування нових політичних еліт та суспільних рухів); Друга світова війна та її наслідки (японська експансія в Азії, політика Ліги Націй щодо колоній, підготовка до деколонізації після 1945 р.).

У праці «Нова історія Азії та Африки: колоніальний Схід» В. І. Головченко аналізує політичні та економічні механізми колоніального правління, зокрема британську адміністрацію в Індії та французьку експансію в Індокитаї. А. М. Козицький у курсі лекцій «Новітня історія країн Азії та Африки (1918–1999 рр.)» приділяє увагу зміні підходів до колоніальної політики після Першої світової війни.

Дослідження І. В. Отроценка стосуються китайської революції та впливу комуністичного руху в регіоні. І. М. Сергійчук у книзі «Китай у нові та новітні часи» аналізує розвиток політичних рухів у Китаї та їхню взаємодію з європейськими державами. Антиколоніальні рухи в Латинській Америці розглядаються в контексті політики США та «доктрини Монро» рядом українських дослідників.

Вплив Великої депресії на економіки колоній та формування нових соціальних класів досліджує В. С. Степанков. Н. Д. Городня у праці «Історія країн Азії та Африки у XX столітті» аналізує економічний розвиток колоніальних держав у міжвоєнний період.

Роль Японії у війні та її експансіоністську політику досліджує Л. М. Ямпольська у працях, присвячених військовій реформі Японії та геополітичним змінам у регіоні. Окремо українськими дослідниками розглядається вплив Другої світової війни на формування нових політичних режимів у колоніях після 1945 р.

Українські дослідники звертаються до проблем промислової та аграрної політики колоній, розвитку капіталізму та традиційного суспільства. Українська історіографія також вивчає діяльність Ліги Націй у регіонах, політику США щодо Латинської Америки («політика добросусідства»), роль міжнародних організацій та дипломатичних відносин тощо.

Українські історики використовують різні методологічні підходи до аналізу новітньої історії Азії, Африки та Латинської Америки. Зокрема, є прихильники імперської історії, коли вивчення ґрунтується на аналізі колоніальної адміністрації та її впливу на корінне населення. Поширення набувають постколоніальні студії, що сприяє адекватнішій оцінці наслідків

колоніального правління для сучасних держав. Багато хто схильний досліджувати історію країн Азії, Африки та Латинської Америки з позицій глобальної історії, розглядаючи міжвоєнні процеси в цих регіонах виключно у контексті світової економіки та політики.

Українська історіографія новітньої історії країн Азії, Африки та Латинської Америки активно розвивається, спираючись на сучасні методологічні підходи та широкий спектр історичних джерел. Дослідження охоплюють питання колоніальної політики, національно-визвольних рухів, економічного розвитку та впливу світових війн.

Зарубіжна історіографія періоду 1918–1945 рр. для країн Азії, Африки та Латинської Америки є надзвичайно розгалуженою та багатoproфільною охоплює аспекти колоніальної політики, національно-визвольних рухів, економічних трансформацій. Основні напрямки зарубіжної історіографії: колоніалізм та імперська політика (Джон Галлагер та Рональд Робінсон, Волтер Родні), аналіз ролі Британської імперії в Азії та Африці (Джеффри Кейнс та Лоренс Джеймс), національно-визвольні рухи та антиколоніальні рухи (Бенедикт Андерсон, Роберт Янг, Філіп Курран, Барбарі Буш), соціально-економічні аспекти та модернізація (Ерік Гобсбаум, Волтер Родні, Говард Зінн), міжнародні відносини та дипломатія (Айкен, Гільдегард Бенедикт, Едвард Карр); формування націоналізму та революційні рухи (Бенедикт Андерсон), дослідження лідерів національних рухів (Джуді Браун, Моріс Мейснер); економічні та соціальні зміни (Ерік Гобсбаум, Джеймс Скот) тощо.

4. Модернізаційні процеси в східних суспільствах

Модернізація охоплює майже всі сфери суспільного життя: економіку, суспільно-політичні структури, освіту, науку і техніку. Особливо складно протікала модернізація в галузі культури.

Основні напрямки модернізації східних суспільств:

1. Створювалося єдине політико-правове поле шляхом фіксації зовнішніх кордонів створення єдиної системи територіально-адміністративного устрою, що передбачала значення внутрішніх митних кордонів уніфікацію метричних систем.

2. Упорядкування державної податкової політики створення земельного кадастру, визначення загального для всіх землеробів податку, диференційованого за якістю землі та продуктивністю, поступове введення податку для привілейованих землеволодінь, відміна відкупної системи в системі збору податків, ліквідація общинної кругової поруки та затвердження індивідуальної відповідальності за сплату податку. Все це сприяло

утвердженню приватної власності на землю, яка в одних країнах проголошувалася законом, в інших фактично визнавалася на практиці.

3. Трансформувалася грошова та фінансова система, національна грошова одиниця прив'язувалася до валюти метрополії, або дозволялось вільне користування іноземних валют, отримала розповсюдження банківська та страхова справа.

4. Виникала сучасна інфраструктура зв'язку, інформаційне поле: будувались залізниці та виникало пароплавне сполучення, поштовий та телеграфний зв'язок.

5. Модернізовувалася сфера управління: відбувався поділ на законодавчу, виконавчу та судову, посилювалася світськість влади, обмежувалось єдиновладдя правителя верховного – деспотична влада еволюціонувала в абсолютистську, а потім в конституційну монархію.

6. Реорганізовувалася армія: вводилася загальна воєнна повинність, формувалася за європейським зразком і європейським озброєнням постійна армія з професійним офіцерським корпусом.

7. Створювалася сучасна судово-слідча система та правове законодавство.

8. Реформувалася система освіти, що набувала світського характеру та почала включати крім гуманітарних курсів і технічні та науково-природничі.

На кінець XIX ст. на Сході з'являється просвітницький рух (інтелігенція, переважно світська): західники зорієнтовані на європеїзацію східного суспільства, традиціоналісти, переконані в у можливості національного відродження на основі традиційних цінностей, компромісна течія, що передбачала поєднання цінностей європейської і східної культур.

На цій основі в колоніальних та напівколоніальних країнах зароджується ідеологія організованого національно-визвольного руху. Лідери національно-визвольного руху на Сході надихалися прикладом незалежного розвитку Японії, що зуміла увійти у співтовариство світових держав, дотримуючись принципу: « японський дух – західна техніка». Вони бачили безперспективність стихійної силової протидії добре озброєним арміям європейських держав, намагалися підготувати ідеологічно політично активні маси. Часто зверталися до національної культури, історії, мови, національної специфіки, розвивали пресу, сучасну освіту. Головними вважали питання політичної влади, були прихильниками конституціоналізму і парламентаризму, освіченої монархії і поділу влади, менше уваги звертали на проблеми національної економіки, суспільних відносин.

Наприкінці XIX ст. виникають просвітницькі клуби, масонські ложі, літературно-політичні салони (вони організовували суспільно-політичні виступи – демонстрації, бойкоти, мітинги, страйки), а вже на початку XX ст. з них утворюються політичні партії. А на зміну традиційним смутам, і стихійним народним виступам та війнам, приходять революційні перевороти з метою

зміни суспільно-політичного устрою. В цей час розповсюджуються і зароджуються соціалізм і панісламізм – наднаціональні ідеології, що мали вплив на всю подальшу історію Сходу.

Національне пробудження Сходу, пов'язане з появою просвітницького руху відбувалося нерівномірно: у першій половині XIX ст. в Індії, Філіппінах, Лівані, у другій половині XIX ст. в Японії, у першій половині XX ст. в Афганістані, у другій половині XX ст. в країнах Аравійського півострова.

Навіть в середині XX ст. один з засновників Прогресивної соціалістичної партії Лівану Камаль Джумблат, що поєднував в собі риси прогресивного політика нового типу з рисами традиційного вождя дружньої общини, визнавав, що одним з найбільших недоліків східного суспільства залишається прагнення в минуле, неможливість подолати «свою прихильність до минулих часів», і, зокрема, відмовитися від корпоративних і сімейних зв'язків в ім'я інтересів Вітчизни.

Рекомендована література:

13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Лекція 2

КИТАЙ: ПАНУВАННЯ МІЛІТАРИСТІВ і ГОМІНДАНА (2 год.)

Логіка викладу:

1. Політична криза першої половини 20-х рр. в Китаї
2. Національний рух за об'єднання Китаю
3. «Нанкінське десятиліття»
4. Японська експансія в Китаї
5. Китай під час Другої світової війни

1. Політична криза першої половини 20-х рр. в Китаї

На час закінчення Першої світової війни Китайська республіка (що виникла після Сінхайської революції 1911–1912 рр.) лише формально зберігала державну єдність. Реальна влада в окремих провінціях країни належала дуцзюням (військовим губернаторам). За кожним із дуцзюнів стояло певне кланове утворення, з якого формувався керівний апарат контролюваної території. Між дуцзюнями виникали тимчасові воєнні союзи, які розпадалися так само швидко, як і виникали.

- Владу в Пекіні утримувала аньхойська кліка (провінція Аньхой). Президент республіки Сюї Шічан (1855–1939 рр.) та його молочний брат голова уряду Дуань Ціжуя (1865–1936 рр.). У своїй зовнішній політиці орієнтувалися на Японію, отримуючи від неї фінансову допомогу,
- Північні райони Китаю контролювало чжілійське угруповання Цао Куня та У Пейфу, їх підтримували Велика британія та США,
- північно-східні райони контролювала фентяньське (мукденське) угруповання Чжан Цзоліня,
- на півдні країни найвпливовішими дуцзюнями були лідери гуансійців Лу Жунтін та юньнанців – Тао Цзіяо.

Кожен з цих удільних правителів мав власну армію і проводив цілком незалежну політику. Між такими правителями відбувалися широкомасштабні війни. Країна дедалі більше занурювалася в хаос загальної війни «всіх проти всіх».

Одночасно на півдні країни в Гуанчжоу перебував сформований Сунь Ятсеном (1866–1925 рр.) ще під час світової війни гомінданівський уряд.

10 жовтня 1919 р. після переговорів з низкою політичних діячів півдня, Сунь Ятсен оголосив про відновлення діяльності партії Гоміндан (Китайська національна партія). Спочатку ця партія не мала власної військової сили і послуговувалася допомогою армії гуандунського дуцзюня Чень Цзюньміна, який добровільно приєднався до боротьби з центральним урядом за об'єднання країни.

Політичні обставини склалися сприятливо для Гоміндану. На початку 1919 р. в Китаї посилювався патріотичний націоналістичний рух. 4 травня 1919 р. студенти Пекіна організували багатотисячну демонстрацію проти рішень паризької мирної конференції (30 квітня 1919 р.) про передачу Японії колишніх німецьких володінь у провінції Шаньдун, де народився Конфуцій і там же містилися поховальні кургани напівлегендарних правителів давнього Китаю.

Виступи почалися проти міністрів, що підписали 18 січня 1915 р угоду по «21 вимогу» (основні з них: закріплення панування Японії в провінції Шаньдун, в Південній Маньчжурії, Внутрішній Монголії і головному центрі металургії Китаю – Ханьпінському комбінаті; надалі не поступатися третій державі яких-небудь територій; надати Японії концесії на будівництво залізниці в долині Янцзи і пріоритет в промисловому розвитку провінції Фуцзянь. Заключними вимогами були: прийняти японських радників в китайську армію, поліцію Міністерство закордонних справ і Міністерство фінансів; закупляти зброю переважно в Японії) та проти прояпонської політики Дуань Ціжуя.

Уряд намагався придушити виступ студентів, але репресії привели лише до посилення боротьби. В Шанхаї, Тяньцзіне, Нанкіне, Чанші й інших містах пройшли патріотичні маніфестації. Лише у Шанхаї застрайкували 60–

70 тис. робітників японських підприємств. Вантажники, шофери, залізничники, матроси відмовлялися обслуговувати японців. Китайська буржуазія матеріально підтримала страйкуючих. Всього страйкувало більше 100 тис. робітників. Повсюдно проводився антияпонський бойкот. Наслідком подій у Пекіні стало:

1. створення національно-патріотичної організації під назвою «Рух 4-го травня», діяльність якої в кінцевому результаті призвела до сплеску потужного національного відродження.

2. створення Всекитайської спілки студентів,

3. з ініціативи студентського журналу «Сінь цінинь» («Нова молодь») започатковано реформу літературної мови,

4. оформилися нові напрямки в китайській літературі (стара література і її письмова мова (веньянь) була органічно пов'язана з станом культури, конфуціанською ідеологією, була складною, відірваною від розмовної мови, вимагала багатьох років вивчення. Була розгорнена агітація за демократичний зміст літератури, за упровадження більш простої мови – байхуа, заснованої на живій розмовній мові),

5. виступаючи за модернізацію країни, прихильники «Руху 4-го травня» організували поїздки на навчання до Європи кількох сотень студентів,

6. ще одним напрямком діяльності «Руху 4-го травня», була пропаганда боротьби з корупцією та зловживаннями державних чиновників.

Значне розчарування викликав в Китаї підписаний 6 лютого 1922 р. у Вашингтоні Договір дев'яти держав що хоч і скасував привілеї, які отримали в Китаї японці під час Першої світової війни, але водночас зберіг нерівноправні договори із європейськими державами. Договір дев'яти держав встановлював принципи «відкритих дверей і рівних можливостей» всіх імперіалістичних держав в Китаї. Це було вигідно США, що відстали від Великої Британії і Японії, які встигли укріпити свої сфери впливу в регіоні, обмежував суверенітет Китаю надалі окремим судочинством для іноземців та існуванням на китайській території екстериторіальних районів, де жили некитайці (сеттельментів).

Японія повернула Китаю Шаньдун та Ціндао, проте Китай мав заплатити 53 млн. доларів компенсації за майно, що лишилося на китайській території. Усе це підсилювало націоналістичні настрої в країні та збільшувало число прихильників Гоміндану. У той самий час пекінський уряд вже втратив більшість політичних союзників. У багатьох містах почалися антиурядові виступи. Скориставшись цим, Гоміндан почав війну із північними дучжонями.

Бойові дії проти дучжонів розвивалися не надто успішно для Гоміндану. Більшість дучжонів не підтримували Сунь Ятсена, оскільки він був ханьським націоналістом, вони розуміли, що унітарна держава стане кінцем для всевладдя дучжонів, виступали за федеративний устрій і організували 16

червня 1922 р. військовий переворот у Гуанчжоу. Сунь Ятсен на деякий час тікає до Гонконгу.

І лише 21 лютого 1923 р. Сунь Ятсену вдалося сформувати новий Гомінданівський уряд в Гуанчжоу, який визнали провінції Гуансі, Юньнань, Гуйчжоу, Хунань, Цзянсі та Сичуань.

Упродовж літа – осені 1923 р. Гоміндан зав'язав дружні стосунки з совєтською росією. Восени 1923 р. китайська делегація відвідала Москву. СРСР надав суньятсенівському урядові фінансову допомогу. У жовтні 1923 р. надіслав повноважного представника Михайла Бородіна (Грузенберга).

2. Національний рух за об'єднання Китаю

У листопаді 1923 р. Сунь Ятсен реформував Гоміндан: чітко визначено цілі партійної політики, проведено кадрову чистку, включено низку дрібніших політичних угруповань, у тому числі й комуністів. На Першому об'єднавчому з'їзді Гоміндану в січні 1924 р., за ініціативи Сунь Ятсена, партія уточнила три принципи своєї діяльності.

1. Надалі націоналізм трактувався не лише як боротьба з іноземними імперіалістами, але й як боротьба з відцентровою сепаратистською діяльністю китайських дучзюнів.

2. Народовладдя Гоміндан витлумачив як «боротьбу з «тлустими котами»», себто місцевими скоробагачками, які торгували національними інтересами. На шляху до встановлення народовладдя Сунь Ятсен передбачав три етапи: 1. воєнний (військової диктатури), 2. політичної опіки Гоміндану (партійної диктатури), 3. конституційний.

3. Благоденство – як обмеження всевладдя капіталу та поділ землі між працюючими на ній.

Комуністична партія Китаю (КПК) була створена лише в липні 1921 р. і нараховувала 57 членів. Головою партії обрано редактора журналу «2Сінь ціннянь» Чень Дусю (1879–1942 рр.). КПК отримала в контрольованих націоналістами районах легальний статус. Використовуючи Гомінданівські структури, комуністи розгорнули пропаганду своїх ідей та різко збільшили кількість членів своєї партії. Так, якщо в 1922 р. було 123 комуністи, в 1923 р. – 342, 1925–1926 рр. – 80 тис. осіб. У цей час серед партійних керівників почав вирізнятися Мао Цзедун (1893–1976 рр.), який отримав посаду керівника Інституту селянського руху.

У 1924 р. за допомогою СРСР Гоміндан створив військову школу Вампу (Хуанпу), за назвою о-ву на р. Янцзи, де вона була розташована, її очолив Василь Блюхер (Галін). З китайського боку школою керував молодий офіцер та близький сподвижник Сунь Ятсена – Чан Кайші.

Школа готувала командирів піхотних підрозділів, фахівців артилеристів, кулеметників та зв'язківців. Проводила потужну ідеологічну підготовку. Виник своєрідний «клан Вампу» – братство Гомінданівських офіцерів. 40 випускників Вампу стали генералами. Поступово склалися передумови для подальшого посилення влади Гомінданівського Півдня. Однак, 12 березня 1925 р., помер від раку шлунку Сунь Ятсен, його політичний заповіт зводився до двох головних завдань - об'єднання країни і ліквідація нерівноправних договорів із західними державами. Гоміндан очолив Чан Кайші (1887–1975 рр.). Під його керівництвом протягом 1925–1928 рр. націоналістична партія здійснила військово-політичну операцію із об'єднання Китаю.

30 травня 1925 р. британська поліція міжнародного селтльменту в Шанхаї розстріляла демонстрацію китайських націоналістів (41 особу було вбито і 14 поранено), європейські країни висадили десантні групи, що взяли під контроль окремі дільниці міста.

Обурені поведінкою європейців у Шанхаї, розпочали страйк китайські робітники в британській колонії Гонконг. Гонконгський страйк тривав майже 16 місяців. (19 червня 1925 – 10 жовтня 1926 рр.)

Політичним наслідком подій у Шанхаї 30 травня 1925 р. стало проголошення 1 липня 1925 р. націоналістичного уряду в Гуанчжоу. Головою уряду став відомий та популярний діяч Гоміндану, колишній організатор антиманьчжурських терористичних актів Ван Цзінвей (1881–1943 рр.). Чан Кайші отримав пост головнокомандувача збройних сил. Проголошений уряд одразу ж розпочав бойові дії проти сил північних дучзюнів. Цікаво, що у січні 1926 р. до уряду увійшло 7 комуністів, втім, користуючись своїм легальним становищем, китайські комуністи розпочали підготовку до захоплення всієї влади всередині Гоміндану і державного перевороту. У свою чергу, спостерігаючи зміцнення КПК її ставку на класову боротьбу проти вітчизняних підприємців, що суперечило вченню Сунь Ятсена і, лідери Гоміндану також почали готуватися до збройної боротьби з комуністами. 20 березня 1926 р. розпочалися арешти комуністів-військових, радянських військових радників та багатьох курсантів школи Вампу. Однак, не бажаючи конфлікту з СРСР, Чан Кайші не пішов на негайний розрив з КПК. У обмін на політичні поступки з боку китайських комуністів, арештованих було випущено.

Усунувши на якийсь час загрозу зліва, Чан Кайші зайнявся зміцненням табору своїх прихильників. У результаті складної закулісної боротьби Ван Цзінвей змушений був взяти відпустку «за станом здоров'я» і виїхати за кордон, а Чан Кайші зміг зосередити в своїх руках контроль над армією, поліцією, фінансами, військовою промисловістю та постачанням в міста продуктів. Хоча формально тимчасовим головою Гомінданівського уряду став генерал Тань Янькай, уся реальна влада опинилася в руках Чан Кайші.

Військова операція об'єднання країни, чи як її називає китайська історіографія, «північний похід», розпочалася 9 липня 1926 р. Було створено Народно-революційну армію (НРА) 100 тис. осіб. І хоча їй протистояли армії північних дучзюнів 800 тис. осіб., однак в арміях дучзюнів був надзвичайно низький бойовий дух солдат, процвітали корупція та зловживання офіцерів. Офіцерський корпус був за духом найманцями і не виявляв бажання битися до кінця.

5–7 вересня 1926 р. було розбито армію У Пейфу, НРА зайняла Ханькоу та Ханьянь. 10 жовтня захоплено Учан, провінція Хубей перейшла під владу націоналістів. У листопаді 1926 р. Гомінданівські сили розбили армію Сунь Чуаньфая. У грудні 1926 р. Гомінданівський уряд переїхав до Уханя. 22 березня 1927 р. війська Чан Кайші захопили Шанхай, наступного дня – Нанкін.

Після короткої боротьби з політичними опонентами всередині Гоміндану, 18 квітня 1927 р. Чан Кайші сформував уряд в Нанкіні, вже третій у країні, де існували уряди в Пекіні та Ухані. Нанкінський уряд відмежувався від Гомінданівського уряду Тань Янькая в Ухані, звинувативши його в надмірній лівизні та потуранні комуністам. До кінця 1927 р. співпраця між КПК і Гомінданом була остаточно припинена.

Цікаво, що в цей час Чан Кайші одружується. Наречена Сун Мейлін молодша сестра вдови Сунь Ятсена – Сун Цинлін. 1 грудня 1927 р. в Шанхаї були двічі проведені обряди їх одруження. Спочатку – за християнським звичаєм (Сун Мейлін, що виховувалася і дістала освіту в США, була християнкою. Чан Кайші обіцяв їй прийняти християнство, ознайомився з цим віровченням через чотири роки). Після християнського вінчання був проведений обряд за китайським звичаєм, і наречені преклонили коліна перед портретом Сунь Ятсена, культ якого активно творився в Китаї. Цей шлюб сприяв зміцненню політичних позицій Чан Кайші і його матеріального добробуту. Він поріднився з вельми багатими і впливовими людьми. Батько Сун Мейлін був одним з багатших бізнесменів США, її брат Сун Цзивень що дістав вищу економічну освіту в США, був міністром фінансів в уряді Сунь Ятсена в Гуанчжоу, потім з 1926 р. – в уряді Уханя. Чоловік старшої з трьох сестер Сун – Кун Сянси був крупним бізнесменом також що дістав вищу економічну освіту в США.

Зміцнивши таким чином свою владу, Чан Кайші в січні 1928 р. зайняв домінуюче становище в Гоміндані. Водночас із країни було вислано всіх радянських військових спеціалістів, яких підозрювали в комуністичній пропаганді та підривній діяльності. Після конфлікту з Гомінданом від керівництва КПК було усунено звинуваченого в «правому опортунізмі» Ченя Дусю, який продовжував наполягати на співпраці з націоналістами.

Уцілілі війська комуністів відійшли у важкодоступні райони країни, де створили так звані «радянські райони». (Найбільший – «центральный» виник на півдні провінції Цзянсі. Його військовим командувачем призначено

Чжу Де, а політкомісаром – Мао Цзедун. Загалом по країні комуністи контролювали близько 3,5–4% території та 2,5–3% її населення. На контрольованій території комуністи вдалися до соціалістичних експериментів, а у відповідь на урядові репресії заарештували й стратили кілька тисяч «реакціонерів»).

У квітні 1928 р. НРА продовжила «північний похід» на Шаньдунь, у відповідь японці ввели свої війська в Цзінань.

Після того як 1 травня 1928 р. війська Чан Кайші підійшли до Цзінаня, там почалися у сутичках з японцями загинуло 3254 китайців переважно цивільних. Токіо давав зрозуміти, що буде протистояти об'єднанню та посиленню Китаю.

5 червня 1928 р. сили північного генерала, що підтримував Гоміндан, захопили Пекін. Символом умиротворення китайської півночі стало перейменування 20 червня 1928 р. Пекіна («Північна столиця») на Нейтін («Північний спокій»).

На кінець 1928 р. загальна чисельність армії Гоміндану склала 2 млн. осіб, а Маньчжурія, формально визнала своє підпорядкування нанкінському уряду.

3. «Нанкінське десятиліття» (1928–1937 рр.)

Гомінданівський уряд в роки так званого Нанкінського десятиліття (1928–1937) прийняв низку законів про працю, створив систему офіційних державних профспілок, встановив мінімальний рівень зарплати, прийняв і інші закони, покликані гарантувати певні права громадян, і право власності, що заохочувало розвиток приватного підприємництва.

Був прийнятий аграрний закон (1930 р.), який обмежив розміри орендної платні, встановив стелю для земельних володінь, виступив на захист орендаря.

Цей закон був покликаний погасити соціальні конфлікти в селі. Великого ефекту програма реформ не дала, бо для проведення її в життя у гомінданівського уряду не вистачило ні сил, ні часу 10 жовтня 1928 р. гомінданівський уряд у Нанкіні оголосив себе загальнонаціональним. Було опубліковано головні «конституційні положення» встановлено період «політичної опіки Гоміндану» терміном на 6 років. Однак номінально поширена на всю територію Китаю влада Гоміндану в багатьох місцях була лише уявною. Незалежну від Чан Кайші політику провадили лідери півночі та північно-західних районів Китаю Фен Юйсян і Янь Сішань. Нанкінський уряд у 1929–1930 рр. змушений був вести з ними війну, оскільки ті відмовилися виконувати розпорядження центральної влади. Нанкінський уряд успадкував

від попередніх режимів важку економічну ситуацію – мільйони селян голодували, в окремих районах північно-західного Китаю впродовж 1929–1930 рр. від голоду загинула третина населення. Через припинені під час бойових дій іригаційні роботи велика повінь на Янцзи влітку 1931 р. стала національним лихом.

Оприлюднена Гомінданом в 1930 р. програма державного будівництва передбачала

- ліквідацію бюрократизму,
- організацію ефективно діючої адміністративної системи,
- відновлення фінансової сфери,
- забезпечення умов для економічного розвитку приватних підприємств.
- уряд створив низку міністерств для впорядкування справ у народному господарстві,
- упорядковувалася податкова система,
- створений Чан Кайші Центральний банк уперше в новітній історії країни стабілізував грошову одиницю,
- було збудовано нові дороги,
- почався ремонт іригаційних споруд.

Результатом усіх цих заходів стало пожвавлення торгівлі, збільшення обсягів експорту й імпорту.

Щоб зміцнити статус загальнонаціонального центру влади, Сунь Ятсена було оголошено «батьком держави», розроблено спеціальний ритуал ушанування його зображень, у школах та армії провадилася відповідна ідеологічна робота.

5 травня 1931 р. в Наньянському університеті почало діяти Національне зібрання Китаю, яке вже 12 травня затвердило тимчасову конституцію країни.

Упродовж 1930–1934 рр. Гоміндан здійснив п'ять великих військових операцій проти контрольованих комуністами «радянських районів».

1. кінець 1930 р.
2. весна – початок літа 1931 р. (обидві невдалі для Чан Кайші).
3. липень – вересень 1931 р. (очолюваний самим Чан Кайші, і припинений через початок японської агресії)
4. літо 1932 р.
5. 1934 р. успішний для Чан Кайші

7 листопада 1931 р. в адміністративному центрі Центрального району м. Жуйцзіне (південний схід провінції Цзянси) відбувся 1-й Всекитайській з'їзд представників радянських районів. Було проголошено створення китайської Радянської республіки (на чолі з Мао Цзедунем).

З'їзд прийняв проект конституції і проекти законів про аграрну політику, економічній політиці, з національного питання. Закон про землю встановлював безвідплатну конфіскацію землі і майна поміщиків і кулаків.

4. Японська експансія в Китаї

Приводом до початку відкритих бойових дій проти сил Гоміндану став Мукденський інцидент (ніч з 18 на 19 вересня 1931 р.) загін з п'яти сотень японських солдатів напав на китайські казарми в Мукдені. Незважаючи на велику численну перевагу китайців, японський підрозділ зумів розсіяти майже 10-тисячні Гомінданівські сили і оволодіти містом. Одразу ж після Мукденського інциденту почалося захоплення японцями й інших міст.

Остерігаючись широкомасштабного конфлікту з набагато сильнішою в промисловому та військовому плані Японією, Чан Кайші наказав своїм військам, не вступаючи в бій, відступати з тих територій, куди просуваються японці. Опір чинили лише окремі підрозділи, командири яких на власний розсуд вирішили не підкорятися наказам нанкінського уряду.

До кінця грудня 1931 р. японці зайняли більшу частину Маньчжурії. 1 березня 1932 р. була проголошена держава Маньчжоу-Го, 90% населення якої китайці. 1 березня 1934 р. маріонеткову маньчжурську державу було проголошено імперією – Маньчжоу-Цзінго, а її імператором став останній представник маньчжурської династії Пу І (1906–1967 рр.).

У 1933 р. японці продовжили свою агресію в Китаї (захоплені провінції Жехе та Внутрішня Монголія).

Бажаючи умиротворити японців, 31 травня 1933 р. в Танку Гоміндан підписав з Японією угоду про нову демаркаційну лінію та створення демілітаризованої зони в провінції Хебей. Японія отримала низку привілеїв у Північному Китаї, а також встановила наскрізне залізничне та поштово-телеграфне сполучення з Маньчжоу-Го через китайську територію. На думку Чан Кайші, більш важливою проблемою китайського уряду була боротьба з комуністичними партизанами. Лише після ліквідації «радянських районів» нанкінський уряд збирався розпочати пряму боротьбу з японцями. Усвідомлюючи водночас, що армія Гоміндану не може стримати японців, Чан Кайші намагався не допустити великої війни з Японією. 27 листопада 1935 р. японські сили проникли в район Бейпіна та Тяньцзіна.

Розгортання японської агресії сприяло зростанню та радикалізації в китайському суспільстві антияпонських настроїв.

В середині 30-х років КПК і її збройні сили, ставили питання про створення Єдиного фронту з гомінданівцями у зв'язку з японською агресією, але з приходом до керівництва КПК Мао Цзедун (1935 р.) ця лінія стала переглядатися. Після початку відкритої агресії Японії в 1937 р. вона була знов висунута на передній план як першочергова задача. Проте боротьбу з японцями комуністи вважали за краще вести відособлено самі по собі. Тоді як Гоміндан

в лютому 1937 р. затвердив рішення про припинення громадянської війни з КПК.

Приводом до розгортання повномасштабної війни в Китаї стали події біля Лугоуцзя («Моста Марко Поло» через річку Юндінхе). У ніч з 7 на 8 липня 1937 р. під час нічних маневрів у цьому районі японська рота була кимось обстріляна, а згодом виявилося, що з неї зник солдат. Звинувативши в нічному нападі китайців, 27 липня Японія розпочала велику військову операцію.

Як і на початку 30-х рр., Чан Кайші заборонив своїм військам чинити опір японцям, і лише окремі підрозділи вступали в бій.

Намагаючись зламати китайську волю до опору, японці вдалися до надзвичайно жорстокої пацифікації Гомінданівської столиці.

Злякавшись посилення Японії, СРСР 21 серпня 1937 р. підписав із Китаєм широкомасштабну угоду про ненапад та співпрацю. Москва надала значну фінансову та військову допомогу уряду Чан Кайші.

У 1938–1940 рр. Китай отримав від СРСР кредити на суму 450 млн. доларів, 980 бойових літаків, 80 танків і 1300 гармат. До Китаю було відправлено великі групи військових спеціалістів, у першу чергу льотчиків, які брали активну участь в боях. (Серед радянських воєначальників, що воювали в кінці 30-х рр. на боці Гоміндану, були Василь Чуйков, Іван Конєв, а також Андрій Власов).

Крім радянських фахівців, Китай запросив військових найманців з Європи та США. З їх числа сформовано 14-у ескадрилью бомбардувальників під командуванням Вінсента Шмідта. З дозволу уряду Сполучених Штатів, американський капітан Клер Лі Шеннолт розпочав створенням китайського авіаційного корпусу «Літаючі тигри», до якого набирали американських пілотів-відставників.

Від кінця 1937 р. до травня 1938 р. тривала запекла боротьба за важливий залізничний вузол Сюйчжоу. Після взяття його японцями 20 травня 1938 р. на північному березі Хуанхе залишилися в оточенні значні китайські сили.

Сформована комуністами 8-а армія, яка входила до складу Гомінданівських збройних сил, прийняла рішення не пробиватися на з'єднання з військами Гоміндану, а, залишившись на місці, вести партизанську боротьбу. Упродовж травня – жовтня 1938 р. тривали бої за Ухань. Після падіння 25 жовтня Уханя, Гоміндан знову переніс свою столицю вище по течії Янцзи впорівняно невелике місто на межі гірського східного Китаю – Чунцін. Тоді ж несподіваним десантом з моря японцям вдалося захопити Гуанчжоу.

Уцілілі китайські сили було притиснуто до гірських хребтів центрально-східного Китаю. Щоб ввозити до країни стратегічні матеріали та зброю, гомінданівський уряд, з дозволу Лондона, збудував через непрохідні джунглі та гори Бірми дорогу, по якій було відкрито автомобільний рух. Дорога була дуже небезпечною, щоденно на ній гинуло дві–три вантажівки, які

зривалися в провалля або падали із виготовлених нашвидкуруч підвісних мостів через ріки. Незважаючи на це, кожного місяця по Бірманський дорозі до Чунціна надходило близько 3000 тонн стратегічних вантажів.

На початку 1938 р. японці розпочали блокаду китайського узбережжя. Японці захопили найбільш промислово розвинені приморські райони, гирла головних рік та найважливіші шляхи сполучення країни. Гоміндан втратив головні райони видобутку вугілля та залізної руди. Відчутним ударом для китайського уряду була втрата соляних озер в Шаньсі, оскільки в передвоєнні часи соляна монополія давала аж 23% надходжень до бюджету.

На початку 1939 р. японці припинили активні бойові дії.

5. Китай в період Другої світової війни

Лінія фронту, що встановилася на середину 1939 р., у головних рисах не змінювалася аж до 1944 р. Більшість японських військових операцій 1939–1944 рр. зводилася до «походів по горнятку рису» швидких набігів з метою захоплення запасів продуктів, після чого японці відступали на попередні позиції.

Вдвож лінії розмежування військ виникла своєрідна нейтральна смуга шириною від 50 до 100 кілометрів така собі «випалена земля».

У березні 1940 р. японці створили в Нанкіні маріонетковий китайський уряд, головою якого став колишній чільний діяч Гоміндану Ван Цзінвей. Японія підписала з цим урядом мирну угоду 30 листопада 1940 р.

Становище Гоміндану погіршилося влітку 1940 р. після того, як під тиском Японії Великобританія 12 липня закрила дорогу через Бірму, що на той час була єдиним шляхом, через який уряд Чан Кайші отримував необхідні йому ресурси. Ще раніше японці примусили французів припинити транзитне постачання зброї та спорядження через Тонкій. Власні військові заводи Гоміндану виробляли лише 15 млн. патронів на місяць, що складало заледве 4 набой на одного бійця.

У 1937–1940 рр. незважаючи на суттєву перевагу в живій силі (4:1), Гоміндан не міг переломити хід війни на свою користь. Китайська армія втратила 2 млн. солдатів і офіцерів, в армії процвітала корупція та казнокрадство, майже відкрито продавалися військові посади, багато офіцерів та навіть генералів не мали військової освіти, поранених солдатів не лікували, а просто відпускали додому, набираючи натомість нових, розкрадали асигнування на оборону, а також надану США та СРСР допомогу, процвітало мародерство, неефективна та корумпована влада викликала незадоволення значної частини населення Китаю.

Гомінданівський уряд офіційно оголосив війну Японії 9 грудня 1941 р. Розчарувавшись у союзниках, у травні 1943 р., за посередництвом маріонеткового уряду Ван Цзінвєя, Чан Кайші провів таємні переговори з японцями.

Погоджуючись на сепаратний мир, японці обіцяли повернути під контроль уряду Гоміндану Ухань та Гуанчжоу і провадити спільну з китайськими урядовими військами боротьбу з КПК. У березні 1944 р. японці розпочали в Китаї великий наступ. Японія захопила провінції Хенань, Хунань, Гуансі, Гуандун, Фуцзянь. Під час боїв китайські втрати склали 700 тис. осіб. Беручи до уваги неспроможність гомінданівського уряду ефективно протистояти японській агресії, у листопаді 1944 р. США пішли на прямі переговори з китайськими комуністами. Починаючи з лютого 1945 р., США поставляли комуністам зброю, водночас зменшуючи допомогу Гомінданівському уряду.

Визнанням заслуг Китаю в Другій світовій війні стало запрошення його представників на мирні переговори з Японією. Офіційний делегат Гомінданівського Китаю взяв участь у церемонії підписання акту про капітуляцію імператорської Японії на борту лінкора «Міссурі» 2 вересня 1945 р.

Незважаючи на некомпетентне керівництво та неефективне використання ресурсів країни, Китай зумів упродовж багатьох років протистояти японській агресії. З іншого боку, постійні помилки уряду та спричинені державною політикою страждання остаточно підірвали довіру значної частини населення до Гомінданівського уряду й розчистили комуністам шлях до влади.

З кінця 1943 р. у зв'язку із загальними змінами в ході Другої світової війни КПК і її армії перейшли в наступ, прагнучи потіснити японців в Північному Китаї. А коли в серпні 1945 р. СРСР вступив у війну з Японією і окупував Маньчжурію захоплені їм військові трофеї сприяли зміцненню бази КПК в Північному Китаї.

1945–1949 рр. пройшли під знаком нарощування сил КПК і військових дій між її озброєними арміями і арміями гомінданівського уряду. Ця боротьба завершилася перемогою китайських комуністів і утворенням КНР. Гомінданівці на чолі з Чан Кайші евакуювали на острів Тайвань.

Рекомендована література:

40, 44, 16, 35, 36, 39-46, 71, 93, 98, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Лекція 3

ІНДІЯ: НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ТА ЗАГОСТРЕННЯ КОНФЕСІЙНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Антиколоніальні рухи в Британській Індії. Махатма Ганді.
2. Піднесення національно-визвольної боротьби 1919–1922 рр. Період стабілізації 1923–1927 рр.
3. Піднесення національно-визвольної боротьби 1927–1933 рр. Конституція 1935 р.
4. Індія в період Другої світової війни.

1. Антиколоніальні рухи в Британській Індії. Махатма Ганді.

Для Індії період після Першої світової війни відбувається перехід від діяльності порівняно нечисленних національно-патріотичних груп до масового національно-визвольного руху. Війна сколихнула традиційно спокійну та звичну для більшості індійців шкалу духовних цінностей та політичних орієнтацій.

Антиколоніальний рух Індії у міжвоєнний період був представлений двома потужними політичними силами – Індійським національним конгресом (ІНК) та Мусульманською лігою.

У 1919 р. керівником ІНК (1885) став авторитетний лідер індуїстів Мохандас Карамчанд Ганді (1869–1948 рр.), якого називали Махатма (Велика душа).

Поява на політичній арені Індії під час війни Мохандаса Карамчанда Ганді (1869–1948 рр.) можна розглядати як самостійний фактор, що сприяв радикалізації визвольного руху. Він прибув до Бомбея 12 січня 1915 р. вже як відомий борець за права індійців в Південно-Африканському Союзі і в тому ж році влаштувався під Ахмадабад (Гуджарат) в селищі, який назвав Сатьяграха-ашрам.

Вже в Індії Ганді розробив філософію своєї діяльності. Утримання від насильства висувалося їм як релігійний обов'язок, заснований на принципі ахімси (неспричинення зла живому). Основним методом боротьби він проголошував політичний масовий бойкот, «ненасильницьке неспівробітництво». Кампанію неспівпраці він називав сатьяграха («завзятість в істині» або «міцність у вірі»). Він шукав індійський шлях до загального блага, але ототожнював його з індуським шляхом. Він бачив його через призму демократичних цінностей, тобто приміряючи західноєвропейські стандарти.

Діяльність Ганді часто трактується як боротьба за незалежність, саме за політичну незалежність від Великої Британії. Однак це не зовсім правильно. Він думав не стільки про політичну незалежність, скільки про побудову абсолютно нового ладу, про суспільство загального благоденства – сарвадайю. Його ідеал державності – «освідчена анархія». Головне – самоврядування, коли «кожен стає своїм власним правителем». Так як будь-яка держава ґрунтується на насильстві, вона повинна зникнути. Саме в той час він отримав титул Махатма («Велика душа»).

Серед мусульманського населення Індії не менш впливовою особою був лідер Мусульманської ліги (1906 р.) Алі Мухаммед Джинна (1876–1948 рр.), який хотів забезпечити мусульманам гідне місце в майбутній незалежній державі і його вважають «батьком засновником» Пакистану.

Перші роки після закінчення світової війни були періодом тісного співробітництва між Індійським національним конгресом та Мусульманською лігою. Упродовж 1918–1922 рр., поступово втрачаючи самостійність, Мусульманська ліга все більше переходила на позиції, запропоновані ІНК.

Можна виділити декілька рухів, що поширилися у Британській Індії в цей час:

I. Серед мусульман поширилося невдоволення викликане ураженням Османської імперії та планами союзників по її розчленування. Почався так званий халіфатистський рух – рух на підтримку султана-халіфа, який був духовним лідером і індійських мусульман. Напруженість посилилася через голод, що охопив основні райони Індії в 1918 р. У тому ж році вибухнула епідемія грипу (у той час його називали «іспанкою»), яка забрала життя до 7 млн. осіб.

Рух протистояв не тільки англійцям, але і індусам. Найбільш яскраво це виявилось під час повстання мопла (мапілла), мусульманської громади в окрузі Малабар Мадраської провінції.

Напруженість в цьому окрузі мала тривалу історію і класове підґрунтя. Мапілла були в масі бідними орендарями на землях індусів-брахманів. Протягом XIX ст. мапілла піднімали повстання 26 разів. Халіфатистська пропаганда впала тут на підготовлений ґрунт. Пропаганда халіфатистських ідей почалася в окрузі з березня 1921 р. У вересні спалахнуло повстання, спрямоване передусім проти поміщиків, але вилилося в криваву різанину всіх індусів. Повсталі очолив Хаджі Кун Ахмед. Наприкінці 1921 р. повстання було придушене жорстоко (вбито 3,5 тис. осіб).

II. Поширився робітничий рух (робітників в Індії було 2,6 млн осіб – в 1918 р., 6 млн – в 1945 р.). У 1918 р. прокотилася хвиля страйків по всім основним промисловим центрам. ІНК співпрацював з робітничими організаціями і намагався обмежити боротьбу робітників за свої економічні вимоги мирними методами. Значення робітничого руху в той час не слід перебільшувати, хоча він справив враження на британський уряд.

III. Певною мірою особняком стояв рух сикхів (етно релігійна група послідовників релігії Пенджабу кінця XV ст.).

Серед сикхів виник рух за повернення до чистоти релігії та за відродження влади хальси (релігійної громади в цілому). Активісти комітету, які називали себе Акалі («безсмертні»), використовували тільки ненасильницькі методи, але колоніальна влада угледіла в їх діях порушення громадського порядку і застосовували відносно демонстрантів жорстокі методи, аж до розстрілів. Тоді в середовищі Акалі виникла організація Бабар-Акалі («тигри-безсмертні»), яка перейшла до терористичних дій і в 1924 р. була ліквідована. У 1920 р. створена політична партія Акалі Дал («Загін безсмертних») активно брала участь в гандистському русі, входила до ІНК

IV. Окремо стояв антибрахманський рух на півдні Британської Індії, в Бомбейській і Мадраській і носив кастовий і етнічний характер. Найбільш яскравою рисою цих рухів був протест членів середніх і нижчих каст проти засилля брахманів у всіх сферах життя. Вони почалися ще в XIX ст. На дравідійському Півдні до чисто кастових моментів додавався етнічний. Вони не сприймали північноіндійську («арійську») культуру, рух став антипівнічним.

V. На Півночі розгорнувся селянський рух – стихійний рух сільських низів, насамперед орендарів, спрямований не стільки проти колонізаторів, скільки проти місцевих землевласників.

Найбільший слід залишив рух «Ека» («Єдність») в Ауді. Селяни вигукували: «еко каро», що означало, «об'єднуємося». Формально підтримуючи його, М. К. Ганді, Мотілал Неру одночасно спиралися на місцевих поміщиків і намагалися знизити гостроту соціально-економічних вимог селян. В результаті рух було розколото і придушено.

VI. З 1920-х можна починати історію самостійного руху «недоторканих». Бхімрао Рамджі Амбедкар (також відомий за прізвиськом «Бабасахіб») політичний дія, лідер партії паріїв, юрист, автор конституції 1947 р. Критикував кастову систему і традиційну сільську громаду, іслам і індуїзм.

У березня 1927 р. Амбедкар організував в Мохаді конференцію пригноблених каст, яка зажадала наділити «недоторканих» повними громадянськими правами, розширити їх прийом на державну службу, запровадити безкоштовну обов'язкову початкову освіту, надати студентам з пригноблених каст безкоштовні гуртожитки та харчування, «законодавчо заборонити їсти падло».

«Недотокані» касти вважалися індусами, але з давнини вони були відчужені від релігійних обрядів в храмі і від знайомства зі священними книгами. Індуїзм був релігією для брахманів. «Недоторкани» усвідомили, що їх не вважають справжніми індусами. Раз так, то і вони не згодні вважати себе індусами. Намітилася явна тенденція відколу «недоторканих» від індуської

громади і в політичному плані. У наступний період це питання загострилося у зв'язку з обговоренням проблеми курій в новій конституції.

VII. Зародження комуністичного руху відбувається в 1920-х рр. Певну роль у поширенні комуністичних ідей і в організаційному оформленні компартії в Індії зіграв Манабендра Натх Рой. Революціонер-терорист, зник з Індії, потрапив до Китаю, потім в Японію, США і, нарешті, в Мексику де потім заснував Мексиканську комуністичну партію, був одним з видних діячів Комінтерну У 1937 р. він вступив в Конгрес.

Значимість комуністичних груп в Індії була б менше, якби колоніальна влада не надавала їхній появі хворобливої уваги.

2. Піднесення національно-визвольної боротьби 1919–1922 рр. Період стабілізації 1923–1927 рр.

Англіці бачили посилення діяльності і впливу ІНК, тому надали обмежене самоврядування.

6 липня 1918 р. було оприлюднено закон Монтегю-Челмсфорда (британський державний секретар Н.С. Монтегю та віце-король Індії Ф.Дж. Челмсфорд), що посилив значення виборних законодавчих зборів і надав право індійцям займати другорядні міністерські посади в системі колоніальної адміністрації.

Виборчі права надавалися лише 2% 315 млн. населення Індії – реальний стан мінявся мало.

І одночасно 1919 р. закон про охорону порядку Роулетта, спрямований проти антиурядової діяльності, дозволив затримувати людей лише за підозрою у злочинних намірах.

Прийняття цих законів викликало вибух уже масового обурення, хвилю протестів у формі харталів (припинення ділової активності, закриття лавок.), у 30 містах.

13 квітня 1919 у Амрітсарі колоніальна влада розстріляла мирний мітинг протесту (дня народження гуру Нанака), вбито 1 тис. осіб.

На знак протесту Рабіндранат Тагор (1913 р.) відмовився від лицарського звання, пожалуваного йому в 1915 р. А населення почало переходити до насильницьких методів боротьби.

Ганді провів свою першу всеіндійську акцію громадянської непокорі 1920–1922 рр. Проходила у формі мітингів, харталів, демонстрацій. В цей час Ганді виступив з програмою повного бойкоту англійців і їх влади. Програма передбачала:

- 1) відмову індійців від титулів і звань, отриманих від англійців;
- 2) бойкот виборів до законодавчих зборів;

- 3) бойкот судів, урядових установ і англійських навчальних закладів;
- 4) відмова від одягу європейського зразка;
- 5) заохочення ручного ткацтва та ручного прядіння;
- 6) відмова від сплати податків.

І хоча кампанія сприяла згуртуванню індійського руху, і ІНК перетворився на масову організацію. Однак, Конгрес не міг повністю контролювати ситуацію.

4 лютого 1922 р. у селі Чаурі-Чаура (Сполучені провінції) учасники мирного мітингу, що проводився в рамках кампанії неспівпраці, були обстріляні поліцією. Обурена юрба спалила 21 поліцейського.

11–12 лютого 1922 р. Ганді наполіг на припиненні боротьби (Бардольфська резолюція).

Наступні п'ять років (1923–1927 рр.) після першої акції громадської непокори були часом спаду національно-визвольного руху в Індії.

У ІНК відбувся розкол.

1. Центристи на чолі з Ганді (Раджендра Прасад, Чакраварті Раджагопалачарія та ін) наполягали на тактиці бойкоту. Їх прихильників ненасильницьких дій стали називати «противниками змін».

2. Праве крило на чолі з Мотілалом Неру та Чіттаранджаном Дасом виступало за участь у виборах в Законодавчі збори і впливати на колоніальну владу за допомогою офіційних законодавчих процедур, тобто вони були прихильниками конституційних змін, «прихильники змін». 1 січня 1923 р. Чіттаранджан Дас і Мотілал Неру оголосили про створення Конгрес-халіфатистської партії свараджа і опублікували її програму. Відомі ще як свараджисти.

3. Ліве крило в Конгресі на чолі з Джавахарлалом Неру та Субхас Чандра Бос виступало за революційні, насильницькі методи боротьби. Ці діячі не поділяли комуністичних поглядів, але фактично спиралися на робітничий і селянський рух, який намагалися активізувати комуністи. Помірковані діячі Конгресу змушені були миритися з активністю більш радикальних конгресистів і висувати їх на керівні пости (1927 р. генеральними секретарями ІНК були обрані)

У лютому 1924 р. Конгрес прийняв так звану Конструктивну програму

1. Популяризація ручного ткацтва і прядіння.
2. Боротьба за ліквідацію «недоторканності».
3. Зміцнення єдності індусів і мусульман.
4. Розвиток освіти на індійських мовах.

3. Піднесення національно-визвольної боротьби 1927–1933 рр. Конституція 1935 р.

В цей час загострюються індусько-мусульманські і міжнаціональних відносини, почастішали погроми.

Хінду Махасабха – організація правовірних індуїстів в 1925 на своєму конгресі пропонувала насильно обертати в індуїзм всіх індійських мусульман.

У 20-х рр. за підтримки колоніальної влади оживилася діяльність Мусульманської ліги, яка все більше переходила до рішення конфесійних цілей, оформилася доктрина «двох націй».

У 1927 р. ще зберігалася можливість компромісу між ІНК і Мусульманський Лігою. Мусульманські діячі обох партій зібралися в Делі і прийняли Делійський маніфест. В маніфесті містилася згода на прямі вибори без курій, як цього хотів ІНК але за низки умов:

1. виділення Сінда в окрему провінцію;
2. проведення виборів також в Північно-Західній прикордонній провінції і в Белуджистані (у всіх цих трьох провінціях мусульмани мали б переважну більшість);
3. гарантування місць у майбутніх Законодавчих зборах Панджабу і Бенгалії для мусульман відповідно до їх частки в населенні;
4. надання мусульманам третини місць в центральних Законодавчих зборах

У 1928 р. М. Неру представив ІНК проект майбутньої конституції, що передбачала надання Індії статусу домініону.

Вона була дуже поміркованою, розрахованою на те, що з нею погодяться всі основні партії Індії і навіть колонізатори. Однак, не погодився М.А. Джинна, він побачив відхід від делійського пакту.

У грудні 1929 р. в Лахорі ІНК оголосив про перехід до активних дій на шляху досягнення «пурна сварадж» (повної незалежності).

На заклик Конгресу 26 січня 1930 р. по всій країні відбулося перше публічне святкування дня незалежності (пройшли мітинги, хартали, маніфестації). З 1950 р. цей день святкується як День республіки (конституція).

У 30 березня 1930 р. Ганді опублікував «11 пунктів», що містили вимоги до англійської влади про звільнення політичних ув'язнених і створити більш сприятливі умови для розвитку національної економіки:

- зменшення наполовину земельного податку,
- зменшення на 50% військового бюджету колонії,
- зменшення зарплати англійським чиновникам,
- ліквідація департаменту карних справ,
- за право носити зброю індійцям,
- звільнення політв'язнів,
- встановлення реального курсу рупії,
- встановлення протекціоністських мит на привізний текстиль,
- скасування соляної монополії,

- надання індійському флоту виключного права внутрішніх перевезень,
- заборону продажу алкоголю та наркотиків.

Відмова англійців прийняти проект М. Неру та пунктів Ганді призвела до початку другої акції громадянської непокори, що проходила в умовах гострої економічної кризи.

12 березня – 5 квітня 1930 р. Ганді особисто очолив «соляний похід» до берегів Аравійського моря (Ахмадабад – Данді 390 км) з метою почати випарювати там сіль, що порушувало монополію Великої Британії, це носило символічне, пропагандистське значення. Ганді і ще 80 тис. осіб було арештовано.

У результаті переговорів було досягнуто угоду про припинення кампанії за умови відмови влади від репресій і амністії учасникам руху.

У жовтні 1931 р. в Лондоні лідери ІНК на конференції круглого столу рішуче вимагали надання Індії статусу домініону і самоуправління, але невдало. У відповідь Ганді оголосив про нову кампанію громадянської непокори у формі індивідуального неспівробітництва.

У 1932–1934 р. Ганді виступив за надання громадянських прав і представництва індійським недоторканим (хариджани – божі діти).

У 1935 р. Англія запропонувала Індії конституцію. Верховна влада залишалася за англійцями (тому рабська в советській історіографії), але створена провінційна автономія. На її основі на початку 1937 р. були проведені вибори, більшість отримав ІНК (у 8-ми з 11 провінцій), у 3-х провінціях перемогла Мусульманська ліга.

Передбачалася система курій (12), що мала на меті роздробити протестний рух, ще більше ускладнила відносини між індусами та мусульманами.

1937–1939 рр. період провінційної автономії показав можливості ІНК керувати країною, з іншого боку, нездатність домовитися з Мусульманською Лігою, відбувається радикалізація сепаратистського руху мусульман (1927 р. – 1 тис., 1940 р. – 89 тис. членів).

4. Індія під час Другої світової війни

Під час Другої світової війни в Індії склалася досить складна ситуація. Одразу після того, як 3 вересня 1939 р. Індію було оголошено воюючою країною, М. Ганді заявив про підтримку британців та закликав своїх прихильників не чинити перешкод колоніальній адміністрації в проведенні військових заходів.

10 січня 1940 р. віце-король Лінлітгоу офіційно пообіцяв Індії статус домініону після завершення війни.

На це негайно відреагувала Мусульманська ліга, що в березні 1940 р. чітко визначила свою позицію, вимагаючи розділити колонію на індуську та мусульманську частини. А. М. Джинна оголосив, що ліга добиватиметься створення окремої мусульманської держави під назвою Пакистан (буквально «земля чистих», акронім (Пенджаб, Афганія (пуштуні), Кашмир, Сінд, Белуджистан)).

В результаті внутрішньої боротьби лідер лівих конгресистів С. Ч. Бос спровокував розкол ІНК, виступив з різко антианглійськими позиціями, створивши в Бірмі (навесні 1942 р.) прояпонську «індійську національну» армію, що воювала проти англійських військ, в Бенгалії користувалася впливом і підтримкою населення. Успіхи японців у війні (підійшли до кордонів Індії) змусили Конгрес переглянути свої попередні рішення.

Наприкінці 1940 р. Ганді оголошує чергову акцію громадянської непокорі – у формі індивідуальних протестів і неспівробітництва.

У 1942 р. міністр британський дипломат Стаффорд Кріпс дає обіцянку надати Індії статусу домініону з потенційним правом на відділення (тобто ідея про Пакистан). Але ІНК вже на це не погоджується і виступає з вимогою надати Індії незалежність.

У серпні 1942 р. М. Ганді починає 5-у акцію громадянського неспівробітництва (під гаслом «геть з Індії!»), в результаті чого він і інші лідери ІНК були арештовані до 1944 р.

Влітку 1945 р. в Шимлі (літня столиця) відбулися переговори віце-короля і лідерів ІНК та Мусульманської ліги, англійці погодилися створити виконавчу раду за умови формування її не за політичним, а за релігійним принципом. Обидві партії відмовилися від такого варіанту.

На 1945 р. в країні викристалізувався потужний національно-патріотичний рух, склалася політична еліта з досвідом виконавчої і парламентської діяльності і, здатна самостійно керувати країною. Ненасильницький супротив в кінцевому підсумку виявився ефективним шляхом до створення самостійної держави.

Рекомендована література:

2, 10, 11, 100, 107, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Лекція 4

ЯПОНІЯ У БОРОТЬБІ ЗА ЛІДЕРСТВО В АЗІЇ

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Внутрішня та зовнішня політика Японії 1920-х рр. XX ст.

2. Військові перевороти та внутрішньополітична боротьба 1930-х рр. XX ст. в Японії.
3. Японія у Другій світовій війні.

1. Внутрішня та зовнішня політика Японії 1920-х рр. XX ст.

Підсумки Першої світової війни були вигідні для Японії. Її економіка розвивалася, зовнішня торгівля завойовувала все нові ринки, особливо в Азії, куди сильно скоротився потік товарів з Європи. Хоча в Японії незабаром після війни відчувалися її наслідки. Впродовж серпня 1918 р. дві третини території країни охопили «рисові бунти», пов'язані із зростанням цін на рис в 4 рази порівняно з 1914 р. Повсталі грабували рисові склади, громили поліцейські дільниці, магазини, будинки рисоторговців, руйнували будівлі заводів, судноверфі. Але до жовтня «рисові бунти» були жорстоко придушені. Не дивлячись на свою архаїчну і зовнішню безглуздя, вони принесли цілком конкретні політичні і економічні плоди. По-перше, 21 вересня 1918 р. уряд подав у відставку прийнявши на себе політичну відповідальність за криваве безладдя. На зміну йому прийшов «партійний» уряд, який очолив лідер партії Сейюкай Хара Такаси іншими словами, трапилося те, чого протягом років безуспішно добивалися японські демократи. По-друге, новий кабінет негайно відмінив імпорتنі мита і почав продаж рису з державних запасів. В результаті протягом року вдалося знизити ціни на рис майже удвічі. Правда така політика погіршила становище селян-рисівників і надалі поглибила хронічну кризу в японському сільському господарстві.

Але в цілому країна була на підйомі. За 1914–1919 рр. валовий національний продукт зріс у п'ятеро, з 13 до 65 млрд. Все це вже спочатку 20-х років стало служити надійною економічною базою для підтримки агресивної зовнішньої політики.

Японія зіграла чималу роль в інтервенції держав проти радянської росії впродовж 1918–1922 японські війська фактично окупували Владивосток, Примор'я, Приамур'я, Забайкалля, Південний Сахалін. Намагалася зберегти свої територіальні придбання в Китаї. На Паризькій мирній конференції Японія досягла передачі їй всіх прав і привілеїв, якими раніше користувалася в китайській провінції Шаньдун Німеччина. Крім цього Токіо отримав мандат на управління колишніми німецькими володіннями в Тихому океані: Маріанські, Маршаллові, Каролінські острови і Палау. Поставила в колоніальну залежність Корею, жорстоко придушила національні виступи березня – квітня 1919 р. в Кореї.

В цілому 20-і і навіть початок 30-х років, були періодом порівняно помірної зовнішньополітичної експансії Японії, це був час накопичення нею сил і вичікування сприятливої обстановки.

Спочатку капіталізм успішно розвивався, ріс робітничий клас, збільшувалися ряди інтелігенції, зміцнювалися права трудящих. У 1919 р. був знижений майновий ценз, внаслідок чого електорат в країні збільшився до 3 млн (з 56 млн населення). А у 1925 р. було прийнято закон про загальне виборче право лише для чоловіків.

Встановлювався віковий (25 років) ценз, ценз осілості в один рік, майновий. Одразу ж збільшилася кількість виборців з 3 до 12,3 млн осіб.

У 1925 р. прийнято закон про захист громадського спокою, що покарання до десяти років каторжних робіт за будь-які антимонархічні і антидержавницькі ідеї або дії, а також за організацію, участь в організації або підбурювання до участі в «акціях направлени проти інституту приватної власності».

У Японії виникали і зміцнювали свої позиції нові політичні партії, в тому числі комуністична (1922 р., 1926 р.).

У 1927 р. до влади прийшов кабінет генерала Танака, налаштованого вельми агресивно. Саме при ньому знову був направлений японський експедиційний корпус до Китаю, в Шандун.

З іменем Танака була пов'язана скандальна історія з так званим меморандумом Танака, нібито представленим прем'єром імператору 25 липня 1927 р. Цей документ був програмою завоювання Японією світового панування. До числа намічених в ньому цілей входив напад на СРСР і відторгнення від нього далекосхідних районів, повне підкорення Китаю і США. В результаті, як стверджувалося, інформація про «меморандум Танака» стала надбанням громадськості і викликала обурення у всьому світі. Не дивлячись на те що японські офіційні кола заперечували його автентичність впродовж років меморандум служив документальним підтвердженням агресивної суті японської політики. Проте після поразки Японії в Другій світовій війні оригінал «меморандуму Танака» знайти не вдалося. Питання про його походження залишається відкритим до цього дня. Судячи з усього «меморандум Танака», ніколи не був представлений імператору як офіційний документ, але, можливо, він існував як робочий проект, вироблений в якійсь державній установі. Не виключено також, що він був фальшивкою сфабрикованої політичними супротивниками японського уряду всередині або зовні Японії.

1918–1921, 1924–1932 рр. т. зв. епоха партійних кабінетів. При владі чергувалися представники двох головних японських партій «Сейюкай» (Партія друзів політики), яка опиралася концерн «Міцубісі» (дзайбацу потужні монополістичні об'єднання в центрі яких стояли холдингові компанії «Ясуда», «Міцубісі», «Дайїті», «Міцубісі» та «Сумімото») та «Денсейкай» (Конституційної

партії), яку в 1927 р. було перейменовано на «Мінсейто» (Партію народної політики) – що опиралася на «Міцубісі».

Складалося враження, що йде процес демократизації, однак зміни не зачіпали основу японської державної системи. Фактично країною керувала професійна бюрократія, деякі міністерства навіть не залежали від уряду та парламенту (міністерство торгівлі, промисловості, військового та військово-морське, були фактично автономні).

2. Військові перевороти та внутрішньополітична боротьба 1930-х рр. XX ст. в Японії

На початку 30-рр. японські правлячі кола склалися з 3 головних сил.

1. Парламентські партії. Вони представляли інтереси великих японських концернів, «консерватори».

2. Державна бюрократія з придворними колами (виражала волю імператора, виступала в ролі арбітра в суперечках між претендентами на владу). До них належали державні старійшини – рада генро.

3. Військові (займали привілейоване становище в Японії). Армія могла вести війну без санкції парламенту і уряду. В середині цієї групи існувало суперництво між армією і флотом. На кінець 20-х рр. вплив колишніх кланів, з яких формувалася військова верхівка почав занепадати. Ще в 1922 р. почалася військова реформа, в результаті масового притоку в офіцерський корпус вихідців з небагатих верст міста і села, з'явилися т. зв. «молоді офіцери».

З одного боку вони були представниками соціально вразливих верст населення, з другого боку були носіями елітарної військової свідомості. Тому були надзвичайно сприйнятливі до ультраправої політичної демагогії. Войовничо радикальна соціальна група, що робила ставку на силу і агресію, на культ винятковості і вседозволеності, на війну і знищення. «Молоді офіцери» вимагали відмови від багатопартійної системи і відповідальних перед парламентом кабінетів, диктатури всередині країни і експансіоністської політики поза нею.

На початку 30-х рр. частина офіцerstва, очолювана генералом Аракі Садао, об'єдналася в групу під назвою «кодоха» («група імператорського шляху»). «Кодоху» підтримувала стара родова аристократія. Мали намір прийти до влади шляхом військового перевороту припинення дії конституції і встановлення диктатури. Їх противники, генерали Нагата, Тодзе, МUTO, створили «тосейху» («групу контролю»). Хотіли поступово встановити контроль (звідси назва групи) над існуючими державними інститутами при збереженні строгої лояльності державі. Розповсюдження праворадикальних ідей в армії і на флоті і поява «військово-фашистського руху» була

закономірним процесом. За часом він припав на роки економічної кризи, яка привела до занепаду в селі звідки тоді рекрутувала більшість молодших офіцерів. Обидві групи почали конфліктувати, здійснили низку путчів і політичних вбивств 1930–1936 рр., що наблизило їх до мети.

Восени 1931 р. Японія почала окупацію Маньчжурії, дії армії не були санкціоновані урядом. Але більша частина населення і основні парламентські партії підтримали дії армії, при тому що Ліга Націй виступила з протестами. Але західні країни розглядали Японію як противагу посиленню КПК. В 1932 р. було створено державу Маньчжоу-го на чолі з маріонеткою Японії Пу І, останнім китайським імператором. У 1933 р. Японія вийшла з Ліги Націй, яка відмовилася визнати Маньчжоу-го. Знову був надісланий експедиційний корпус до Китаю, на цей раз в провінцію Жехе; з 1935 р. почалося військове проникнення в Монголію.

Правда, на виборах 1936 р. перемогли сили, що виступали проти агресії і фашизму. Втім, неугодний уряду новий, парламент був розпущений, але і проведені слідом за тим вибори в березні 1937 р. дали той же результат.

У 25 листопада 1936 р. підписала з Німеччиною антикомінтернівський пакт, а 7 липня 1937 р. почалася японо-китайська війна, під знаком якої пройшло майже ціле десятиліття. З початком війни економіка Японії була переведена на воєнні рейки. Було проведено мобілізацію, встановлено контроль над основним господарством, прийнято закон про контроль над державними фінансами. Почала формуватися система державного регулювання. З партійною боротьбою і парламентською діяльністю практично було покінчено. Було взято курс на розширення військової експансії і провокацій, у тому числі і проти СРСР. З 03 листопада 1938 р. уряд Каное заявив, що завдання Японії є встановлення «нового порядку» в Східній Азії.

У 1938–1939 рр. серйозно ускладнилися стосунки Японії із СРСР. Токіо був незадоволений тією військовою допомогою, яку Москва надавала гомінданівському уряду в Китаї. Напруження між двома країнами призвело зрештою до збройних зіткнень на кордонах. Протягом липня – серпня 1938 р. тривали бої між японськими та радянськими військами у районі озера Хасан на кордоні між російським Приморським краєм, Кореєю та Маньчжоу-Го. У травні 1939 р. розпочався конфлікт на річці Халхін-Гол в Східній Монголії, з якою Радянський Союз мав угоду про взаємодопомогу. Бої на Халхін-Голі невдовзі переросли рамки звичайного прикордонного конфлікту. Для японців бої на Халхін-Голі завершилися нечуваною поразкою. Лише вбитими японські сили втратили 61 тис. осіб. Втрати в боях із радянськими та монгольськими військами перевищили всі людські втрати Японії протягом першого року війни в Китаї. 16 вересня 1939 р. японці уклали з СРСР угоду про припинення вогню.

3. Японія у Другій світовій війні

Восени 1939 р., коли почалася війна були ліквідовані партії і профспілки вони «саморозпустилися». Натомість, для реалізації «нової політичної структури» уряд Каное створив Асоціацію допомоги трону Це була воєнізована організація фашистського типу, покликана була ввести в країні тотальну політико-ідеологічну систему жорсткого контролю, вищі військові кола на чолі з генералами, які очолювали кабінет міністрів, отримали необмежені повноваження для ведення війни.

7 грудня 1940 були створені контрольні асоціації з різних видів виробництва, які від імені держави здійснювали функції нагляду, постачання, регулювання та ін. Їх головами були призначені представники найбільших концернів. Це означало введення державного регулювання економіки в рамках підготовки до «великої війни». «Нова політична» і «нова економічна» структури стали основою всього життя Японії воєнного часу.

Аж до теперішнього часу в науковій літературі обговорюється питання: чи можна охарактеризувати політичний режим, сформований в Японії на початку 40-х років, як фашистський? Імовірно, підстав для такого твердження недостатньо. Швидше, в 30-і роки в Японії під впливом змін у зовнішньополітичній та зовнішньоекономічній ситуації відбулася реставрація системи військово-бюрократичного управління, що знаходилася в цілому в рамках мейдзійської традиції. До неї додалися елементи державно-економічного регулювання, характерні для будь-якої країни.

Треба також мати на увазі, що протягом всієї своєї історії Японія була орієнтована на запозичення іноземного досвіду – спочатку китайського, потім західного. Якщо в попередні роки японська правляча еліта шукала ефективну модель управління сучасною державою в країнах Заходу з сильними ліберальними традиціями, то тепер вона побачила перед собою нову тоталітарну модель, що досягла в Європі великих успіхів. Оскільки німецький або італійський досвід набагато більше відповідав реаліям японської політичного життя того часу, ніж ліберальні інститути і процедури спроби його запозичення були для Японії абсолютно природними. Однак при цьому правляча еліта продовжувала зберігати свою спадкоємність і традиційне ядро правлячого режиму.

26 липня 1940 була прийнята «Основна програма національної політики», в якій в галузі зовнішньої політики ставилися завдання завершити «китайський інцидент» і потім побудувати «велику Східно-Азійську сферу спільного процвітання». Метою Японії було створити гігантську колоніальну імперію. Намічалася також зміцнити зв'язки з Німеччиною та Італією аж до укладення військового угоди. 27 вересня 1940 р. Японія остаточно

протиставила себе США, підписавши троїстий пакт. Одночасно посилювалися військові дії в Китаї.

Після капітуляції європейських держав (Франції та Нідерландів) японці приступили до окупації Індонезії (до 15 березня 1942 р. захоплена) та Індокитаю (протягом 1940–1945 рр. на території Індокитаю існувала своєрідна система двовладдя: поряд із французькою адміністрацією діяла й військова японська влада), а потім Малайї (грудень 1941 р. – січень 1943 р.), Бірми (січень – березень 1942 р.), Таїланду і Філіппін (грудень 1941 р. – травень 1942 р.).

Після бомбардування американської бази Перл-Харбор на Гавайях 7 грудня 1941 р. Японія опинилася в стані війни з США і Великою Британією, що, незважаючи на деякі перші успіхи, з часом привело країну до затяжної кризи. Японські монополії чимало отримавши безконтрольний доступ до експлуатації багатств майже всієї Південно-Східної Азії, становище їх, як і японських окупаційних військ, було німечим. Війна в Китаї вимагала чималих коштів. Все це вело до погіршення економічного балансу і до загострення внутрішнього становища в самій Японії.

Початком перелому у ході кампанії на Тихому океані стали морські битви 4–8 травня 1942 р. в Кораловому морі та 3–5 червня 1942 р. – біля атолу Мідуей. Перша із битв закінчилася вничю – і американці, і японці втратили по одному авіаносцеві. Спроба висадити десант на Мідуей закінчилася жорстоким розгромом японців. У серпні 1942 р., після захоплення американцями о. Гуадалканал, ситуація на фронтах стабілізувалася й встановилося затишшя. Війна набула затяжного характеру. У 1943 р. Японія змушена була перейти до стратегічної оборони. Користуючись своїм гігантським економічним потенціалом, Сполучені Штати розгорнули масове виробництво військової техніки, в листопаді 1943 р. США закріпилися на островах Гілберта, в лютому 1944 р. – на частині Маршаллових островів, а в травні – липні 1944 р. – на Маріанських островах.

Спорудивши на Маріанських островах військово-повітряні бази, США розпочали регулярні авіанальоти на Японські острови. Незважаючи на регулярні бомбардування японської території з авіабаз на Маріанських островах, опір японської армії не зменшувався. Улітку 1944 р. на противагу значній військово-технічній перевазі союзників японське командування вирішило використати завантажені вибухівкою літаки, які б наводилися на ціль пілотами-смертниками. Було сформовано підрозділи, льотчики яких отримали назву камікадзе (дослівно – «вітер богів») було здійснено понад 5000 бойових вильотів.

На початок літа 1945 р. Японія опинилася в катастрофічному становищі. Майже повністю знищено військовий флот. Катастрофічно бракувало військових ресурсів. Зведено до мінімуму постачання населення за картковою системою. Але моральний дух населення залишався досить

високим. У прибережних районах формувалися озброєні луками та списами загони самооборони, які збиралися відбивати американські десанти, продовжувався набір у підрозділи камікадзе.

6 і 9 серпня 1945 р. американська авіація скинула на японські міста Хіросіму та Нагасакі дві атомні бомби.

8 серпня 1945 р. війну Японії оголосив СРСР, радянські війська вступили на території Маньчжурії та примусили до капітуляції Квантунську армію.

Зважаючи на безнадійну ситуацію, 14 серпня 1945 р. Японія оголосила про свою капітуляцію. Незважаючи на те, що до народу з радіопромовою про капітуляцію звернувся сам імператор, значна частина військових підрозділів продовжувала чинити опір (Хіроо Онода до 1974 р. на Філіппінах).

2 вересня 1945 р. підписано Акт беззастережної капітуляції на палубі американського лінкора «Міссурі» в Токійській затоці. Капітуляція Японії в серпні 1945 р. призвела до краху задумів японської воячини, краху того агресивного зовнішньополітичного курсу Японії. Мілітаристи першої половини ХХ ст. зазнали краху і змушені були зійти з історичної сцени. Японія втратила всіх своїх колоніальних володінь і завойованих територій. Постало питання про статус післявоєнної Японії.

Рекомендована література:

14, 21, 33, 35, 36, 37, 67, 95, 101, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Змістовий модуль 2. Країни Середнього Сходу та арабський світ в 1918–1945 рр.

Лекція 5

ТУРЕЧЧИНА: ВІД МУСУЛЬМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДО СВІТСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Розпад Османської імперії та національно-патріотичний рух.
2. Модернізація та вестернізація суспільного устрою, економічний та політичний розвиток 1930-х рр. ХХ ст. в Туреччині
3. Туреччина у 1938–1945 рр.

1. Розпад Османської імперії та національно-патріотичний рух

Перша світова війна завершилася для Туреччини 30 жовтня 1918 р. У цей день на борту англійського крейсера «Агамемнон», у грецькому порту Мудрос на о-ві Лемнос в Егейському морі, представники Османської імперії та Антанти підписали перемир'я.

Правлячий султан Мехмед VI Вахідеддін (1861–1929 рр.), що лише 3 липня 1918 р. вступив на трон, формально зберігав усю повноту влади над країною. У середині листопада 1918 р. західні союзники почали практичну реалізацію умов перемир'я. До Стамбула введено контингенти країн Антанти; до Мармурового моря увійшов військовий флот союзників; британські війська зайняли багатий на нафту Мосульський вілайет; у грудні 1918 р. французи висадилися у Кілікії, захопивши Мерсін, Таре і Адану; у березні 1919 р. – італійці встановили контроль над Анталією з кількома південнотурецькими портами; 15 травня 1919 р. у Ізмірі висадився грецький військовий десант, який через два тижні захопив увесь Ізмірський вілайет; Вірменія оголосила про свої претензії на райони Вану, Ерзруму і узбережжя Чорного моря включно із Трапезундом; в зоні окупації почали діяти партизанські загони; стали виникати товариства захисту прав місцевого населення, які очолювали представники інтелігенції і насамперед офіцера.

У 1919 р., спочатку в липні в Ерзерумі, у вересні в Сівасі відбулися два конгреси цих товариств, було обрано Представницький комітет на чолі з генералом Кемаль-пашею. У жовтні 1919 був створений новий кабінет, в січні 1920 р. скликаний новообраний султанський парламент, за вимогою кемалістів прийняв «Національну обітницю», тобто декларацію незалежності Туреччини, в березні 1920 р. союзники окупували Стамбул і розігнали парламент. Султан був вимушений підкоритися. Це викликало бурхливий вибух обурення по всій країні. В квітні 1920 р. в Анкарі був обраний новий меджліс – Великі національні збори Туреччини (ВНЗТ). Головою ВНЗТ став Мустафа Кемаль-паша, який проголосив новий орган влади єдиною законною владою Туреччини.

Серед перших заходів нового уряду звернення за допомогою до радянської росії, встановлено міждержавні контакти із більшовицькою росією. Незважаючи на скептичне ставлення до комуністичної ідеології, М. Кемаль все ж погодився прийняти значну військову та фінансову допомогу Москви. 24 серпня 1920 р. Москва і Анкара підписали тимчасову угоду про поділ сфер впливу у Закавказзі та спільну боротьбу проти Вірменії та Грузії. Упродовж вересня – грудня 1920 р. спільними зусиллями кемалісти та російські комуністи знищили незалежність Вірменії, а на початку наступного року турки взяли участь у поділі грузинських земель. Підсумком спільної політики стало підписання 18 березня 1921 р. у Москві повномасштабного

міждержавного договору. Договір визнавав російсько-турецький кордон 1878 р., за винятком частини району Батумі, що передавався радянській Грузії. Натомість лише до кінця 1921 р. турецька сторона отримала від більшовиків 33 тис. гвинтівків, 327 кулеметів, 54 гармати, 2 військові кораблі, а також багато боєприпасів і великі суми грошей в золоті. Почали успішну військову кампанію проти інтервенції грецьких військ в глиб Анатолії (битви при Іненю в 1921 р.), восени 1922 р. було вигнано інтервентів, переглянуті умови кабального Севрського договору 10 серпня 1920 р.

11 жовтня 1922 р. у порту Муданья на Мармуровому морі підписано англо-турецьку угоду про припинення вогню.

У підсумку конференції в Лозанні була визнана незалежність Туреччини в її сучасних кордонах. 20 листопада 1922 р. у Лозанні зібралася мирна конференція, на якій Туреччину представляли посланці кемалістського уряду. У конференції взяли участь Франція, Великобританія, Італія, Японія, Греція, Югославія та Румунія. На засідання з обговорення режиму проток запрошено також представників росії, України та Грузії (як єдиної делегації) та Болгарії.

24 липня 1923 р. переговори закінчилися угодою про скасування режиму капітуляцій та союзницького контролю над протоками, які, щоправда, турки зобов'язалися демілітаризувати. Туреччина відновлювала свій суверенітет у Східній Фракії, на о-вах Імроз і Тенедос. Територіальні втрати власне турецьких земель обмежилися округом Хаттай (до 1939 р.) і районом Мосулу, що були передані, відповідно, Сирії та Іраку. Окрема угода, підписана з Грецією, передбачала обмін населенням. З Греції до Туреччини та навпаки переселено по мільйону турків і греків. Єдиним районом Греції, де дозволено залишитися туркам, була Західна Фракія. Турки дозволили залишитися в країні стамбульським грекам. Укладена угода була дипломатичною перемогою нового турецького уряду, який не лише добився дипломатичного визнання, але й значно покращив умови, на яких країна вийшла з Першої світової війни.

2. Модернізація та вестернізація суспільного устрою, економічний та політичний розвиток 1930-х рр. XX ст. в Туреччині

1 листопада 1922 р., ВНЗТ прийняв закон про ліквідацію султанату, 09 вересня 1923 р. Кемаль створив Народно-республіканську партію (НРП). 29 жовтня 1923 р. Туреччина була проголошена республікою, М. Кемаль обраний президентом, Ісмет-паша – прем'єр-міністром, столицю перенесено до Анкари.

3 березня 1924 р. був ліквідований і халіфат та вислано всіх членів родини (144 особи) правлячої османської династії.

Спираючись на авторитет Кемаль приступає до серії рішучих і радикальних перетворень, які зайняли понад 10 років (1923–1934 рр.) і багато в чому змінили як традиційну структуру країни, так і її зовнішній вигляд.

В 1924 р. прийнято конституцію. Туреччина оголошувалася республікою на чолі з президентом, наділеним великою владою. Вищим органом влади був однопалатний меджліс, з депутатів якого президент призначав прем'єра. Вибори в парламент були двоступеневих за мажоритарною системою.

З 1930 р. жінки отримали право обирати і бути обраними в муніципальні органи влади. В 1934 р. жінки отримали загальне виборче право (це важко сприймалося у традиційному, переважно сільському ісламському суспільстві, існував погляд на жінку як на рабину, не здатну скористатися правами).

Конституція декларувала всі основні демократичні права і свободи, що, було дуже важливим у трансформації традиційної ісламської структури.

З метою централізації управління змінювалася адміністративна структура: країна була розбита на округи-вілайєти, тоді як колишні вілайєти-губернії скасовувалися. Серія реформ була пов'язана з секуляризацією держави, відповідала принципу лаїцизму (світськості). Іслам втратив статус державної релігії, відокремлений від школи і держави. Вакуфне майно було націоналізовано, шаріатські суди і духовні школи-медресе скасовані, дервішеських організації ліквідовані, прийнято спеціальні закони про обов'язковий перехід на європейську форму одягу, також М. Кемаль пропагував відмову від чадри та традиційних ісламських хусток (хіджабів), однак видати закон, який би остаточно заборонив ці деталі одягу, він не наважився.

Було запроваджено європейський календар і літочислення, цивільну форму шлюбу з ліквідацією багатоженства і у 1934 р. введено прізвища зі скасуванням старих форм звернення (бей, паша, ефенді і т. п.).

24 листопада 1934 Кемалю було присвоєно прізвище Ататюрк («батько турків») із заборonoю носити її ще комусь. Був прийнятий латинізований алфавіт, який замінив арабський і полегшив навчання в школах. Розвиваючи мовну реформу, у 1932 р. створено Товариство вивчення турецької мови, що ставило собі за мету очистити мову від арабських та перських запозичень та замінити їх національними відповідниками. Згодом з'явилася навіть теорія «сонячної мови», згідно з якою першою мовою людства була саме прототурецька.

Загалом 30-ті рр. позначилися зростанням пантурецьких настроїв. Мусульманські заклики до молитви стали виголошуватися турецькою мовою, з'явилися «наукові» трактати, які доводили, що перша людина Адам був турком. Офіційним гаслом країни став заклик «Туреччина для турків і турки

для Туреччини». 17 лютого 1926 р. прийнято Цивільний кодекс за швейцарським зразком, скасовано шаріатський суд.

Другим кардинальним принципом перетворень був етатизм (одержавлення), що виявлявся в основному в сфері економічного життя.

Турецьке уряд закликав до активізації приватновласницького підприємництва громадян та їх асоціацій, ліквідував іноземні концесії.

1931 створено Центральний республіканський банк, що отримав право емісії; розпочато будівництво нових залізниць, портів, промислових підприємств; встановлено більш високі митні тарифи, які захищали молоду промисловість країни від іноземної конкуренції; офіційно скасовано режим капітуляцій, що надавав пільги європейського капіталу у 1929 р. згідно до рішень Лозанської конференції; було проведено податкові реформи, зокрема скасовано середньовічна система ашара (арабо-ісламський ушр, десятина); створено умови для підвищення товарності сільськогосподарських продуктів, насамперед тютюну та бавовни. У 1934–1938 рр. Туреччина реалізувала п'ятирічний план розвитку економіки. Для його втілення у життя в СРСР було позичено 8 млн. доларів золотом. Щоправда, наступну позику взяли вже у Великобританії, не бажаючи зв'язувати себе надто міцно з якимось одним кредитором.

У 1931 р. НРП перемогла на виборах до парламенту, а М. Кемалю втретє було обрано президентом країни. 10 травня 1931 р. Прийнято програму державного розвитку всієї країни. В її основу було покладено шість проголошених М. Кемалем принципів: 1. республіканізм, 2. націоналізм, 3. етатизм, 4. народність «єдність турецького народу» (заперечення наявності у Туреччині класової боротьби), 5. секуляризм (лаїцизм), 6. революційність (вірність кемалістським ідеям и реформам).

Згодом принципи М. Кемалю отримали назву «алти окти» («шести стріл»), і увійшли до нової конституції Туреччини, прийнятої в 1937 р. Крім цього, партія запровадила принцип, згідно з яким її голова, що призначався на пожиттєвий термін, ставав президентом країни, а його заступник – прем'єр-міністром. У такий спосіб партійне зібрання формально узаконило обладнання державного та партійного апаратів. У Туреччині офіційно встановлено однопартійну систему.

В цілому політика етатизму принесла свої результати: було закладено основу промислового розвитку країни (тільки за 1933–1939 рр. Вартість продукції ценової промисловості зросла втричі). З іншого боку ця політика авторитарного політичного режиму жорстко регламентувала роботу на державних підприємствах; забороняла діяльність вільних профспілок; забороняла вільну діяльність опозиційних партій; було прийнято «Закон про друку», який обмежував право критики уряду й встановлював жорсткий контроль за засобами масової інформації. Радикальні реформи викликали значний суспільний спротив, який так само радикально придушувався.

Успішно розвивалася в 20 – 30-х рр. зовнішня політика Туреччини. У 1932 р. країну прийняли до Ліги націй. У 1934 р. було нормалізовано стосунки із Грецією. Згодом Туреччина навіть увійшла до воєнного союзу із Грецією, Румунією та Югославією, – так званої «Балканської Антанти». У 1936 р. країни-кредитори дозволили Туреччині покривати половину щорічних платежів старого «оттоманського боргу» товарами. Міжнародна конференція, що тривала з 22 червня по 20 липня 1936 р. в маленькому швейцарському містечку Монтре, завершилася успіхом турецьких дипломатів. Туреччина повернула собі право контролювати прохід іноземних військових кораблів через протоки у часи миру й повністю закривати протоки під час війни. У 1937 р. Туреччина увійшла ще до одного регіонального військового блоку, підписавши із Іраном, Іраком та Афганістаном Саадабадський пакт (Близькосхідна Антанта). Підписаний у тегеранському палаці Саадабад.

29 червня 1939 р. округ Хаттай на кордоні із Сирією У результаті плебісциту було передано Туреччині. В 1938 р. Кемаль помер.

3. Туреччина у 1938–1945 рр.

Туреччина після Кемалю. Смерть Кемалю внесла істотні зміни у владні структури, що відобразилося на внутрішній та зовнішній політиці. Почався період посткемалізму. У листопаді 1938 р. президентом Туреччини став І. Іненю.

У новому складі меджлісу (1939 р.), як і раніше абсолютно панувала НРП. Нова влада активно зближувалася з Англією та Францією. В зовнішній політиці було врегульовано проблеми оттоманського боргу і зміцнено зв'язки з державами, включаючи СРСР. Але особливе місце в системі цих зв'язків займала Німеччина.

Під час Другої світової війни Туреччина була формально нейтральна, зокрема, 25 червні 1941 р. було оголошено про нейтралітет, але фактично політика була пронимецькою. Було мобілізовано велику армію до 1945 р. витрати склали 1/2 бюджету. і фінансові ускладнення воєнного часу все це призвело до різкого зростання заборгованості країни.

Анкара дотримувалася взятих на себе зобов'язань, хоча впродовж наступних років, особливо після радянських репресій проти мусульманських народів Криму та Кавказу, в Туреччині посилювалися антирадянські настрої.

У ході війни турецькі письменники та журналісти, не приховуючи своїх пронимецьких симпатій, часто відвідували німецько-радянський фронт. Під час війни Туреччина поставляла Німеччині сировину (рудю хрому, необхідну для виготовлення броні). Однак, навіть під час найсильнішого зближення з Берліном на турецькій території знаходили захисток тисячі євреїв

та антифашистів, що тікали від гітлерівців. Водночас турки давали захисток й мусульманам, котрі рятувалися від комуністичних переслідувань у Закавказзі. Незважаючи на те, що Туреччина залишилася осторонь подій світової війни, військове напруження сильно зачепило її економіку.

Програма дій турецького уряду на час війни була прийнята 18 січня 1940 р. у формі «Закону про національний захист» котрим передбачалося введення ненормованого робочого дня, трудової повинності, скасування низки законів про охорону праці.

В 1941–1942 рр. карток на хліб у Стамбулі й Анкарі. Збільшення податків та введення нових «зборів на оборону» значно погіршили становище населення та вплинули на загальне зростання цін. Для того, аби наповнити бюджет, 11 листопада 1942 р. Туреччина ввела майновий податок, який мав збиратися з власників нерухомого майна та прибутків, купців і підприємців, що були переважно нетурками, а вірменами, греками, євреями.

У політичному житті Туреччини Друга світова війна вплинула на згортання лібералізму і посилення пантюркського націоналізму. Туранізму. Широко пропагувався тюркізм, як концепція, що рятувала країну від знищення, що веде країну до прогресу, здатна забезпечити суспільству гідне місце в світі. Поширений був лозунг «Мир в країні – мир у світі». Поширилися ідеї створення Великого Туркестану, Турану. З 1940 по 1945 рр. у вілайєтах, населених національними меншинами, діяв надзвичайний стан. Починаючи з листопада 1942 р. траплялися випадки конфіскації майна в представників національних меншин.

Після перелому в ході бойових дій Другої світової війни Туреччина вирішила укласти союз з країнами антигітлерівської коаліції. У кінці 1943 р. І. Інєню зустрівся з У. Черчіллем та Ф. Д. Рузвельтом у Каїрі, де обговорювалася можливість участі Туреччини в бойових діях проти Німеччини на Балканах. Однак турецьке керівництво ухилилося від безпосередньої участі у війні, 2 серпня 1944 р. Туреччина оголосила війну Німеччині, 23 лютого 1945 р. Японії.

Хоча турецькі солдати й не брали участі у бойових діях Другої світової війни, країна все ж отримала запрошення вступити до ООН.

Рекомендована література:

102, 116, 117, 112-123, 59, 61, 63, 64, 66, 69, 84, 86, 102, 113, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Лекція 6

Тема ІРАН: ВІД НАПІВКОЛОНІАЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ДО ШАХСЬКОГО АВТОРИТАРИЗМУ

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Політична криза Каджарської династії та проголошення династії Пехлеві в Персії.
2. Соціально-економічні реформи Рези шаха в Ірані.
3. Іран напередодні та в роки Другої світової війни.

1. Політична криза Каджарської династії та проголошення династії Пехлеві в Персії

Під час війни в березні 1915 р. було підписано англо-російську угоду про розподіл Ірану на сфери впливу. І хоча Іран дотримувався нейтралітету його територія була окупована іноземними військами. У північні регіони країни увійшли російські та турецькі війська, на півдні висадилися британці, які використовували іранську територію в якості плацдарму для розгортання бойових дій в Іраці.

Це призвело до піднесення в країні національного руху прокотилася серія народних повстань особливо в окраїнних районах країни. Відбувалися рішучі виступи політичних верхів, очолені депутатами 3-го меджлису, в якому основною силою були члени Демократичної партії Ірану. Німецько-турецька орієнтація була в ті роки переважаючою. У березні 1918 р. радянський уряд вивів з Ірану російські війська, що сприяло встановленню англійського контролю над усім Іраном. 9 серпня 1919 р. укладено кабальну англо-іранську угоду за умовами якого Іран, як ніколи раніше, виявився близький до статусу англійського протекторату (англійський контроль над іранською армією, фінансами, нафтою і внутрішньою політикою). Все це посилювало національні повстання. В Гіляні ще з 1912 р. тривало повстання дженгелійців (джен-гель – важкопрохідний ліс). Керував повстанням виходець із купецької родини, випускник медресе Кучек-хан. Навесні 1920 р. до дженгелійців приєдналися курди та іранські комуністи. Цією ситуацією спробували скористатися російські більшовики. 5 червня 1920 р. було проголошено Гілянську радянську республіку. Червона армія під командуванням Фьодора Раскольнікова. Допомогла повстанцям розширити територію Гілянської республіки. Повсталі спробували на практиці втілити в життя комуністичні принципи, було запроваджено «військовий комунізм», що викликало надзвичайне незадоволення консервативного налаштованого місцевого населення. Уряд зумів остаточно придушити повстання в Гіляні лише в листопаді 1921 р.

Другим районом, де відбувалося антиурядове повстання, був Іранський Азербайджан. У квітні 1920 р. у Тебрізі почалося азербайджанське повстання, яке очолив шейх Мохаммад Хіабані. Іранський Азербайджан було оголошено Азадистаном (Країною свободи). До вересня 1920 р. уряду Мошир-ед-Доула з великими труднощами вдалося придушити повстання в Тебрізі. Основну роль в перемозі над азербайджанцями відіграла допомога британців, які надали урядовим силам зброю та інструкторів.

Військові були незадоволені частими змінами уряду та млявими діями іранського керівництва, організували змову, і здійснили переворот в ніч на 21 лютого 1921 р. до Тегерана ввійшли козацькі частини полковника Рези-хана (1878–1944 рр.).

В результаті арештовано понад 200 чиновників, великих феодалів, шахський вельмож і сановників, деяких міністрів та кількох державних і політичних діячів – з метою отримання з них «викупу» для поповнення скарбниці і виплати платні козакам. Шах Ахмед (1898–1930 рр.) поставився до перевороту прихильно, й навіть присвоїв Резі-хану титул Сардар Сепак – головний воєначальник. Було створено черговий уряд, що його очолив молодий журналіст Сеїд Зія-ед-Дін, За масові переслідування та арешти іранський народ назвав уряд Сейїда Зія ед-Діна «чорним кабінетом». Реза-хан отримав портфель військового міністра. Уряд анулював англо-іранську угоду 1919 р. і оголосив про намір здійснити широкі соціально-економічні реформи. Як військовий міністр Реза-хан жорстко придушив вже згасаючі вогнища повстань і почав реорганізацію армії: у кожному з шести створених ним в країні військових округів було сформовано на основі козацьких та інших урядових формувань по одній добре організованій дивізії, суворо підпорядковувалася міністру в Тегерані.

Послабив позиції Англії в Ірані і тим посилив власні Реза-хан підписавши російсько-іранський договір у 1921 р. Умови угоди були надзвичайно вигідні для іранської сторони. Іран отримав 582 млн. золотих карбованців. Окрім, мабуть 6-ї статті договору, що передбачала введення радянських військ до Ірану у випадку, якщо інші країни будуть перетворювати Іран в базу для військових виступів проти Росії «і якщо уряд Ірану буде не в змозі попередити цю небезпеку. Разом з тим підписання радянсько-іранської угоди сприяло звільненню Ірану від британських окупантів.

Таким чином Реза-хан здобув славу переможця заколотників і значно зміцнив свій авторитет. Талановитий військовий командир, який пройшов усі щаблі солдатської кар'єри від рядового до військового міністра, почав зосереджувати в своїх руках не лише військову, але й цивільну владу.

Тим часом в країні, хоч громадянська війна припинилася, посилювалася внутрішньополітична криза. Так, лише впродовж 1923 р. змінилися 4 урядових кабінети. Протягом усіх урядових пертурбацій Реза-хан

зберігав свій пост воєнного міністра. І користуючись своєю необмеженою владою у країні, Реза-хан таємно сприяв падінню урядових кабінетів

В жовтні 1923 р. він був призначений прем'єром, за підтримки найчисленнішої фракції меджлісу «Таджеддад» («Оновлення»). Проти планів проголошення Ірану республікою виступила впливова родова аристократія та шиїтське духовенство. Реза-хан отримав запевнення в тому, що його кандидатура на нового монарха буде підтримана. У кінці 1924 р. – на початку 1925 рр. виступи арабів у Хузістані, туркмен у Хорасані та курдів. 14 лютого 1925 р. Резу-хана призначено верховним головнокомандувачем, а партія «Таджеддад» відкрито виступила за позбавлення шаха влади. 31 жовтня 1925 р. меджліс прийняв рішення про позбавлення влади династії Каджарів і тимчасову передачу керівництва країною Резі-хану. 12 грудня 1925 р. Установчі збори оголосили Резу-хана спадковим шахом Ірану під іменем Реза Шах Пехлеві (1925–1941 рр.), що означає офіційні мови і писемність періоду іранської імперії Сасанідів, як символ повернення до джерела минулої величч, для нагадування про династичного будинку Карін, одна з семи великих будинків Парфії, що зберегли своє становище і владу і після приходу до влади династії Сасанідів. Найменування «Пахлав» означає «парфянин» 7–4 ст. до н. е.

Офіційною назвою Ірану в період правління династії Пехлеві була Шахіншахська Держава Іран (Персія).

2. Соціально-економічні реформи Рези шаха в Ірані

Сильний і енергійний новий правитель Ірану здійснив ряд важливих реформ. Прийнято закони пов'язані з соціальними відносинами, так кочові племена насильно переведено на осілий спосіб життя, удільних ханів репресовано. Запроваджено новий адміністративний поділ, здійснено судову систему, введено світське законодавство на французький зразок. Виділені значні державні інвестиції у промисловість, фінансувалися програми залізничного будівництва. Створено Національний банк Ірану (1928 р.), введено державну монополію на зовнішню торгівлю (1931 р.) і навіть поставлено питання про перегляд умов договору з Англо-іранської нафтової компанією і про деяке обмеження інших економічних пільг і привілеїв англіїців в Ірані. Британські нафтовидобувники збільшили відрахування Ірану від прибутків. Модернізовано армію, введено загальний військовий обов'язок, проведені важливі реформи починаючи з 1927 р. в освіті та культурі: засновані світські школи і прийнятий закон про обов'язкову початкову освіту; відкриті численні середні навчальні заклади та вузи, включаючи Тегеранський університет (1934 р.), де навчання було платним. З 1938 р. на навчання до

університету приймали жінок. Відбувся перехід на європейську форму одягу, 1935 р. заборонено носіння чадри; скасовані традиційні титули і звання і введено прізвиська; замінено традиційний мусульманський місячний календар сонячним; впроваджено зміни в системі землекористування. у 1929 р. прийнято закон про право приватної власності на землю. 1930 р. натуральні податки замінено грошовими. У 1931 р. було створено Сільськогосподарський банк, який видавав землевласникам кредити на пільгових умовах. У результаті частина землевласників розорилася, земля зосередилася в руках нечисленної групи осіб. 12 березня 1934 р. за рекомендацією німецької дипломатичної місії назву Персія офіційно замінено Іраном, що піднести роль Ірану як «колиски арійської раси».

Результати всіх цих реформ не забарилися позначитися. Промисловий розвиток країни призвів до появи певного прошарку міського промислового пролетаріату. У селі посилювалися товарні зв'язки і з'явилася чимала кількість землевласників, пов'язаних з ринком. Сформувався прошарок освіченої інтелігенції, що сприяло демократизації політичного життя країни. При всьому тому що вплив шийтського духовництва, як і відчайдушний опір його реформам, залишалися досить значними, а часом навіть посилювалися.

3. Іран напередодні та в роки Другої світової війни

У зовнішній політиці Реза-шах орієнтувався на ті сили, що могли протистояти англійцям, економічне засилля яких у країні було ще надзвичайно відчутним. Такою силою в 30-х роках була фашистська Німеччина.

Напередодні другої світової війни посилювалися німецькі позиції в Ірані. Німеччина вже розглядала Іран як цілком реальний військовий плацдарм на випадок військових дій на Середньому Сході. Німці запевняли, що іранці такі ж арійці, як і вони самі, ширили чутки, що Гітлер за походженням лур (тобто з племен на заході і південному заході Ірану), про що нібито свідчить закінчення його прізвиська. Вони стверджували, що «використання ними зороастрійського символу, свастики, є свідомим загалом інтересів Персії і Німеччини». В Ірані працювали німецькі фінансові радники. На 1939 р. Берлін займав перше місце в зовнішній торгівлі Ірану (41,5%). У 1940–1941 рр. Іран отримував із Німеччини 80% потрібного країні промислового устаткування.

Німецькі фахівці будували в Ірані аеродроми, Трансіранську залізницю та військові заводи. У 1938 р. Іран відмовився продовжити торгову угоду з СРСР.

8 липня 1937 р. в Саадабадському палаці біля Тегерану представники Ірану, Іраку, Туреччини та Афганістану підписали воєнний пакт.

Після початку Другої світової війни Іран оголосив про свій нейтралітет, але фактично країна була серед держав-сателітів Німеччини. 8 жовтня 1939 р. між Іраном та Німеччиною підписано таємну угоду про взаємні поставки стратегічних матеріалів і воєнну співпрацю. У серпні 1941 р. СРСР, спираючись на відповідний пункт радянсько-іранського договору 1921 р., ввів свої війська в Північний Іран. Одночасно англійці окупували іранський південь. Головним мотивом окупації країни стала потреба забезпечення безперебійних поставок західними союзниками СРСР зброї та спорядження через територію Ірану.

Крім цього Іран мав і стратегічне значення, що визначалося його геополітичним розташуванням, а також великими запасами нафти і мінеральних ресурсів. Для Великобританії Іран був «дверима» до Індії. Особливе значення для союзників мала безпека нафтових промислів, які в умовах війни одразу набули стратегічної ваги. У вересні 1941 р. Реза шах під тиском союзників був змушений зректися престолу на користь свого сина Мухаммеда Реза. Колишнього шаха вислали на о. Маврикій в Індійському океані, а згодом до Південної Африки, де він і помер у 1944 р. Мухаммед Реза 29 січня 1942 р. підписав новий договір з СРСР і Великобританією, за умовами якого територія Ірану на час війни надавалася в розпорядження союзників (через цю територію в роки війни йшла чимала частка військових поставок, в тому числі і в СРСР).

У жовтні 1941 р. в Північному Ірані була створена Народна партія Ірану (Туде), яка виконувала функції компартії. У 1944. була піддана репресіям і погромам. Одночасно посилили свою діяльність протилежні політичні партії, в тому числі і ті що орієнтувалися на духівництво шіїтів, які виступали взагалі проти всяких реформ, проти європеїзації, за повернення до норм ісламу.

Зокрема, у вересні 1943 р. після тривалої еміграції до Ірану повернувся лідер націоналістичного руху С. Зія-ед-Дін. Згуртувавшись навколо нього, прихильники національної ідеї створили кілька видань і заснували монархо-націоналістичну партію «Ватан» («Батьківщина»). Головними пунктами програми партії стали відмова від європейських культурних впливів та повернення до ісламських традицій, законів шаріату.

З метою залучення Ірану до антигітлерівської коаліції, Велика Британія та СРСР підписали з Тегераном ще 29 січня 1942 р. угоду про співпрацю та взаємодопомогу. Для контролю за використанням фінансової допомоги союзників у грудні 1942 р. до Ірану надіслано місію американця Артура Мільсго, що мав виконувати функції головного ревізора іранських фінансів. 9 вересня 1943 р. Іран формально оголосив війну Німеччині. Одночасно, упродовж 1944–1945 рр. у Ірані зростали антисоюзницькі настрої. До їх посилення спричинився грубий політичний тиск, якого зазнав Іран восени 1944 р. з боку СРСР., що хотів отримати концесії на видобуток нафти у п'яти провінціях країни, що межували із радянською територією, Москва

інспірувала низку антиурядових демонстрацій іранських комуністів та примусила уряд країни піти у відставку.

Іран намагався лавірувати між державами, наприкінці 40-х років почав схилятися в бік США. І хоча фінансова місія американця Мільпо швидко була змушена через англійські інтриги припинити свою діяльність, новий етап співпраці з США був початий у зв'язку з реалізацією так званого «четвертого пункту» доктрини Трумена, що передбачав американську допомогу слаборозвиненим країнам. Тим не менш, незважаючи на допомогу, економічне становище країни на межі 1940 – 1950-х рр. ставало все гірше. Економіка була вражена кризою, інфляція становила порівняно з 1936 р. 1000%, адміністративна система країни не діяла належним чином, посилювався регіональний сепаратизм, в політику повернулися вожді племен, репресовані Реза-шахом, відбувалося повернення до кочового способу життя племен, що раніше заохочувалися до осілости, вибухали голодні бунти. Перед Іраном постала реальна загроза дезінтеграції.

Рекомендована література:

12, 77, 88, 56-58, 89, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Лекція 7

АРАБСЬКІ КРАЇНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Особливості політичного та економічного розвитку арабських країн Західної Азії.

- Сирія та Ліван під французьким мандатом.
- Трансйорданія і Палестина: складність політичної долі.
- Ірак: вихід на світову арену.
- Країни Аравії між двома війнами.

2. Особливості політичного та економічного розвитку арабських країн Північної Африки.

- Єгипет: від протекторату до конституційної монархії.
- Лівія на шляху позбавлення від колоніального фашизму.
- Туніс в боротьбі за звільнення від влади Франції.
- Алжир: від асиміляції до революційного націоналізму.
- Марокко: опір режиму протекторату.

1. Особливості політичного та економічного розвитку Арабських країн Західної Азії

Сирія та Ліван під французьким мандатом.

На початку XX ст. всі арабські країни перебували в колоніальній залежності від кількох метрополій. Магриб (Захід): Арабські країни Африки були колоніями Великої Британії (Єгипет, Судан), Франції (Алжир, Туніс, Марокко), Іспанії (частина Марокко), Італії (Лівія). Машрік (Схід): Арабські країни Західної Азії входили до складу Османської імперії. Сучасні Сирія, Ліван, Палестина, Йорданія входили до Халебського, Дамаського, Бейрутського вілайетів, Ліванський і Іерусалимський санджаки називали «Велика Сирія» («Біяд аш-Шам»). Унаслідок розпаду Османської імперії частина арабських володінь Туреччини отримала незалежність (Недж, Хіджаз, Джебель-Шаммар, Асір та Ємен), а інші країни стали підмандатними територіями Великобританії (Палестина, Трансйорданія, Ірак) та Франції (Сирія, Ліван). Незадоволене таким рішенням місцеве населення не припиняло боротьби за створення незалежних суверенних держав.

Після Першої світової війни в Сирії та Лівані була встановлена влада французької адміністрації. У 1919 р. Паризька конференція передала мандат на управління Сирією Франції, що викликало спротив місцевого населення. У 1920 р. Фейсал, син шерифа Мекки, проголосив себе королем Сирії, але був вислан після поразки в боях з французькими військами. У вересні 1920 р. була створена федеративна структура «Великий Ливань».

У 1925 р. в районі Джебель-ед-Друз почалося відновлення під керівництвом Султана аль-Атраша, яке тривало до 1927 р.. Франція ввела великі військові сили, щоб подати спротив. У 1930 р. вступила в силу конституції, проголосувавши Сирію парламентської республіки під контролем Франції.

У 1936 р. Сирія і Франція підписали угоду про нинішню незалежність, але французька адміністрація зберігала вплив. У 1941 р. союзники почали військову операцію, і генерал Жорж Катру заявив про відмову Франції від мандата. В 1943 р. до влади прийшли національно-патріотичні сили,

У 1944 р. почався процес передачі влади сирійському уряду. У 1945 р. Сирія стала членом Ліги арабських держав і підписала Декларацію ООН. Французькі війська покинули Сирію 17 квітня 1946 р., що стало національністю

Після Першої світової війни в Сирії та Лівані була встановлена влада французької адміністрації. У 1919 р. Паризька конференція передала мандат на управління Сирією Франції, що викликало спротив місцевого населення. У 1920 р. Фейсал, син шерифа Меккі, проголосив себе королем Сирії, але був

висланий після поразки в боях з французькими військами. У вересні 1920 р. була створена федеративна структура «Великий Ливань».

У 1925 р. в районі Джебель-ед-Друз почалося відновлення під керівництвом Султана аль-Атраша, яке тривало до 1927 р.. Франція ввела великі військові сили, щоб подати спротив. У 1930 р. вступила в силу конституції, проголосувавши Сирію парламентської республіки під контролем Франції.

У 1936 р. Сирія і Франція підписали угоду про нинішню незалежність, але французька адміністрація зберігала вплив. У 1941 р. союзники почали військову операцію, і генерал Жорж Катру заявив про відмову Франції від мандата. В 1943 р. до влади прийшли національно-патріотичні сили,

У 1944 р. почався процес передачі влади сирійському уряду. У 1945 р. Сирія стала членом Ліги арабських держав і підписала Декларацію ООН. Французькі війська покинули Сирію 17 квітня 1946 р., що стало національністю.

Трансйорданія і Палестина: складність політичної долі.

Територія т. зв. Великої Сирії – Палестина була окупована британськими військами на останньому етапі Першої світової війни – протягом листопада – грудня 1917 р.

У 1920 р. Ліга націй надала Великобританії мандат на управління Палестиною.

У 1921 р. Лондон розділив Палестину на дві частини. Територія на схід від річки Йордан (Заїорданія) була оголошена самостійною адміністративною одиницею під назвою Трансйорданія. Історично це найбільш відста і малозаселена частина Палестини. Правителем країни став усунутий британцями від влади в Іраці Абдаллах (1882–1951 рр.), брат Фейсала з династії Хашимітів. Він створив т. зв. Арабський Легіон – найбільш боєздатну арабську армію регіону в першій половині ХХ ст.

У вересні 1922 р. Ліга націй видала Великобританії додатковий мандат на управління Трансйорданією. 20 лютого 1928 р. Абдаллах підписав із британцями угоду, згідно з якою в подальшій перспективі Лондон мав визнати повну незалежність Трансйорданії. Абдаллах був одним з найбільшпробританських емірів в цей час. Трансйорданія стала важливим союзником Великої Британії на Близькому Сході. Країна виконувала роль своєрідного буфера в регіоні. 25 травня 1946 р. Трансйорданію переіменовано на Хашимітське королівство Йорданія, незалежна держава, спадкова монархія.

Власне Палестина, (на захід від Йордану) була більш розвиненою областю регіону, урбанізованою. Встановлення британського мандату над Палестиною створило сприятливі можливості для активізації єврейської імміграції на Близький Схід. Ще в кінці 1916 р. з'явилася декларація Бальфура (лист міністра іноземних справ Великобританії Дж. Бальфура президенту

Британської сіоністської федерації Л. Ротшильду, де британський уряд висловився з підтримкою створення в Палестині національного вогнища для єврейського народу), фактично вона була включена в текст мандату. Все це сприяло формуванню в 1920 – 1940-х рр. XX ст. нового переселенського єврейського суспільства – ішува.

Першим верховним комісаром у Палестині став Герберт Семюель (1920–1925), який був євреєм за походженням і не приховував своїх симпатій до одноплемінців. За час його перебування на посаді єврейське населення Палестини подвоїлося.

Євреї розпочали у Палестині творення системи політичних та господарських установ, які мали стати основою майбутньої політичної та економічної інфраструктури держави. Зокрема, створено низку політичних партій (Мапай, Мізрахі, Спільних сіоністів), товариства взаємодопомоги; загони єврейської озброєної самооборони «Хагана» («Оборона»), що пізніше стала основою армії майбутньої держави Ізраїль. У 1920 р. створена надпартійна організація палестинських євреїв «Гістадрут» (Загальна федерація трудящих Палестини). Спираючись на неї євреї здійснювали в 20-х рр. дві економічні кампанії: «завоювання землі» та «завоювання праці». Кампанії полягали в скуповуванні земель та у створенні підприємств з виключно єврейським капіталом і робочою силою (кібуци, мошави, фермерські господарства). Створено органи єврейського самоуправління Кнесет-Ізраель, що складалася з «Асефат ха-нівхарім» (Зібрання депутатів) та його «Ваад ле-уммі» (Виконавчий орган). Вони займалися питаннями релігії, культури та соціального захисту й навіть отримали право обмеженого оподаткування єврейського населення.

В 1929 р. було створено «Сохнут хайегудім» (Єврейське агентство) – представницький орган євреїв Палестини при колоніальній адміністрації.

На кінець 20-х рр.. XX ст. євреїв в країні було 162 тис. осіб це 17% населення. Арабів в Палестині було більше, але вони поступалися іммігрантам з Європи і США за рівнем освіти, соціального розвитку, технічної підготовки загальної і політичної культури. Крім того вони були роз'єднані традиційними бар'єрами – конфесійними (мусульмани, християни), регіональними, клановими, плюс впливи королів Ірака, Йемена, Єгипту, Саудівської Аравії. В організаційному плані арабське населення Палестини було представлене значно гірше. У 1921 р. палестинські араби створили Головну мусульманську раду. Головою ради був муфтії Єрусалима Мухаммед Амін Хадж аль-Хусейні (1897–1974 рр.), колишній офіцер турецької армії та учасник арабського підпільного національно-патріотичного руху.

Араби одразу ж обрали шлях конфронтації із британською мандатною адміністрацією. Вони до 1928 р. відмовлялися створити аналогічну до Єврейського агентства організацію – Арабське агентство, яке б мало представляти інтереси арабського населення.

Конфлікт палестинських арабів з євреями почав розгорятися у лютому 1920 р. Британці лавірували ззовні намагаючись гасити пристрасті з обох сторін, а насправді грали на протиріччях, відповідно до своєї традиційної імперської політики «розділяй і володарюй», намагаючись не допустити прямих переговорів між євреями і арабами.

В червні 1922 р. міністр колоній Вінстон Черчилль виступив з меморандумом «Біла Книга», у якому не йшлося про створення єврейської держави, а інтенсивність подальшої єврейської еміграції визначалася «економічною ємністю країни». Однак, єврейська імміграція посилювалася, а з нею наростало і арабо-єврейське протистояння. В серпні 1929 р. сіоністично-ревізіоністи організували антиарабські демонстрації навколо Стіни Плачу (залишків легендарного храму Соломона, що водночас є частиною мусульманського храмового комплексу Харам аль-Шаріф, де міститься третя після Мекки та Медини святиня мусульманського світу – мечеть Аль-Акса). У відповідь почалися повстання арабів по всій Палестині.

У жовтні 1930 р. британський уряд виступив із другою «Білою книгою», де декларувався, намір надалі значно більше уваги приділяти вимогам арабського населення, проголошувалася «рівноцінність» обов'язків перед арабами та євреями.

Скуповування євреями земель в Палестині мало не лише економічні, але соціальні наслідки для мусульманської громади Палестини. Почалося руйнування традиційної для країни соціальної системи. У 1936–1939 рр. в Палестині розпочалися найсильніші впродовж міжвоєнного періоду антианглійські та антиєврейські заворушення (відбулося майже 10 тис. збройних інцидентів, 1,3 тис. з яких було спрямовано проти британців, загинуло 1333 палестинців, 486 інших арабів, 1 єврей, 106 англійців).

У липні 1937 р. було опубліковано доповідь комісії У. Піла (створеної британським урядом), де констатувалася «нежиттєздатність мандату в його існуючій формі», вперше було висунуто ідею поділу Палестини на арабську та єврейську держави, котрі б були пов'язані з Великобританією двосторонніми угодами. Велика зона центральної Палестини, визначена як район світового культурного надбання (включно з Єрусалимом і Бейт-Лахмом (Віфлеємом), Назаретом, Тиверіадським озером з коридором до Яффи), мала залишитися під прямим контролем Великобританії. Лондон взяв на себе зобов'язання підтримати обидві новопосталі країни під час процедури їх майбутнього вступу до Ліги націй. Ця ідея офіційно була одкинута обома сторонами. А керівництво ішува взяло курс фактично на встановлення контролю над максимальною частиною території і укріплення своїх збройних сил.

У травні 1939 р. британський уряд без консультацій зі сторонами палестинського протистояння, випустив ще одну «Білу книгу», що визначала державну політику на Близькому Сході.

У ній, зокрема, було сказано, що „Уряд Його Королівської Величності не може зараз чітко визначити, яких саме конституційних форм набере уряд Палестини”, однак „метою британського уряду є створення незалежної Палестинської держави. Це буде держава, у якій два народи Палестини –араби та євреї – поділять владу в уряді таким чином, щоб забезпечити головні інтереси кожної з груп”. Передбачалося, що повну незалежність Палестина отримає після 10-річного терміну, визначеного для періоду поступового залучення арабських та єврейських представників до управління країною. Упродовж перших 5 років перехідного терміну допускалася еміграція 75 тис. євреїв, що довело б кількість єврейських поселенців до третини загального числа мешканців країни. Разом з тим встановлювалися обмеження на купівлю євреями земель у певних місцевостях. Через 5 років країна мала прийняти перехідну конституцію.

Араби прийняли запропонований проект, але євреї його відкинули. На заваді передачі проекту на затвердження до Ліги націй став початок Другої світової війни.

Нацистські репресії проти євреїв у Європі посилили потік нелегальних емігрантів, які намагалися знайти порятунк в Палестині. Араби відреагували на це різко негативно.

Намагаючись послабити напруження навколо єврейської еміграції, британська мандатна адміністрація у 1940 р. опублікувала новий закон про земельні відносини, який забороняв євреям купувати землі вже на 65% території країни. Не бажаючи дратувати арабів, британці стримували нелегальну імміграцію. І одночасно активно опиралися на єврейські збройні сили у ході Другої світової війни.

Ірак: вихід на світову арену

Сучасні територіальні межі Іраку були сформовані британцями після Першої світової війни. До його складу увійшла територія трьох вілайетів Османської імперії: Багдад, Басра і Мосул, близько 2,2 млн. осіб на початок ХХ ст. Велика Британія була зацікавлена у цій країні, що пояснювалося близькістю до Індії, свого роду міст, та наявністю в районі Мосулу нафти. Отримавши мандат Ліги націй на управління Іраком, британці одразу ж зіткнулися із сильним опором місцевого населення. У червні 1920 р. в Іраці почалося масове антибританське повстання. Повсталі, кількість яких невдовзі досягла 130 тис. осіб, вимагали проголосити Ірак королівством і передати корону країни синові шерифа Мекки еміра Хусейна Фейсалу (1883–1933 рр.), який відзначився під час антитурецької боротьби часів Першої світової війни, а згодом якийсь час правив Сирією. Восени 1920 р. повстання придушено, а найактивніших його учасників вислано. Намагаючись уникати конфліктів із місцевим населенням, британці змушені були шукати компромісне вирішення питання подальшого устрою Іраку. Британська адміністрація змінила систему прямого управління

на непряме, і шукали таку форму державного управління, щоб надати мандатному режиму вигляд двостороннього співробітництва.

У березні 1921 р. на спеціальній багатосторонній конференції в Каїрі вирішено перетворити Ірак на спадкове королівство на чолі з королем Фейсалом.

11 липня 1921 р. син шерифа Мекки Фейсал став королем Іраку (1921–1933 рр.), по суті чужий для Іраку. 10 жовтня 1922 р. Ірак підписав із Великобританією угоду, яка визначала характер політичних відносин обох країн. Багдад отримував автономію у внутрішньополітичних питаннях, Лондон брав на себе зобов'язання захищати Ірак від зовнішньої агресії. Фактично це була видимість союзних відносин, по суті це той же мандат. Король Фейсал виявив добрі дипломатичні здібності. Зберігаючи дружні відносини із Великобританією, він водночас, налагодив тісні стосунки із місцевими племінними ватажками.

Скликані в 1924 р. Установчі збори проголосили конституцію країни, юридично закріпили виключні права Великобританії, проголосили Ірак конституційною монархією з 2-х палатним парламентом, закріпили привілеї феодално-монархічної еліти.

Питання Мосулу було винесено на засідання Ліги націй, Лондон добився його вирішення на користь Багдада. У 1926 р. більшу частину Мосульського вілайєту Туреччина передала Іракові.

30 червня 1930 р. підписано новий англо-іракський «союзний договір» на 25 років. Ця угода скасовувала режим мандату, проте британці продовжували займати всі провідні пости у адміністративному апараті та збройних силах країни. На території Іраку зберігалися британські військові. За сприяння Лондона 3 жовтня 1932 р. Ірак вступив до Ліги націй, після чого його було визнано незалежною державою.

В результаті формування Іракської держави в її кордонах опинилися території різні за етнічним (курди, ряд повстань), релігійним (більшість шиїти, бідне населення а влада належала сунітам) складом, за соціально-економічним і політичним розвитком по культурно-історичній спадщині, що утруднювало становлення Іраку як єдиного цілого.

Після смерті у вересні 1933 р. короля Фейсала наступним монархом Іраку став його 21-річний син Газі (1912–1939 рр.). Газі продовжував батькову політику орієнтації на Великобританію.

У травні 1935 р. одразу в кількох районах країни почалися заворушення незадоволеного важким економічним становищем населення селян шиїтів. Намагаючись відволікти населення від соціальних і економічних проблем спровокував національну і релігійну відмінність, було вбито 6 тис. ассірійців-християн. І ніхто не встав на їх захист ні Ліга Націй ні Велика Британія.

8 липня 1937 р. Ірак вступив до Саадабадського пакту – воєнної угоди Ірану, Афганістану та Туреччини про ненапад і співпрацю під патронатом Лондона. Разом з тим, у кінці 30-х рр. у Іраку активізувалися німецькі впливи. Особливо сильними пронімецькі настрої були в середовищі військових. Після загибелі в автокатастрофі 3 квітня 1939 р. Газі, що полюбляв швидкісні автомобілі, на трон вступив його 4-річний син Фейсал II (1935–1958 рр.).

2 вересня 1939 р. під тиском Великої Британії Ірак розірвав дипломатичні відносини з Німеччиною, але не оголосив їй війни. 1 квітня 1941 р. пронімецьки налаштовані військові (власне вони були більше антианглійські, ніж пронімецькі) вчинили державний переворот «заради порятунку честі нації». Рашид Алі аль-Гайлані та так званий «золотий квадрат» Салах ед-Дін ас Сабас, Фахті Саїд, Каміль Шабіб, Махмуд Сальман.

Зважаючи на успіхи німецьких військ у Північній Африці, навесні 1941 р. Ірак набув особливого значення для Великої Британії. Країна мала великі поклади нафти, а крім того була важливою транзитною базою для військ, які перекидалися до Африки із Індії, Австралії та Нової Зеландії. Тому до 18 червня 1941 р. Лондон окупував всю територію країни. Лідери перевороту втекли до Ірану та Туреччини. Британці оголосили воєнний стан, більшу частину армії та поліції Іраку було розпущено. 17 січня 1943 р. Ірак першим серед країн Близького Сходу оголосив війну Німеччині та Італії.

Країна стала базою для англо-американських військ, через територію йшли поставки в СРСР, в країні навіть було створено деякі галузі легкої промисловості (цукрові, цементні заводи, ремонтні майстерні). Але Ірак залишався відсталою сільськогосподарською країною.

Країни Аравії між двома війнами.

На Аравійському півострові після закінчення Першої світової війни та ліквідації Османської імперії виникло п'ять незалежних арабських держав. Хіджаз (столиця – Мекка, правляча династія Хашиміти, Хусейн ібн Алі з 1908 р. був шерифом Мекки, претендував на походження від пророка Муаммеда, мав синів Фейсала ірак, Алі, Абдаллаха, Зейїда), Недж (Ер-Ріяд, саудіди Абд ар-Рахман Ібн Сауд), Асір (Ет-Таїф, емір Мухаммед Алі аль-Ідрісі), Джебель-Шаммар (Хаїль, Рашидіди) і Ємен (Ходейда імам з секти зейдітів (нащадків пророка) Яхья Хамід ад-Дін, з 1934 р. король).

До кінця Другої світової війни країна залишалася заповідником соціального архаїзму і середньовічної замкнутості. На Сході Аравії схожа ситуація з князівствами Перської затоки де панував родоплемінний устрій, натуральне господарство, кочовий побут і влада племен. Територія Аравії видавалася західним державам надто бідною, аби витратити сили та матеріальні засоби на її завоювання.

Лише на півдні та сході півострова містилися багаті на нафту британські колонії Аден, Маскат (Піратський берег), Кувейт, Катар, Бахрейн

та інші дрібніші емірати (на північ від Оману – 7 еміратів Абу Дабі, Дубаї, Шарджа, Ель-Фуджайра, Рас ель Хайма, Умм ель-кайвайн, Аджман – склали єдиний протекторат Великобританії «Договірний Оман»).

Визнаним духовним лідером Аравії у той час був керівник секти ваххабітів (секта заснована Мухамедом ібн аль-Ваххабом в середині XVIII ст.) Азіз Ібн Сауд, правитель створеної 1902 р. у Неджі теократичної держави зі столицею у Ер-Ріяді. Він проповідував повернення до чистоти початкового ісламу і обов'язкового дотримання всіх настанов, особливо єдинобожжя, відмову від поклоніння святим місцям і від введення шкідливих нововведень, виступав за традиційний аскетизм бедуїнів і прихильність звичаєвому праву (що не завжди співпадало з канонічним мусульманським правом – шаріатом).

Його конкурентом у боротьбі за домінування на півострові був емір Хіджазу та шериф Мекки Хусейн, який під час Першої світової війни підняв повстання проти турків, за що згодом Лондон надавав йому фінансову та іншу допомогу. Саме між А. Ібн Саудом та Хусейном розгорілася боротьба за об'єднання Аравії. В результаті Ібн Сауд став єдиним претендентом на володіння всім Аравійським півостровом. 20 травня 1927 р. Великобританія визнала державу А. Ібн Сауда в її нових кордонах. Більша частина території Аравійського півострова була включена до складу держави А. Ібн Сауда. Впродовж 1929–1932 рр. тривала громадянська війна, була придушена Ібн Саудом. У вересні 1932 р. країна прийняла офіційну назву Саудівська Аравія, а коран його конституція.

Саудівська Аравія не була безпосередньо зачеплена бойовими діями Другої світової війни. Ер-Ріяд оголосив про свій нейтралітет, однак насправді Саудівська Аравія дотримувалася проамериканського курсу (з 1938 р. в країні видобувалася нафта, а в 1944 р. створена Арабієн-Амерікен Ойл Компані АРАМКО).

В березні 1945 р. правитель Саудівської Аравії оголосив війну країнам «осі», після війни взяв участь у створенні ООН.

2. Особливості політичного та економічного розвитку арабських країн Північної Африки.

Єгипет: від протекторату до конституційної монархії.

Єгипет на час закінчення Першої світової війни (з 1914 р.) був протекторатом Великобританії. Яка хотіла бачити Єгипет країною монокультури (бавовна). З 1917 р. у країні був султан Фуад (британська маріонетка), фактично управляв верховний комісар (Реджінальд Уїнгейт).

У 1918 році депутати на чолі з Саадом Заглул-пашею вимагали незалежності. Було створено «Вафд Місрі», що перетворилося на партію «Вафд».

У 1919 р. після арештів активістів спалахнули народні протести, що змусило Британію визнати потребу самоврядування. 28 лютого 1922 р. Єгипет проголошено незалежною державою. Однак британські війська залишилися, і країна координувала зовнішню політику з Лондоном.

15 березня 1922 р. султан Фуад I проголосив себе королем. Конституція 1923 р. закріпила монархію, двопалатний парламент, релігійну рівність, але зберігала привілеї іноземцям. У 1924 р. «Вафд» здобув перемогу на виборах, очоливши уряд.

Наприкінці 1920-х рр. антибританські виступи посилювалися. У 1929 р. створено Асоціацію братів мусульман, що сприяло ісламському фундаменталізму.

У 1936 р. підписано англо-єгипетську угоду: окупацію замінили воєнним союзом, британські війська залишилися в зоні Суецького каналу. Єгипет вступив до Ліги Націй у 1937 р.

Під час Другої світової війни Єгипет підтримує союзників, став тиловою базою Великобританії. Одночасно в країні діяла німецька агентура, а деякі політичні групи схилялися до співпраці з Німеччиною.

Восени 1940 р. італійські війська вторглися в Єгипет, однак їх і німців зупинили в битві під Ель-Аламейном у 1942 р. Після війни посилювався рух за повну незалежність, що очолювала партія «Вафд».

У 1945 р. Єгипет оголосив війну Німеччині. Це стало символічним кроком, після чого головна боротьба точилася за вихід британських військ і ліквідацію нерівноправних договорів.

Лівія на шляху позбавлення від колоніального фашизму.

Лівія, як з 1913 р. називали Тріполітанію, Кіренайку та Феццан, на час закінчення Першої світової війни майже повністю перебувала під контролем релігійно-політичного братства сенуситів (суфійське братство утворене марабутом Мухаммед бен Алі ас-Сенусі, вихідцем з Алжиру в 1837 р., Талановитий поет і історик він був суворим критиком всіх нововведень Мухамеда Алі в Єгипті і реформ Танзимату в Туреччині, як форма протесту проти реформ Танзимату в 1856 р. братство створило свою теократичну державу з центром в оазисі Джараруб на півдні Лівії). У листопаді 1918 р. на зібранні ради племен проголошено створення Тріполітанської республіки зі столицею в Гар'яні, першої в арабському світі.

Ще в 1911 р. Італія спробувала захопити Лівію, розв'язала війну з Туреччиною, але війна набула затяжного партизанського характеру. До березня 1919 р. в Тріполітанії зосереджено 70 тис. італійських солдатів та

офіцерів. У результаті довгих переговорів 4 квітня 1919 р. підписано угоду між Тріполітанією та Італією. Тріполітанія визнавала свою залежність від Італії.

У жовтні 1922 р. владу над країною передано емірові Кіренаїки Ідрісові Сенусі (1890–1983 рр.), його короновано як еміра Тріполітанії та Кіренаїки. Тріполітанія та Кіренаїка були об'єднані в одну державу. У жовтні 1922 р., фашистський італійський уряд розпочав військові дії проти Тріполітанії. Висланий до Африки італійський експедиційний корпус до кінця 1924 р. повністю окупував Тріполітанію. У квітні 1923 р. італійці почали наступ на Кіренаїку. Користуючись великою чисельною та технічною перевагою, італійці швидко витіснили найбільш войовничі племена до Алжиру, Чаду та Нігеру. Частина патріотів відступила в район гірського масиву Джебель-Ахдара, звідки під керівництвом Омара Мухтара (став народним героєм Лівії) (1862–1931 рр.) ще до 1931 р. багато років здійснювала напади на італійців.

Італійські генерали-губернатори Бадольо, Бонджиованні, Граціані, Момбеллі, Теруцці застосовували до лівійського населення авіабомбардування, артобстріли, катування, масові репресії, згон з земель в концентраційні табори, замурували, отруювали колодязі. Відвертий геноцид. Населення з 1911 р. до 1931 р. зменшилося з 1,5 млн до 700 тис. осіб. Не маючи певності в надійності підкореного населення, Італія сприяла широкій колонізації своїх лівійських володінь. Італійські колоністи отримували великі пільги та урядову допомогу.

Після придушення збройного опору боротьбу за звільнення Лівії продовжували невеликі групи емігрантів. У 1928 р. в Дамаску створено Товариство захисту Тріполітанії та Кіренаїки, виконавчий комітет якого очолив один із найстаріших лівійських політичних діячів Башпир ас-Саадаві. Активність лівійського незалежницького руху зросла під час Другої світової війни. До лютого 1943 р. британські та французькі війська спільно з лівійськими збройними підрозділами повністю звільнили від німців та італійців лівійську територію.

Після звільнення Лівії була розділена. Південна частина Феццан була зайнята французькими військами, Кіренаїка і Тріполітанія окупована Великобританією. І хоча ці 3 частини були економічно і політично розділені і ізольовані не зважаючи на це у 1945 р. в Тріполі відбулося кілька багатотисячних демонстрацій з вимогами надання Лівії незалежності. Тобто продемонстрували досить високий рівень політичної зрілості і громадської самосвідомості.

Туніс в боротьбі за звільнення від влади Франції.

У Тунісі ще в 1881–1883 рр. Франція встановила режим протекторату. Номінально Туніс був монархією на чолі з беями з династії Хусенідів, фактично – колонією. Особливістю Тунісу було те що в країні опинилося

багато європейців-колоністів з Франції, Іспанії, Греції, Італії, вони створювали свої газети, журнали, школи, асоціації, філії банків.

Відразу після закінчення Першої світової війни туніські націоналісти почали спроби добитись незалежності.

У 1920 р. у Тунісі створено Ліберально-конституційну партію «Дестур», яка виступила за відновлення Конституції 1861 р., рівність прав місцевого населення з європейцями та підвищення представництва мусульман у владі. У 1922 р. у Тунісі з'явилися представницькі органи влади, але їх повноваження були обмежені. Французькі реформи розкололи «Дестур», а репресії 1925–1926 рр. призвели до переходу партії в підпілля.

У 1932 р. з'явилася газета «Аксыйон», що критикувала колоніальну адміністрацію. У 1934 р. партія розділилася на «Новий Дестур» під керівництвом Хабіба Бургібі та «Старий Дестур». Лібералізація режиму у 1936 р. дала тимчасові політичні свободи. У 1938 р. протести переросли в заворушення, які були придушені введенням воєнного стану.

Під час Другої світової війни в Тунісі утворився уряд національної єдності на чолі з Монсеф-беєм, що викликав патріотичний підйом, хоч і був символічним. Після війни Туніс продовжував боротьбу за незалежність.

Алжир: від асиміляції до революційного націоналізму.

Після Першої світової війни Алжир залишався колонією Франції зі статусом заморського департаменту, яким керував генерал-губернатор. 1/6 частину населення складали вихідці з Європи і вони займали вирішальні позиції в економіці, управлінні, культурному житті, а корінні алжирці були безправні.

Піднесенню національної свідомості алжирського населення сприяло: розширення контактів з метрополією, інформація про перемоги національних рухів у Туреччині та арабських країнах Близького Сходу, повернення алжирських солдат (бл. 250 тис. воювали на боці Франції). Колоніальна влада змушена була здійснити низку заходів, спрямованих на покращення становища мусульманського населення країни:

У кінці 1918 – на початку 1919 р. скасовано податкові відмінності між корінним населенням та колоністами, місцевим жителям надано обмежені майновим цензом та соціальним статусом виборчі права. Лідером першого періоду алжирського національно-патріотичного руху, що розгорнувся на початку 20-х рр., став колишній офіцер французької армії емір Халід, онук легендарного ватажка антифранцузької боротьби середини XIX ст. Абд аль-Кадира. Заснувавши в 1921 р. опозиційну газету „Ікдам” (Відвага), Халід, розгорнув широку пропагандистську кампанію. Він звертався з численними петиціями до парламенту та президента Франції, апелював до міжнародного співтовариства, виступав з публічними промовами. Головними вимогами Халіда були скасування «туземного кодексу» 1881 р., який дискримінував

місцеве населення, надання алжирцям представництва у французькому парламенті, поширення на колонію національного законодавства у сфері освіти, охорони праці тощо.

Ініціаторами наступного етапу алжирського національно-визвольного руху стали алжирські студенти та емігранти, які мешкали у Франції. У 1926 р. у Парижі виникла політична організація алжирських емігрантів «Північноафриканська зірка» (очолив Хадж Алі Абд аль-Кадір).

В 1931 р. виникла Асоціація алжирських улемів, що об'єднувала поміркованих теологів-реформаторів. Засновниками організації стали 13 відомих арабомовних письменників, поетів та публіцистів. Першим президентом асоціації став шейх Абдальхамід Бен-Бадіс. Спочатку асоціація обмежилася лише вимогами поширювати освіту арабською мовою. Згодом гаслом реформаторів стала тріада. «Алжир – моя батьківщина, іслам – моя релігія, арабська – моя мова».

Після перемоги на виборах у Франції Народного в червні 1936 р. фронту становище корінного населення Алжиру покращилося. Було скасовано «туземний кодекс» і надано право створювати політичні партії та профспілки.

7 червня 1936 р. відбулося об'єднання Асоціації алжирських улемів-реформаторів, прокомуністичної Алжирської федерації праці, „північноафриканської зірки” та дрібніших національних організацій у єдиний Мусульманський конгрес, керівниками якого стали лідери улемів А. Бен-Бадіс та голова Федерації туземних обранців Бен-Джаллул. Виступав за демократизацію Алжиру мирним шляхом.

Прем'єр-міністр Франції Леон Блюм і экс-губернатор Алжиру Моріс Біолет внесли в парламент законопроект про надання 20 тисячам алжирців повних прав французьких громадян, однак 1938 р. пав Народний фронт, а в 1939 р. почалася війна і законопроект провалився.

Початок Другої світової війни послабив алжирський національно-визвольний рух. Місцеві європейські колоністи в переважній більшості виявляли прихильність до уряду Віші. Під приводом запровадження воєнного стану були застосовані репресивні заходи проти місцевих арабів-алжирців.

Після того, як в 1942 р. в Алжирі висадилися війська західних союзників, представники національно-патріотичних сил звернулися до союзницького командування із спеціальним меморандумом, в якому зажадали чітких гарантій скликання після завершення війни Установчих зборів

На початку 1943 р. з'явився „Маніфест алжирського народу”, в якому вимагалось негайно розпочати реформи в колонії, зокрема, запровадити арабську мову в якості офіційної. Французька влада відкинула ці вимоги.

14 березні 1944 р. представник родової аристократії Кабілії, колишній сержант та фармацевт Ферхат Аббас (1899–1986 рр.) організував широке політичне об'єднання «Друзів маніфесту і свободи» (АМЛ), яке оголосило своєю метою досягнення автономії Алжиру при збереженні його

федеративного зв'язку із Францією. У травні 1945 р. у Алжирі відбулися вуличні заворушення. Під час їх придушення армія та поліція вбили кілька тисяч осіб. АМЛ було розпущено, а Ф. Аббаса ув'язнено, заворушення названо « генеральною репетицією повстання 1954 р.».

Марокко: опір режиму протекторату.

На 1914 р. султанат арабських і берберських племен, що за традиційне прагнення до замкнутості часто називали „арабським Китаєм”, при владі була династія Алауїтів, що мали номінальну владу.

На час закінчення Першої світової війни територія Марокко була поділена на три зони під іноземним контролем Франції (95% території), Іспанії (північ) та міжнародного управління (вхід у проток Гібралтар – м. Танжер управлялось Великою Британією, Італією, Португалією, Нідерландами і США).

Одразу після встановлення над Марокко іноземного контролю розпочалася запекла партизанська боротьба проти європейських колонізаторів (в окремих районах тривала до 1932–1934 рр.).

Син Абд аль-Кадіра – Абд аль-Малік очолив національно-визвольну партизанську боротьбу в центральних районах Марокко, загинув в 1924 р.

Розроблений іспанцями план підкорення Марокко передбачав повільне, частинами, захоплення півночі країни. У 1919–1920 рр., здійснюючи військові операції проти племен джібала на заході своєї зони окупації, іспанський уряд намагався водночас досягнути порозуміння з керівниками рифських земель.

Найавторитетнішим ватажком племені, а водночас й спадковим правителем рифів був Мухаммед іон Абд аль-Крім аль-Хаттаві (1881–1963 рр.).

1 червня 1921 р. несподіваним ударом передові іспанські загони оволоділи прикордонним поселенням рифів Дар-Абар, однак невдовзі були звідтіля вибиті силами Абд аль-Кріма. З 21 до 26 липня 1921 р. шість днів тривала Анвальська битва біля прикордонного поста Анваль і закінчилася повним розгромом іспанців. Рифи очистивши майже всю материкову територію країни від іспанців, зупинилися під стінами Мелільї – прибережного міста, заселеного переважно європейцями. У вересні 1921 р. Абд аль-Крім скликав родову знать і запропонував їй створити Національні збори. 19 вересня 1921 р. Національні збори проголосили незалежність країни Риф і створили національний уряд під керівництвом Абд аль-Кріма (проіснував 5 років)

Восени 1924 р. Франція і Іспанія об'єднали свої сили і на весну 1926 р. розгромили берберську республіку, користуючись величезною технічною перевагою. Захопленого у полон Абд аль-Кріма вислали. Останні контрольовані рифами райони східного та південного Атласу французам вдалося захопити лише у 30-х рр. Це був кінець феодально-племінного етапу визвольної боротьби. Керівництво антиімперіалістичним рухом поступово

перейшло до рук національної буржуазії, виразниками опозиційних рухів стали молоді інтелігенти, студенти, релігійні діячі. Центром політичного національно-патріотичного руху став Фес.

16 травня 1930 р. султан під тиском французів видав так званий «Берберський дахір» (Берберський указ), який виводив з-під юрисдикції султана берберські племена, ввів специфічну систему судів і шкіл, з метою обособити берберів і арабів в культурному відношенні, релігійному і юридичному плані, нав'язував берберам християнство.

В середовищі мусульманської інтелігенції почався рух протесту. Діячі патріотичного руху сприйняли цей указ як спробу розчленувати країну на дві частини, протиставивши їй арабські та берберські райони. 16 травня – день проголошення «Берберського дахіру» – в Марокко почали відзначати як день національної жалоби.

У 1934 р. виникла перша політична партія країни Магрибський блок національної дії (марокканські емігранти та випускники мусульманських коледжів). У 1937 р. результати розколу виникли дві партії: Національна партія проведення реформ (ісламська) та Народний рух (світська). Вони не ставили за мету ліквідувати протекторат, а за відміну дахіру.

Вплив партій був обмежений, оскільки в напівпатріархальному, напівфеодальному Марокко більш сильними були общинні, кланові, земляцькі, етнічні і конфесійні зв'язки, ніж політичні чи ідеологічні. Учасниками загальнонаціональних кампаній протесту були переважно лише грамотні люди, здатні прочитати листовки і газети. Такою була ситуація в французькій зоні, де було фактично встановлено поліцейський режим: прототип «поліцейсько-бюрократичної держави». Генерал Юбер Ліоте «великий колонізатор» використовував тактику «масляної плями».

В іспанській зоні спочатку королівський уряд (до 1931 р.) намагався загравати з мусульманами, з 1933 р. республіканський уряд дозволив ряд журналів і газет. Потім саме іспанська зона Марокко стала основною базою мятежу генерала Франко проти іспанської республіки, де було мобілізовано багато мусульман в армію Франко, так звані «табори маврів» (хоч і не всі співробітничали з Франко).

Під час Другої світової війни Марокко стало одним із театрів бойових дій. У червні 1940 р. Францію розгромили, режим Петена розгорнув на території Марокко 12 концентраційних таборів (тисячі антифашистів). 1941 р. німецькі військові встановили контроль над воєнними портами, захопили Касабланку, протоку Гібралтар. 8 листопада 1942 р. в Марокко висадилися американські та британські війська. Підпорядковані урядові Віші французькі сили спочатку чинили опір, але вже 10 листопада головнокомандувач французьких сил в Марокко адмірал Франсуа Дарлан віддав наказ припинити вогонь, перейшов на бік американців. У січні 1944 р. члени розпущеної напередодні війни Національної партії створили нову партію «Істікляль»

(Незалежність). Вона запропонувала розпочати переговори із французами про поступове надання Марокко повної незалежності.

Французька адміністрація відмовилась від переговорів, арештувала лідерів партії, а масові виступи протесту були жорстко придушені, репресії тривали до літа 1945 р. Хоча протекторат Франції й Іспанії над Марокко зберігся, він був за роки війни в певній мірі поставлений під питання німецько-італійським, а потім англо-американським проникненням у країну. Національні політичні партії, що сформувалися тоді при всіх розходженнях між ними були єдині в одному – вимозі ліквідації режим протекторату. Саме в період війни влада іспанської зони змушена була встати на позиції підтримки мусульманських націоналістів своєї зони й постійної критики влади французької зони. Уряд Франції також змушений був зважати на піднесення антиколоніальної боротьби й зростання національної самосвідомості марокканців.

Рекомендована література:

5, 58, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 108, 122, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Змістовий модуль 3. Країни Африки та Латинської Америки в 1918–1945 рр.

Лекція 8

КРАЇНИ ТРОПІЧНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АФРИКИ В 1918–1945 РР.

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Особливості політичного та економічного розвитку країн Тропічної та Південної Африки.
2. Ефіопія у міжвоєнний період.
3. Південно-Африканський союз у міжвоєнний період.

1. Особливості політичного та економічного розвитку Тропічної та Південної Африки

Історія цих країн порівняно менш досліджена, переважно досліджувався стан білого населення, тобто історія колоніалізму. На час закінчення Першої світової війни: 2 незалежні держави – Лівія та Ефіопія.

Решта африканського континенту перебувала в колоніальній залежності від Великобританії, Франції, Бельгії, Португалії, Іспанії та Італії.

Німеччина у результаті воєнної поразки втратила свої колоніальні володіння. (Німецьку Східну Африку, Німецьку Південно-Західну Африку, Камерун та Того). Великобританія, Бельгія та Португалія поділили між собою Німецьку Східну Африку (найбільшу серед німецьких колоній). Великобританія отримала Танганьїку, Бельгія – Руанду та Урунді, Португалія – Кіонго (південно-східну Африку) приєднали до колонії Мозамбік, Південно-Африканський Союз – Німецьку Південно-Західну Африку, Великобританія та Франція поділили – Камерун і Того.

Юридичною підставою для розділу німецьких колоній стала створена в січні 1919 р., затверджена в квітні Паризькою мирною конференцією мандатна система Ліги націй, що потім стала 22 статтею статуту Ліги Націй. Найбільш відомим автором є прем'єр-міністр ПАС – генерал Ян Сметс. Всі країни було поділено на 3 категорії – мандати 3-х типів А, В, С. До категорії «А» включено країни найбільш розвинені, ті що входили до складу Османської імперії: Сирія, Ліван, Палестина, Трансйорданія, Ірак. Всі африканські володіння Німеччини, за винятком Німецької Південно-Західної Африки, включено в список мандатів категорії «В». Держави-мандатори, що володіли країнами категорії «В» мали: стежити за дотриманням на території підмандатних їм країн порядку; створити управління, за якого було б заборонено торгівлю рабами, зброєю, алкоголем, гарантувати свободу совісті і релігій, без обмежень, крім тих необхідні для збереження суспільного порядку і моральності; сприяти формуванню національних адміністративних та технічних кадрів, які б в майбутньому могли взяти на себе управління місцевим державним апаратом; теоретично функція мандатора полягала в опіці та вихованні місцевого населення, яке ще не було спроможне самостійно управляти своїми країнами; на підмандатних територіях заборонено спорудження військових баз та укріплень. До категорії «С» включено Південно-Західну Африку, яку визнано найбільш відсталою з усіх територій Африки, а державам мандаторам Ліга Націй не ставила майже ніяких умов, ці країни розглядалися як колонії.

Разом з тим всі обмеження, що накладалися на країни мандатарії були формальними і носили більш пропагандистський характер.

Британські володіння в цей час найбільші, найбагатші в Африці. Зі встановленням англійського панування в Танганьїці, відбулася, нарешті, мрія «батька британської імперії» Сесіля Родса про суцільну смугу британських володінь від Кейптауна до Каїра. Цю смугу складали британські володіння в Південній, Центральній, Східній і Північно-східній Африці – колонії, протекторати, підмандатні території і один домініон.

Більшість британських володінь в Африці мали статус протекторатів Британське Сомалі, Кенія, Занзібар, Уганда, Ньясаленд (Малаві), Бечуаналенд,

Басутоленд, Свазіленд, території Нігерії, Гамбії, Сьєрра-Леоне, Золотий Берег (Гана) були поділені на зони, де діяла колоніальна адміністрація та протекторати.

В 1910 р. створений Південно-Африканський союз (ПАС) мав статус самоуправної колонії-домініона.

У 1922 р. завершився термін повноважень створеної Сесілом Родсом Британської південноафриканської компанії, що на правах приватного володіння управляла Північною (Замбія) та Південною Родезією. Британці провели серед білого населення Південної Родезії референдум. Вибираючи між приєднанням до ПАС та створенням самоуправної колонії, більшість голосуючих висловилися за колоніальний статус. 1 жовтня 1923 р. Південна Родезія була проголошена самоуправною колонією із власними урядом і парламентом. Північна Родезія, де референдум не проводився, у 1924 р. стала британським протекторатом.

Танганьїка і західні райони Того і Камеруну стали підмандатною територією.

Великобританія застосовувала у своїх африканських володіннях (особливо у більш відсталих) систему опосередкованого управління. Теоретично обґрунтував її лорд Лугард, що був видним чиновником в Східній та Західній Африці. Вона передбачала збереження в недоторканому вигляді існуючих туземних інститутів влади, традиційної системи ієрархії та племінного підпорядкування. Лондон здійснював лише загальне управління своїми протекторатами та колоніями. Опосередковане управління дозволяло економити значні кошти, які, за інших обставин, довелося б витратити на підготовку та утримання колоніального апарату. Крім цього, збереження традиційної соціальної структури створювало можливості для плавної та поступової модернізації африканських країн, еволюційного запровадження різноманітних нововведень.

Французькі володіння включали не менші території ніж британські володіння, але значно менше населення. 5/6 німецьких колоніальних володінь відійшли до Франції. В Західній Африці 8 колоній : Французька Гвінея, Берег Слонової Кістки, Верхня Вольта, Дагомея, Мавританія, Нігер, Сенегал і Французький Судан (Малі). В екваторіальній Африці 4 колонії: Габон, Чад, Середнє Конго (Народна республіка Конго) і Убангі-Шарі (ЦАР), а також острів Мадагаскар і невеликий район Африканського рогу – Французький берег Сомалі (Джібуті). Французькі колоніальні володіння були порівняно бідними на розвідані природні ресурси. Складні кліматичні умови та напівпустельний характер земель більшості французьких володінь не сприяли розвитку сільського господарства. Основна частина населення французьких колоній займалася кочовим скотарством. Експортні сільськогосподарські культури вирощували лише кілька західноафриканських країн. На відміну від британських колоній, французи застосовували у своїх володіннях систему

прямого правління, тобто безпосередньо втручалися в місцеві справи призначали кандидатів на керівні посади та ін. Хоча фактично не дуже суттєва різниця. Політика більше визначалася не завчасно продуманими концепціями, а конкретними умовами колонії.

Серед французьких колоній у Африці в особливому становищі перебував Сенегал. Країна, яка послужила базою для розширення колоніальної експансії, мала особливий статус. Частина корінних сенегальців користувалася громадянськими правами і навіть обирала депутатів до французького парламенту. У 1936 р. виборчі права мали 78 тис. сенегальців. У Сенегалі існувала добра, за мірками Африки, система освіти для місцевих жителів, виходили газети тощо. Із сенегальців формувалися частини корпусу сенегальських стрільців, які брали участь у Першій світовій війні.

Португалія володіла в Африці Мозамбіком, Анголою та Португальською Гвінеєю. Економічно слабка Португалія не могла самостійно розвивати промислову та соціальну інфраструктуру колоній. Португальцям довелося допустити у свої колонії британський та американський капітал. Система управління португальськими колоніями спиралася на невелику групу частково асимільованого місцевого населення, яке широко залучалося до колоніального адміністративного апарату. Загалом привілейованих африканців у португальських володіннях налічувалося не більше 1% від загальної кількості населення.

Бельгія володіла колонією – Бельгійським Конго, що в 75 раз перевищувала територію Бельгії, це була найбільша за територією, найбагатша на природні ресурси колонія (південно-сх. ч. Катанга). За мандатною системою отримала Руанду і Урунді. Свою політику в Конго бельгійська влада називала «патерналістською» (від латинського «патер» – батько). Африканців зображали «великими дітьми», що потребують опіки, патерналізму. Втім, уявлення про африканців, як про «великих дітей», широко розповсюджувалося і в інших метрополіях, навіть якщо вони і не іменували свою політику патерналістською

Іспанії належали невеликі володіння в Західній Африці. Ріо-Муні, о. Фернандо По та інші дрібні острови в Атлантичному океані, та Іспанська Сахара (Ріо-до-Оро).

Італійські колонії – Еритрея та Італійське Сомалі – були розташовані на Африканському розі. За участь у війні виторгували собі частину території Кенії, область Джуба.

Протягом міжвоєнного періоду економіка більшості африканських країн розвивалася однобоко. Більшості колоній метрополії нав'язали орієнтоване на вирощування експортних культур монокультурне сільськогосподарське виробництво. Протягом 1920 – 1930-х рр. у країнах Африки загальний обсяг урожаю кави зріс в 11, чаю в 10, какао-бобів у 6, арахісу в 4, тютюну в 3 рази. За той самий час урожаї зернових культур в

Африці майже не збільшилися. Більшість залежних країн перетворилися на експортерів лише якогось одного товару.

Того і Камерун, Берег Слонової кістки експортували майже виключно каву та какао, Уганда – бавовну, Занзібар – гвоздику, Гамбія і Сенегал – арахіс, Ліберія – каучуконоси, Габон – цінні породи дерева, Гвінея – банани і ананаси.

Така ситуація поставила місцеві економіки в пряму залежність від коливань цін на світовому ринку на предмети африканського експорту. Найменші зміни в кон'юктурі ринку одразу ж відбивалися на бюджеті африканських колоній.

Промисловий розвиток африканських країн сильно відставав від аграрного сектору. Найкраще розвивалися гірничовидобувна та гірничозбагачувальна галузі, які також були орієнтовані на експорт. У 1937 р. в Тропічній та Південній Африці видобували 97% всіх добутих в світі алмазів, 92% кобальтової руди, 40% золота, 30% платини. Руду урану, із якої були виготовлені перші в історії людства ядерні бомби, видобуто в Бельгійському Конго. Найбільш промислово розвиненими в Африці були Південно-Африканський союз, Південна Родезія та Бельгійське Конго.

Жорстока експлуатація природних ресурсів та нехтування інтересами корінного населення викликали невдоволення та вияви опору колоніальній політиці з боку африканського населення. У міжвоєнний період виникли перші політичні організації африканців. Найсильнішим антиколоніальний рух був у тих країнах, де місцеві жителі принаймні частково були допущені до участі в суспільному житті: Нігерії, Сьєрра-Леоне, Золотому Березі, Сенегалі.

В багатьох країнах Африки колоніальна адміністрація не допускала створення політичних організацій місцевих жителів, тому антиколоніальні рухи набирали релігійного забарвлення. Політично-релігійні рухи в Конго, Анголі та інших країнах континенту стали не лише формою протесту проти поширення в африканських країнах християнства, але й своєрідною формою націоналізму.

Афрохристиянські рухи поширювалися особливо в Конго, де в 1921 р. протестантський священик, конголезець Симон Кімбангу очолив рух «кімбангізм», лозунг «Конго – конголезцям» свідчив про антиколоніальний характер руху.

2. Ефіопія у міжвоєнний період

Правління Хайле Селассіє I.

На початку XX ст. Ефіопія (внутрішні райони Східної Африки) була однією із двох незалежних держав Африки. Ефіопія вирізнялася від усіх африканських країн тим, що коріння її походило з глибокої давнини, ця

цивілізація завжди була християнською. Країна була монархією, у котрій правила династія Соломонідів, легендарне походження яких нібито виводилося від біблійного царя Соломона і цариці Савської. Разом з тим вирізнялася низьким рівнем соціального і економічного розвитку. Традиційно рихлою системою адміністративного управління (більше федерація автономних князівств і султанатів). У грудні 1913 р. помер один із найвідоміших правителів Ефіопії імператор Менелік II (1844–1913 рр.). Після його смерті в країні почалася запекла та тривала боротьба за владу. Суть боротьби зводилася до протистояння прогресистів младоефіопів та традиціоналістів староефіопів. Унаслідок складних закулісних комбінацій та інтриг у вересні – жовтні 1916 р. реальну владу в країні узурпував один із вищих сановників імператорського двору Тефері Маконнен (1892–1975 рр.). Коронована 11 лютого 1917 р. імператриця Ефіопії Зоудіта постійно залишалася в тіні енергійного регента. Улітку 1928 р. імператрицю було фактично усунено від влади, хоча вона й зберегла корону.

7 жовтня 1928 р. Тефері коронувався як «негус» (цар) провінції Шоа. Титул негуса був першою сходинкою до отримання імператорського титулу «негусе негуста» (царя царів). Поведінка регента викликала занепокоєння частини державних сановників. Улітку 1929 р., коли майже одночасно почалися антиурядові повстання на півночі та на сході країни, давній супротивник Тефері, чоловік імператриці Зоудіта Гугса-Уоле, що був намісником однієї із провінцій, вирішив звести рахунки із претендентом на імператорську корону. Зібравши 10-тисячне військо, Гугса-Уоле в березні 1930 р. рушив на Аддіс-Абебу.

31 березня 1930 р. в місцевості Зебіт відбулася вирішальна битва, в ході якої вдвічі чисельніші війська регента розбили військо заколотників. Значну роль в ході битви відіграли два літаки, пілотовані французькими льотчиками. Що скинули бомби на війська Гугса-Уоле, вони спричинили паніку серед заколотників. 2 квітня 1930 р. в Аддіс-Абебі було оголошено, що імператриця Зоудіта раптово померла від розриву серця. Вже наступного дня Тефері оголосили імператором. 2 листопада 1930 р. в Аддіс-Абебі відбулася офіційна церемонія коронації Тефері зійшов на престол як 205-й імператор Ефіопії під новим ім'ям Хайле Селассіє I (1930–1974 рр.).

Через кілька місяців після своєї коронації Хайле Селассіє I запровадив у країні першу в історії Ефіопії конституцію. Проголошена 16 липня 1931 р. конституція не обмежувала повноважень імператора, надавала юридичні підстави для створення уряду та адміністративного апарату. Депутатів до обох палат запровадженого конституцією парламенту призначали імператор та уряд країни. Зважаючи на те, що уряд також призначався імператором, Хайле Селассіє I отримав кишеньковий законодавчий орган, що лише мав символізувати демократизацію політичної системи.

Отримавши корону імператора, Хайле Селассіє I розпочав низку реформ. Було уніфіковано податкову систему, проведено митну реформу, створено національний банк, в країні з'явилися світські школи. Уряд виділяв кошти на будівництво доріг та переозброєння армії.

Італійська агресія.

Ефіопія мала для Італії особливе стратегічне значення. Контроль на ефіопською територією дозволяв Риму об'єднати свої колонії в Сомалі та на березі Червоного моря.

На початку 30-х рр. Беніто Муссоліні розпочав підготовку до прямої агресії в Ефіопії. Приводом до початку війни послужила збройна сутичка, яка сталася 5 грудня 1934 р. в оазисі Уол Уол на кордоні між Ефіопією та Італійським Сомалі. Для розслідування цього інциденту створено міжнародну комісію під керівництвом британського полковника Кліффорда. Хоча комісія зробила висновок, що оаза розташована на території Ефіопії, італійців це не зупинило. До серпня 1935 р. у Східній Африці Італія зосередила 260-тисячну армію. Війна почалася 3 жовтня 1935 р. Одразу з трьох напрямків італійські війська перейшли кордони Ефіопії. Через тиждень Ліга Націй визнала Італію агресором та запровадила проти неї економічні санкції, які, щоправда, не завдали Риму значної шкоди. Система санкцій не стосувалася двох важливих торгових партнерів Італії – Німеччини та США, котрі не входили до Ліги Націй. Крім цього, санкції не заборонили експортувати до Італії нафту. Ефіопська армія, яка налічувала 360 тис. солдатів і офіцерів, була значно гірше озброєна та навчена, ніж італійські сили. Хайле Селассіє I віддав наказ відступати. Загалом, аж до січня 1936 р. на жодному із фронтів італо-ефіопської війни значні битви не відбувалися.

У середині січня 1936 р. ефіопські війська почали великий контрнаступ. Дві ефіопські армії навіть прорвали італійський фронт і здійснили сміливий рейд по тилах загарбників. Однак, це був лише тактичний успіх. До кінця лютого 1936 р. італійці ліквідували прорив і продовжили наступ на Аддіс-Абебу. Останню спробу врятувати країну від поразки зробив сам імператор. Зібравши залишки своєї армії в районі озера Ашенгі, 31 березня 1936 р. Хайле Селассіє I контратакував італійців. Ефіопам знову вдалося прорвати фронт та використавши проти наступаючих авіацію та отруйні гази італійці зуміли зупинити наступ. Після винятково запеклих триденних боїв на північній ділянці фронту ефіопська армія перестала існувати як організоване ціле. Надалі опір загарбникам чинили лише розрізнені підрозділи. 2 травня Хайле Селассіє I через Джібуті виїхав у еміграцію до Великої Британії. 5 травня 1936 р. італійці вступили до Аддіс-Абеби, а вже 9 травня Італія оголосила про анексію Ефіопії. Вперше за понад півторатисячолітню історію Ефіопія втратила незалежність.

Італійський король Віктор Еммануїл III коронувався як імператор Ефіопії. Віце-королем Ефіопії став маршал П. Бадольйо. Згодом його змінив на цьому посту маршал Р. Граціані.

У момент проголошення анексії Ефіопії італійці контролювали тільки третину ефіопської території. У окремих важкодоступних районах країни італійці так і не з'явилися протягом всього часу окупації. Окупація викликала стихійний рух опору, що з різною інтенсивністю тривав до 1941 р.

Ситуація навколо Ефіопії радикально змінилася після того, як 10 червня 1940 р. Італія вступила в Другу світову війну на боці Німеччини. Британці привезли Хайле Селассіє I до Хартума, звідки він звернувся до своїх співвітчизників із закликом повстати проти окупантів. 20 січня 1941 р. імператор з невеликим загonom перейшов судано-ефіопський кордон. Одночасно із ним до Ефіопії вступили британські підрозділи із території Судану та Кенії. 6 квітня 1941 р. британські війська взяли Аддіс-Абебу. 5 травня 1941 р., рівно через п'ять років після того, як італійці захопили столицю Ефіопії, до неї повернувся імператор. 31 січня 1942 р. Хайле Селассіє I підписав із британцями угоду про співпрацю. Угода обмежувала суверенітет імператора, оскільки значна частина ефіопської території переходила під управління британської військової адміністрації. Британські громадяни отримали низку привілеїв, бюджет країни мали контролювати фінансові представники Лондона. 14 грудня 1942 р. Ефіопія оголосила війну Німеччині, Італії та Японії.

19 грудня 1944 р. підписано нову англо-ефіопську угоду, яка дещо зменшила британські привілеї в країні. Остаточо Ефіопія відновила суверенітет на всій території своєї країни лише в 1947 р.

3. Південно-Африканський Союз у міжвоєнний період

Внутрішня політика 1920-х рр. XX ст.

Південно-Африканський союз (ПАС створено в 1910 р., шляхом об'єднання Капської колонії і Нааталя англійських володінь та бурських республік Трансвааля і Оранжева) посідав особливе місце серед колоніальних володінь європейців у Африці. У країні була зосереджена більша частина всіх білих, що мешкали на той час на континенті. За даними перепису 1921 р., в колонії проживало 1,5 млн. білих, що складало 22% всіх мешканців країни. Ще 10% жителів складали вихідці із Індії та нащадки змішаних шлюбів – «кольорові» метиси. Правова система країни чітко фіксувала норми, відповідно до яких лише представники білої громади мали повні політичні права. Расова дискримінація, політика апартеїду передбачав заборону африканцям купувати землю поза резервацією, систему пропусків, відсутність політичних прав.

У 1910 р. Південно-Африканський союз отримав статус британської самоуправної колонії-домініону. Першим прем'єром країни став представник Трансваалю відомий воєначальник часів англо-бурської війни, генерал Луїс Бота (1862–1919 рр.). Головну мету своєї діяльності уряд генерала Л. Боти вбачав у подоланні напруженості у відносинах між двома частинами білої громади країни: бурами-африканерами та нащадками британських колоністів юніоністами. Перші були прихильниками самостійного розвитку союзу, а другі схилилися до посилення зв'язків із метрополією. ПАС брав участь у Першій світовій війні, за що був винагороджений мандатом на управління Німецькою Південно-Західною Африкою (Намібією). Повернувшись із мирної конференції у Парижі, Л. Бота помер у Преторії 27 серпня 1919 р. Його наступником на посту керівника уряду колонії став колишній прокурор Трансваалю, дипломат та військовий діяч Ян Христ'ян Сметс (1870–1950 рр.). Під його управлінням країна змінила політичний курс. Преторія почала більш тісно співпрацювати із Великобританією в зовнішньополітичній сфері.

Незадоволені пробританською політикою уряду, африканери створили широку коаліцію політичних сил, яку очолила Національна партія. У 1924 р. ця партія в коаліції із Лейбористською партією перемогла на парламентських виборах. Пішовши у відставку, Я. Х. Сметс зайнявся філософією й з часом створив оригінальну теорію холізму, яка полягала в твердженні, що все існуюче в природі прямує до створення завершеної цілісності.

Новий кабінет міністрів сформував колишній міністр юстиції в уряді Л. Боти Джеймс Герцог (1866–1942 рр.). Уряд африканерів переглянув законодавство в тій частині, що стосувалася закріплення привілеїв білих мешканців країни.

У 1926 р. проголошено політику так званого кольорового бар'єру, видано циркуляр із переліком професій, якими могли займатися лише білі працівники. Особливо суворо заборонялося приймати на роботу чорношкірих в гірничій промисловості. Усе це робилося для того, щоб забезпечити працею якомога більшу кількість білих, які у першому поколінні займалися в гірничовидобувній промисловості і мали низьку кваліфікацію. Частина білих мешканців міст отримала субсидії на придбання власного житла. Урядові реформи погіршили становище чорношкірої більшості країни.

«Проблему аборигенів» уряд Дж. Герцога намагався вирішувати шляхом посилення расової дискримінації. «Туземець психологічно нездатен керувати авто», – за переконанням Герцога. Посилилася расова сегрегація, африканців почали виселяти з міст в локації, що вело до злиднів, хвороб. У 1929 р. уряд запропонував парламенту позбавити виборчих прав тих кілька відсотків африканців, які ще такими правами користувалися. Втім залакати парламент «чорною загрозою» не вдалося. Депутати зберегли виборчі права, що визначалися майновим та освітнім цензом, для незначного кола чорношкірих.

Разом з тим, у 1930–1931 рр. право голосувати отримало все біле доросле населення ПАС, включно із жінками. Ті нечисленні африканці, що мали право голосу, могли вибирати до парламенту лише білих кандидатів.

Африканерський націоналізм.

Прийняття Лондоном 1931 р. Вестмінстерського статуту юридично закріпило самоуправний статус колонії й посилило серед населення ПАС націоналістичні настрої. Ці настрої підігрівалися соціальною напругою яка виникла через економічні проблеми країни. На початку 30-х рр. Південно-Африканський союз потерпав від епідемії та сильної засухи, що вразила сільську місцевість і спричинила наплив до міст голодних та знедолених біженців. Відмовившись, за прикладом метрополії, у 1932 р. від золотого стандарту та різко збільшивши видобуток благородного металу, уряд Дж. Герцого зумів покращити становище білого населення. Проблеми чорношкірих уряд до уваги не брав. Зняття соціальної напруги дозволило зрештою об'єднатися двом течіям білого політичного руху – націоналістам-африканерам та прихильникам союзу із Великобританією – юніоністам.

У 1933 р. створено коаліційний кабінет, в якому Дж. Герцог посів пост прем'єра, а Я.Х. Сметс, котрий повернувся у політику, – віце-прем'єра. У 1934 р. об'єдналися й політичні партії, які представляли обидва політики. На їх основі виникла Об'єднана південноафриканська національна партія, що впевнено перемогла на виборах 1934 та 1938 рр. й протрималася при владі аж до початку Другої світової війни.

Восени 1939 р. в країні розгорілася гостра політична дискусія навколо питання вступу країни у війну. Прем'єр уряду Дж. Герцог виступив за збереження нейтралітету, проте більшість парламентарів висловилися за війну. Південноафриканці воювали у Північній Африці, на Близькому Сході, в Італії та на Мадагаскарі. Завдяки цьому ПАС став одним із засновників ООН, а Я.Х. Сметс брав участь в підготовці установчої хартії цієї організації.

Рекомендована література:

13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Лекція 9

Тема Країни Латинської Америки в міжвоєнний період
(2 год.)

Логіка викладу:

1. Країни Латинської Америки в 1920-х рр. XX ст.
2. «Велика депресія» 1929–1933 рр. та загострення обстановки в регіоні.
3. Латинська Америка в 1933–1939 рр.

4. Латинська Америка під час Другої світової війни.

1. Країни Латинської Америки в 1920-х рр XX ст.

З початком Першої світової війни (1 серпня 1914 р.) держави Латинської Америки, як і Сполучені Штати, заявили про свій нейтралітет. У війну на боці Антанти в квітні 1917 р. вступили – Панама і Куба. В жовтні 1917 р. – Бразилія. Навесні і влітку 1918 р. – Гаїті, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа і Коста-Ріка. Решта країн регіону зберегла нейтралітет до кінця війни (листопад 1918 р.).

Війна змінила традиційні зв'язки Латинської Америки із Західною Європою. Різке скорочення притоку європейських капіталів і товарів створило труднощі для нормального функціонування економіки в регіоні. Але одночасно на світовому ринку підвищилися ціни на сировинну продукцію латиноамериканських країн. На кубинський цукор, наприклад, ціни збільшилися в 11 разів. Це привело до накопичення капіталів, зростання місцевого виробництва, у тому числі орієнтованого на внутрішній ринок. Проте істотних змін в соціально-економічній структурі країн Латинської Америки, не відбулося. Розвивалися або традиційні галузі агроекспорту і видобувної промисловості, які поглиблювали диспропорції в господарстві, або галузі легкої промисловості. Разом із зростанням великих фабрик збільшилося дрібне кустарне виробництво.

Світова економічна криза 1920–1921 рр. призвела до падіння попиту на продукцію латиноамериканських країн і завдала удару по їх економіці. Багато підприємств розорилися. Виросли капіталовкладення США в економіку латиноамериканських країн і питома вага в їх зовнішній торгівлі.

З 1917 р. в Латинській Америці відбувається піднесення робітничого руху, причини якого: тяжкі умови праці і життя латиноамериканських робітників, відсутність трудового законодавства (за винятком Уругваю), репресії з боку влади, замість поступок робочим, зростання цін.

Масові рухи почалися в 1917 р. і продовжувалися до 1920–1921 рр., охопивши одночасно декілька країн. В Аргентині найзначнішим став загальний страйк в Буенос-Айресі 9–15 січня 1919 р., під час якого вуличні безпорядки і зіткнення робітників з урядовими військами тривали цілий тиждень. Сотні чоловік були убиті, багато хто поранений. Ці події залишилися в пам'яті аргентинців як «трагічний тиждень». 18 листопада 1918 р. в столиці Бразилії – Ріо-де-Жанейро – відбулося підготовлене «революційними дикалями» (ліві анархо-синдикалісти) повстання робітників. В 1920 р. в Чилі 83 дні тривав страйк 15 тис. вугільників в районі Консепсьона, що чинили опір військам і домоглися задоволення своїх вимог. В лютому 1921 р. було

жорстоко придушено виступ 30 тис. шахтарів селітряних рудників в районі Сан-Грегоріо (провінція Антофа-гаста). В серпні 1918 р. столиця Уругваю – Монтевідео – була паралізована тритижневим загальним страйком. На Кубі страйкували робітники цукрової промисловості, портові робітники, вантажники, залізничники. Впродовж 1918–1919 рр. в Гавані відбулися чотири загальні страйки. В Перу в 1921 р. страйк на цукрових плантаціях переріс в стихійне повстання, під час якого сільськогосподарські робітники захопили і протягом тижня утримували м. Трухільйо. Придушуючи повстання сотні осіб було розстріляно урядовими військами. В Гватемалі в 1920 р. в результаті народного повстання була повалена диктатура Кабрери. Страйковий рух в ці роки відбувався в Колумбії і Еквадорі. Серед учасників страйків 1917–1921 рр. переважали анархістські і анархо-синдикалістські настрої.

Впродовж 1918–1922 рр. виникли комуністичні партії в Аргентині, Мексиці, Бразилії, Чилі і Уругваї, а пізніше і в інших країнах. Латиноамериканські компартії вступили в Комінтерн і керувалися його директивам.

Одночасно з піднесенням робітничого руху в Латинській Америці розгорнувся широкий студентський рух за університетську реформу. В березні 1918 р. студенти Кордовського університету Аргентини виступили за введення демократичного самоврядування, автономію університету від державної влади, усунення консервативних професорів, оновлення програм, забезпечення доступу до університетської освіти широких верств населення. З Аргентини рух за університетську реформу перемістився в Чилі, Перу, на Кубу і в інші країни, де його учасники також досягли певних успіхів.

Декілька слів варто сказати про таке нове для країн Латинської Америки явище, як ліберальний реформізм. Розвиток капіталізму в Латинській Америці призвів до ускладнення соціального складу суспільства, зокрема, посилення впливу і ролі промислової буржуазії, пролетаріату, середніх верств населення, що також претендували на участь в політичному житті. Так проявлялася криза традиційних консервативно-олігархічних форм панування правлячої політичної еліти. Тому у післявоєнний період в деяких латиноамериканських республіках до влади прийшли уряди ліберальних реформістів і вжили заходи по демократизації економічного і соціального розвитку своїх країн. Зокрема, в Аргентині, Чилі, Уругваї, Мексиці.

В Аргентині характерним прикладом політики ліберального-реформізму стала діяльність уряду Ірігойєна (1916–1922 рр.) Він прагнув затвердити демократичні правові норми, і ослабити політичні позиції консервативних сил, намагався стимулювати національну економіку, розвивав нафтову промисловість і під контролем держави, вилучив у латифундистів 6 млн. га угідь, що не використалися ними, за рахунок державних земельних фондаций передав колоністам 7,6 млн. га. Ірігойєн був противником олігархії, соціальної несправедливості, насильства, у тому числі революційного,

громадянської війни і класової боротьби, бачив в них лише руйнівне начала для цивілізованого суспільства. Він засуджував війни між народами і виступав за мирну рівноправну співпрацю всіх країн і націй в світі. Шлях до створення процвітаючого і справедливого суспільства він бачив, перш за все, в етичному вдосконаленні самої людської особи, в піднятті освітнього, культурного і морального рівня населення, в економічному і соціальному прогресі суспільства, виступав проти насильства і за демократичні норми в політичному житті, закликав подолати розкол нації на ворожі класи за допомогою поступового усунення суперечностей і налагодження співпраці всіх класів в ім'я загальнонаціональних інтересів. Це дало мотив деяким послідовникам І. Ірігойєна називати його «аргентинським Ганді».

В Чилі багато в чому схожу політику проводив уряд Ліберального альянсу – блоку опозиційних олігархії партій, очоленого лідером лібералів А. Алессандрі. В Уругваї найглибші прогресивні перетворення були здійснені на початку століття президентом Х. Батльє-і-Ордоньесом і потім, після Першої світової війни, продовжені його послідовниками. В Мексиці перемога революції створила особливо сприятливі умови для проведення політики реформізму на користь місцевої буржуазії і в ім'я національного розвитку країни. Однак селянське питання не було вирішене. В 1919 р. був убитий легендарний селянський генерал Сапата. В 1920 р. припинив збройну боротьбу інший керівник селянської повстанської армії – Вілья (убитий в 1923 р.). В травні 1920 р. популярний «революційний каудильйо» генерал А. Обрегон виступив проти уряду В. Карранси, що виражав інтереси блоку ліберальних поміщиків і поміркованого крила буржуазії. В результаті повстання В. Карранса був скинутий і вбитий. 1 грудня 1920 р., перемігши на виборах, А. Обрегон став президентом республіки (1920–1924 рр.). В умовах формального дотримання демократичних свобод в країні встановився своєрідний режим «революційного каудильїзму», обґрунтовуванням якого стала концепція надкласової єдності нації в ім'я продовження революції.

Середина – друга половина 1920-х рр. в Латинській Америці характеризувалися відносно стабільними темпами економічного розвитку. Сприятлива кон'юнктура світового ринку забезпечувала відносно стійкі доходи від експорту. Економічному зростанню сприяла політика реформізму буржуазно-ліберальних урядів Аргентини, Чилі, Уругваю і інших країн. Почалася нова значна хвиля імміграції надмірного трудового населення Європи (головним чином з Польщі і країн Південно-Східної і Південної Європи) до Аргентини, Уругваю і Бразилії. Хоча економічне зростання відбувалося як і раніше на основі переважно екстенсивних чинників, на базі панування латифундизму в сільському господарстві, орієнтації на зовнішній ринок і залежності від іноземного капіталу. Далі посилювалися позиції іноземного капіталу. До 1929 р. загальна сума іноземних капіталовкладень в Латинській Америці зросла до 15 млрд доларів, тобто більш ніж в півтора рази

в порівнянні з довоєнним рівнем. Понад три чверті з них припадало на частку США і Великобританії. Фактично в напівколоніальній залежності від США перебували республіки Центральної Америки. Більше того в деяких з них Сполучені Штати довгий час зберігали окупаційний військовий режим (в Домініканській Республіці до 1924 р., в Гаїті до 1934 р). Продовжувалася практика озброєних інтервенцій (Нікарагуа, 1927 р.).

Політична обстановка в латиноамериканських республіках в 1920-і рр. складалася по-різному, залежно від конкретної ситуації і розстановки соціально-політичних сил. В деяких з них продовжували діяти ліберально-реформістські уряди (Аргентина, Уругвай), в інших їх змінили диктаторські режими (Куба, Чилі), в третій владу утримували консервативні кола, що виражали інтереси поміщицько-буржуазної олігархії, з дотриманням конституційних форм правління (Бразилія, Колумбія), або у формі диктатури (Венесуела). Особливою залишалася ситуація в Мексиці, де існував режим «революційного каудильїзма».

В Аргентині другий уряд Ірігойєна (жовтень 1928 р. – вересень 1930 р.) добивався націоналізації нафти і нафтопереробної промисловості, протестував проти втручання США в справи Латинської Америки, у тому числі в Нікарагуа. Це привело до конфлікту з американськими нафтовими компаніями і загострення відносин з Вашингтоном.

У Чилі в вересні 1924 р. група офіцерів здійснила військовий переворот під гаслом створення сильного націоналістичного уряду. В січні 1925 р. відбувся новий військовий переворот, в результаті якого в березні був відновлений конституційний режим і повернувся президент А. Алессандрі. У вересні 1925 р. була прийнята нова конституція Чилі, що підтвердила законодавчі основи демократичного режиму і відділила церкву від держави. Проте реальна влада в республіці все більш зосереджувалася в руках активного учасника обох переворотів полковника (згодом генерала) Д. Ібан'єса дель Кампо (1877–1960 рр.), що займав пост військового міністра. В червні 1925 р. він жорстоко придушив страйк робітників селітряного рудника «Ла Корунья».

В 1927 р. він домігся свого позачергового обрання на пост президента, і встановив особисту диктатуру (1927–1931 рр.). Перебуваючи під впливом італійського фашизму, Д. Ібан'єс дель Кампо сподівався добитися об'єднання суспільства в межах авторитарної корпоративної держави.

В 1925 р. на Кубі президентом республіки обраний генерал Х. Мачадо, у минулому учасник війни за незалежність, він встановив диктаторський режим, здійснив жорстокі репресії робітничого і демократичного руху за що одержав прізвисько «президента тисячі вбивств». Як і Ібан'єса, його надихали ідеї італійського фашизму, тому він називав себе «антілльським Муссоліні». В грудні 1925 р. в країні поширився рух солідарності на чолі з Х. А. Мел'я – Це лідер студентського руху і один із засновників кубинської компартії, він знаходився у в'язниці і оголосив голодовку. Диктатор був вимушений

звільнити його. Емігрувавши до Мексики, Х. А. Мел'я продовжував революційну діяльність. В січні 1929 р. він був убитий агентами Х. Мачадо. З 1927 р. в країні посилюлися антидиктаторські і антиімперіалістичні виступи студентів і інтелігенції.

В Мексиці під час президентства наступника Обрегона, генерала П. 3. Каль'еса (1924–1928 рр.) зміцнився режим «революційного каудильїзма». П. 3. Каль'ес апелював до тези про революцію, що продовжується, і заявив, що метою нового «конструктивного» її етапу є будівництво розвиненої економіки і суспільства соціальної справедливості на основі співпраці робітників, селян і національних підприємців. По суті це була реформістська програма з революційними гаслами. Прагнучи відвернути увагу населення від невирішених проблем і укріпити «революційний» престиж уряду, Каль'ес почав гоніння на католицьку церкву, конфлікт з якою в 1926–1927 рр. переріс в озброєну боротьбу. Загони кристерос (cristeros – прихильників церкви – мали підтримку релігійно налаштованого населення, особливо в селі. Їх використовувала в своїх інтересах консервативна опозиція.

В 20-і рр. по Латинській Америці прокотилася хвиля озброєних виступів. Населення окремих країн виступило проти місцевої олігархії і імперіалізму.

В Бразилії посилювалося незадоволення засиллям поміщицько-буржуазної «кавової» олігархії у штатах Сан-Пауло і Мінас-Жераїс. Селянський рух розвивався стихійно, у формі розрізаних бунтів. В цих умовах ініціативу узяли на себе демократично налаштовані молоді офіцери – тенентисти (з португальської *tenente* – лейтенант), вони почали відкриту озброєну боротьбу з урядом. Однак, тенентисти не мали чітко сформульованої програми. Вони лише вимагали заміни влади олігархії демократичним конституційним режимом. 5 липня 1922 р. тенентисти підняли повстання в Ріо-де-Жанейро, захопили столичний форт Копакабана, але воно було суворо придушено. Тенентисти продовжили боротьбу створивши мережу таємних організацій в армії. 5 липня 1924 р. вони почали заколот в гарнізоні Сан-Пауло і після декількох днів боїв захопили цей найбільший промисловий центр Бразилії, і рушили на південь країни, де в жовтні спалахнуло повстання. Повсталі об'єдналися і об'єднана колона під керівництвом Л. К. Престеса почала військовий похід. За два з гаком роки колона Престеса пройшла 25 тис. км, завдаючи поразки урядовим частинам, за що вона одержала назву «непереможна колона». Її чисельність коливалася від 1,3 до 4 тис. осіб. В лютому 1927 р. колона залишила територію Бразилії і була інтернована в Болівії, так і залишившись непереможеною.

В Нікарагуа повстанський рух був спрямований проти інтервенціоністської політики США його очолив А. С. Сандіно. Виходець з селянської сім'ї, в 1926 р. він очолив один із загонів лібералів що підняли повстання проти уряду консерваторів – партії поміщицької олігархії. В травні

1927 р. ліберали під тиском США припинили боротьбу і згодилися на окупацію Нікарагуа американською морською піхотою. А. С. Сандіно з тридцятьма своїми прихильниками відмовився скласти зброю і в липні 1927 р. в горах на півночі країни почав партизанську війну проти американських окупантів та уряду. Боротьба нікарагуанських повстанців одержала підтримку в Латинській Америці і за її межами. В багатьох країнах виникли комітети «Руки геть від Нікарагуа!», вони організовували мітинги і демонстрації проти інтервенції США збирали кошти і зброю для повстанців, надсилали добровольців-інтернаціоналістів в Нікарагуа.

Серед учасників революційного руху відбувалися пошуки нових підходів до проблем визвольної боротьби, які враховували б особливості Латинської Америки. Ці пошуки в 20-і рр. пов'язані з діяльністю Х. де Маріатеги і Айя де ла Торре. Перуанський революціонер Х. де Маріатега розумів, що реальність Латинської Америки, Перу відмінна від європейської, тому він визначив характер, цілі і задачі визвольного руху саме для Латинської Америки. Особливу увагу він звернув на величезну важливість селянського і індіанського питань, індіанських громадських традицій у визвольному русі Латинської Америки. За це в подальшому його різко критикував Комінтерн, як проповідника «народницьких» поглядів.

Інший перуанський суспільно-політичний діяч – В. Р. Айя де ла Торре в еміграції в 1924 р. створив американський революційний народний альянс (АПРА). Рух незабаром став називатися апристським або апризмом, по аббревіатурі назви. Апризм укорінявся і став серйозною політичною силою лише в Перу, хоча ідеї Айя де ла Торре і програма АПРА вплинули на інші націоналістичні і революційні течії реформістів, що виникли згодом за межами Перу. Висунута в 1926 р. програма АПРА носила революційно-демократичну і антиімперіалістичну спрямованість. Айя де ла Торре визнавав значущість марксизму для Європи, для країн «класичного» капіталізму, але вважав його непридатним для Латинської Америки, де, на його думку, діяли інші закономірності суспільного розвитку. Також він робив висновок, що самотійно без співпраці з передовими індустріальними державами, Латинська Америка не зможе подолати своє відставання від них

2. «Велика депресія» 1929–1933 рр. та загострення обстановки в регіоні

Світова економічна криза 1929–1933 рр. втягнула в свою орбіту і країни Латинської Америки. Різко впав попит на традиційну продукцію латиноамериканських республік. Загальна вартість експорту країн регіону зменшилася майже в три рази. Падіння доходів і валютних надходжень від

зовнішньої торгівлі привело до серйозного погіршення торгового і платіжного балансів, до фінансової кризи і бюджетного дефіциту, викликало різке скорочення імпорту промислових товарів і згорання виробництва. На складах скопилися величезні запаси нереалізованої аграрно-сировинної продукції. Мільйони тонн кави, зерна, культур плантацій знищувалися. Тисячі фабрик і заводів зупинилися, розорилось багато сільськогосподарських виробників. Сільське населення тікало в міста, але і там не було роботи. Кількість безробітних в Латинській Америці зросла з 2 до 7 млн. Погіршилися загальні умови роботи і життя трудящих, скоротилася заробітна платня. В роки кризи практично припинився приток до Латинської Америки іноземних капіталів і європейських іммігрантів. Економічна криза підірвала матеріальну і соціальну базу правлячих режимів і привела до зростання соціальної і політичної нестабільності.

В Перу в серпні 1930 р. в обстановці зростання робочих і селянських хвилювань військові на чолі з полковником Л. Санчесом Серро повалили диктатуру Легії. В жовтні 1931 р. Президентом країни став Санчес Серро, а апристи, не отримали легального доступу до влади, встали на шлях терористичних акцій і озброєних виступів проти уряду і армії.

З масового руху партія апристів перетворилася на підпільну терористичну організацію, дії якої суперечили ідеям їх лідера, що засуджував насильство в політиці. В липні 1932 р. апристи підняли повстання в місті Трухільйо на батьківщині Айя де ла Торре, де вони мали найбільшу підтримку населення. 30 квітня 1933 р. ними був убитий президент. До влади прийшов консервативний уряд, проти якого в листопаді 1934 р. апристи підняли повстання. Але вони знову зазнали поразки, залишившись на нелегальному положенні. Поступово їх діяльність занепадала.

На початку 1932 р. почалося комуністичне повстання проти олігархічного режиму в Сальвадорі. Його організатор, колишній сподвижник Сандіно, засновник компартії Сальвадору Фарабундо Марті був страчений напередодні виступу. Повстання було жорсткою придушене.

В Нікарагуа після деякої перерви повстанська армія Сандіно в червні 1930 р. відновила активні бойові дії проти шеститисячного корпусу морської піхоти США і національної гвардії. В січні 1933 р. останні підрозділи морської піхоти США залишили Нікарагуа, після чого Сандіно розпустив свою армію, повіривши обіцянкам уряду забезпечити політичний і економічний суверенітет республіки і демократичні права населення. Це була помилка, що коштувала Сандіно життя. 21 лютого 1934 р. разом з своїми соратниками він був підступно схоплений і убитий за наказом командуючого гвардією Анастасіо Самоси, який цим злочинном проклав собі шлях до влади. Одіозна диктатура клану Самоси, встановлена в 1936 р., проіснувала понад 40 років.

В Аргентині 6 вересня 1930 р. армійські частини під командуванням генерала Х. Ф. Урібуру вчинили військовий переворот. Ірігой'єн був

арештований і висланий. Урібуру оголосив себе тимчасовим президентом з диктаторськими повноваженнями. Урібуру сповідував фашистські ідеї. В листопаді 1931 р. відбулися загальні вибори. Найбільша опозиційна партія радикалів в них не брала участь зважаючи на відсутність конституційних гарантій. Переміг кандидат створеної напередодні виборів Національно-демократичної партії, що об'єднала в своїх рядах консервативні сили країни, генерал Агустін Хусто (у минулому правий радикал, потім активний учасник перевороту 1930 р.). 20 лютого 1932 р. Урібуру (через два місяці він помер) передав повноваження новому президенту на шестирічний термін.

В Бразилії на виборах у березні 1930 р. переміг Ліберальний альянс, кандидатом в президенти від альянсу був висунутий Ж. Варгас, поміщик-скотар одного з південних штатів, колишній міністр і губернатор, що виявився неабияким політичним діячем. 3 жовтня 1930 р. почалося повстання одночасно в декількох штатах, де відбулися бої з урядовими військами. Дії повсталих об'єдналися з масовими народними виступами проти «кавового» режиму. Повстанці встановили контроль над всією країною. 3 листопада 1930 р. в Ріо-де-Жанейро був сформований тимчасовий військовий уряд Ліберального альянсу на чолі з Варгасом. Верховна влада в штатах була передана надзвичайним військовим комісарам багато хто з яких був тенентистами. Події жовтня – листопада 1930 р. означали перемогу буржуазної революції, яка за участю широких верств населення знищила режим «кавової» олігархії. До влади прийшов блок націоналістично налаштованої буржуазії і дрібнобуржуазних демократів (тенентистів), в ньому брали участь також опозиційні поміщицькі угруповання. Військово-диктаторська форма правління дозволила новому режиму зміцнити владу і підтримувати єдність всіх учасників блоку, відіграючи роль сильного автономного арбітра.

В Чилі в липні 1931 р. почалися страйки, вуличні демонстрації, студентські хвилювання, які вимагали відставки диктатора Ібань'єса, відновлення демократичних свобод, вжити заходів по виходу з кризи і поліпшенню становища більшості чилійців. На 26 липня був призначений загальний страйк. Того ж дня Ібаньєс втік з країни. Був сформований тимчасовий уряд на чолі з представником ліберальної професури Чилійського університету Х. Е. Монтеро. В жовтні 1931 р. на президентських виборах він був обраний конституційним президентом. Але по всій країні продовжувалися страйки, виступи чилійських селян і студентства. 4 червня 1932 р. група офіцерів і цивільних осіб на чолі з полковником М. Грове повалила уряд Монтеро і проголосила Чилі Соціалістичною республікою. Була створена Тимчасова урядова хунта в яку ввійшли разом з революціонерами-соціалістами (Група М. Грове) і представники буржуазно-націоналістичних кіл (Група полковника К. Давіла), які розглядали соціалізм як розвиток державного капіталізму. 16 червня 1932 р. Давіла здійснив військовий заколот. Проіснувавши 12 днів, Соціалістична республіка пала. В Чилі встановилася

буржуазно-націоналістична диктатура Давілі. У вересні 1932 р. відбувся новий військовий переворот, диктатура, що проіснувала 100 днів, була повалена. Була відновлена дія конституції 1925 р. легалізовані всі політичні партії і робочі організації, проголошена амністія ув'язненим.

В жовтні 1932 р. відбулися президентські вибори, на яких переміг кандидат блоку буржуазно-поміщицьких партій Артуро Алессандрі, що вже був президентом в 1920–1925 рр. Обстановка в країні стабілізувалася.

3. Латинська Америка в 1933–1939 рр.

Однією з основних тенденцій розвитку в цей час було посилення ролі держави в економіці.

Економічна криза 1929–1933 рр. виявила, що соціально-економічні структури, що склалися в країнах регіону уразливі і не відповідають новим умовам, надмірно залежать від зовнішнього ринку.

Серед привілейованих прошарків зросло розуміння необхідності змін в політиці, зокрема, за активного втручання держави в економіку (етатизм).

В латиноамериканських країнах ці тенденції виявилися перш за все у введенні протекціоністських митних тарифів, що були покликані забезпечити доходи казни і правлячих кіл, це означало відхід від концепції свободи міжнародної торгівлі. Протекціоністські заходи, утруднюючи доступ зарубіжних товарів на внутрішній ринок, створили більш сприятливі умови для розвитку місцевої промисловості.

Набули поширення і інші заходи державного стимулювання економіки надання кредитів, субсидій, фінансових і податкових пільг. Розвивався державний сектор: банки і компанії в базових галузях економіки. Ці заходи співпали за часом з аналогічними заходами в розвинених індустріальних країнах і здійснювалися не без їх впливу.

Аргентинський уряд Хусто навіть запозичав термін «новий курс» намагаючись порівняти свою політику з політикою «нового курсу» Ф. Рузвельта в Сполучених Штатах Америки.

Але характер цих заходів в латиноамериканському регіоні мав істотні відмінності. Тут йшлося про державне втручання в економіку з метою прискорити розвиток місцевого капіталізму який ще не досяг високого рівня зрілості і не мав достатнього простору для розвитку зважаючи на відносну слабкість національної промислової буржуазії і панування агроекспортної олігархії і іноземного капіталу.

Державне регулювання економіки в Латинській Америці мало різні варіанти і масштаби. В Аргентині, наприклад, воно проводилося урядом А. Хусто (1932–1938 рр.) перш за все з метою підтримки доходів агроекспортної

олігархії. В Бразилії, Мексиці, Чилі, Колумбії активізувалася місцева національна буржуазія, зроблено поступки малозабезпеченим верствам населення, створено значний державний сектор в базових галузях, зачіпаючи деколи інтереси землевласницької еліти в окремих випадках націоналізовано деякі галузі промисловості. Подібні явища мали місце в Мексиці за Л. Карденаса (1934–1940 рр.), в Чилі – в роки Народного фронту (1938–1941 рр.), на Кубі – в період 1933–1934 рр., в Болівії – в 1936–1939 рр.

Зміни в економічній політиці привели до розвитку в латиноамериканських країнах «імпортозаміщуючої індустріалізації», тобто зростання місцевого виробництва товарів, які раніше імпортувалися. Це сприяло промислового розвитку і зміцненню позицій місцевої буржуазії

Англо-американське суперництво в Латинській Америці часом набувало гострого характеру, особливо в період війни між Болівією і Парагваєм в 1932–1935 рр. через територію Гран-Чако. Американські нафтові компанії підтримували Болівію, прагнучи одержати концесії, а на стороні Парагваю виступали британські нафтові корпорації. Війна закінчилася переходом 3/4 території Гран-Чако під контроль Парагваю.

В економіці і зовнішній торгівлі Латинської Америки посилилися позиції Німеччини, інвестиції якої тут наблизилися до 1 млрд. доларів. В латиноамериканському імпорті Німеччина вийшла на друге (після США) місце. Основними об'єктами її експансії в регіоні стали Аргентина, Бразилія і Чилі. Прагнучи зміцнити вплив США в Латинській Америці в обстановці суперечностей і зростання антиамериканських настроїв в регіоні, уряд Ф. Рузвельта в 1933 р. проголосив нову політику – політику «доброго сусіда» або добросусідської співпраці.

Рух народного фронту в Латинській Америці 30-х років мав антиімперіалістичний і антиолігархічний характер. Хоча фашизму європейського типу в регіоні не існувало, активно поширювалися профашистські настрої. Відсутність зрілого монополістичного капіталізму завадила формуванню масових партій на кшталт європейських. У Мексиці за президента Карденаса було створено народний фронт, який сприяв прогресивним перетворенням. На Кубі рух народного фронту досягає успіхів, хоча офіційно він не був сформований. У Бразилії Національно-визвольний альянс, до якого ввійшли комуністи і ліві сили, був заборонений режимом Варгаса, який згодом встановив диктатуру. В Аргентині народний фронт боровся проти репресій і обмеження демократичних прав. У 1936 р. радикали і соціалісти створили парламентський блок, що здобув великий у Конгресі. Президент Ортіс запровадив демократичні реформи. У Чилі Народний фронт досяг успіху: перемога на виборах 1938 р. забезпечила створення уряду, який розширив демократичні свободи. У Колумбії уряд Лопеса реалізував реформи для підтримки демократії. У Венесуелі після смерті диктатора Гомеса прийнято демократичну конституцію та трудовий кодекс.

У 1938 р. Міжамериканський робітничий конгрес створив Конфедерацію трудящих Латинської Америки, що об'єднала об'єднала профспілки регіону навколо соціальних і демократичних вимог.

4. Латинська Америка під час Другої світової війни

Нацистську Німеччину підтримали реакційні кола Латинської Америки, які виступили в нацистах проти США та Великобританії. Демократичні сили, навпаки, виступали проти фашизму і підтримували антигітлерівську коаліцію. Латинська Америка була важливою сировинною базою для воюючих держав. Країни регіону економічно залежали від США і Великобританії, але мали зв'язки з державами «осі». Через скорочення торгівлі з Європою посилилася співпраця зі США. Політика «доброго сусіда» Рузвельта створила умови для партнерства. На конференціях в Буенос-Айресі (1936 р.) і Лімі (1938 р.) було ухвалено рішення про взаємодопомогу та щорічні консультації. У 1939 р. Панамська нарада оголосила нейтралітет і створила „зону безпеки”. У 1940 р. Гаванська нарада дозволила окупацію європейських володінь у разі загрози. У 1941 р. країни Центральної Америки оголосили війну «осі». У 1942 р. країни Латинської Америки приєдналися до антифашистської коаліції, за кордоном Аргентина, яка вступила в 1945 р. під тиском США. Латиноамериканські республіки постачали сировину і продукти антигітлерівської коаліції. Бразилія та Мексика взяли участь у бойових діях. На території регіону були створені військові бази США. У 1945 р. Чапультепекська конференція закріпила принцип солідарності. Латиноамериканські держави стали одними з перших членів ООН.

Рекомендована література:

124, 125, 126, 127, 128, 129, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

2.4. Зміст семінарських занять та методичні рекомендації до них

Семінарське заняття № 1.

Тема: Соціально-економічний та політичний розвиток Китаю в 1918–1945 рр.

(2 години)

Мета: охарактеризувати становище Китаю у першій половині XX ст.; розкрити причини та наслідки революції 1925–1927 рр.; простежити напрямки зовнішньої політики Китаю у міжвоєнний період.

Зміст семінарського заняття

1. Національно-визвольний рух в Китаї після Першої світової війни.
2. Революція 1925–1927 рр. Гоміндан при владі.
3. Внутрішньополітичний розвиток Китаю в 1927–1937 рр.
4. Національно-визвольна війна в Китаї проти японських мілітаристів (1937–1945 рр.)

Понятійний апарат

Дуцзюні, аньхойська кліка, «війна всіх проти всіх», «21 вимога», «Нова молодь», веньянь, байхуа, «Рух 4-го травня», три принципи Сунь Ятсена, «боротьба з «тлустими котами», три етапи народовладдя, Вампу, «клан Вампу», «північний похід», «радянські райони», «Північна столиця», «Північний спокій», Нанкінське десятиліття, програма державного будівництва, Мукденський інцидент, Маньчжоу-го, Маньчжоу-Цзіго, Літаючі тигри, «походи по горнятку рису».

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Діяльність Сунь Ятсена, направлена на встановлення національної єдності Китаю.

2. Аудиторні завдання:

1. Охарактеризуйте політичне становище в Китаї в роки Першої світової війни.

2. Що таке «дуцзюнат»?

3. Вкажіть на особливості руху «за нову культуру».

4. Проаналізуйте події 4 травня 1919 р.

5. Коли було утворено єдиний фронт КПК і Гоміндану?
6. Вкажіть на причини та наслідки революції 1925–1927 рр.
7. Дайте характеристику режиму Чан Кайші в кінці 20-х – на початку 30-х рр.
8. Коли відбулося захоплення Маньчжурії Японією?
9. Охарактеризуйте відносини Китаю з Радянським Союзом у роки Другої світової війни.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття слід враховувати те, що Перша світова війна і наступні післявоєнні події ще більше загострили протиріччя всередині китайського суспільства. В якості першочергових для Китаю проблем висуваються проблеми ліквідації політичної роздробленості, досягнення суверенітету і впровадження в практику «народних принципів» Сунь Ятсена. Далі варто зазначити, що після революції 1925–1927 рр. ідея необхідності остаточного об'єднання країни під владою одного уряду так і залишилася нереалізованою. Однак партія Гоміндан на чолі з Чан Кайші повела розвиток Китаю по шляху буржуазних реформ. Розкриваючи питання про експансію Японії проти Китаю, варто вказати на те, що зміцнення Китаю стурбувало Японію, яка, не володіючи власними сировинними ресурсами, мала намір встановити контроль над китайськими природними багатствами. Тому Токіо розпочав повільну експансію, яка в 1937 р. перейшла у фазу повномасштабної війни.

Рекомендована література

40, 44, 16, 35, 36, 39-46, 71, 93, 98, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Семінарське заняття № 2.

Тема: Особливості розвитку Японії у міжвоєнний період
(2 години)

Мета: з'ясувати причини активізації демократичного руху в країні після Першої світової війни; дати характеристику розвитку Японії між двома світовими війнами; детально розкрити питання про участь Японії у Другій світовій війні, вказати на наслідки.

Зміст семінарського заняття

1. Демократичний рух в Японії в 1918–1923 рр.
2. Японія в період відносної стабілізації капіталізму (1923–1929 рр.)
3. Створення вогнища війни на Далекому Сході. Агресія Японії проти Китаю.
4. Японія у війні на Тихому океані, її поразка в Другій світовій війні.

Понятійний апарат

Рисові бунти, Сейюкай, дзайбацу, Денсейкай, «партійні уряди», Договір дев'яти держав, меморандум Танака, Мінсейто, Сакура, кокутай, ніппонізм, живим втіленням божества, кодоха, тосейху, Антикомінтернівський пакт, озеро Хасан, р. Халхін-Гол, «великої Східно-Азійської сфери процвітання», «квантунський клан», о. Гуадалканал, Комітет будівництва Великої Східної Азії, камікадзе,

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Агресивна колоніальна політика Японії в Південно-Східній Азії напередодні та в роки Другої світової війни.

2. Аудиторні завдання:

1. Які наслідки мала Вашингтонська конференція 1921–1922 рр. для Японії?
2. Коли відбулися «рисові бунти» і в чому полягала їх суть?
3. Назвіть роки відносної стабілізації в Японії.
4. Охарактеризуйте особливості внутрішньопартійної боротьби і діяльність урядових кабінетів.
5. У чому полягала агресивність політики кабінету Танаки?
6. Якою була ситуація в Японії в період світової економічної кризи 1929–1933 рр.?
7. Охарактеризуйте демократичний рух в країні.
8. У чому полягає суть фашизації Японії?
9. Коли відбулося створення Маньчжоу-го?
10. Які наслідки для Японії мала Друга світова війна?

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття, студенти повинні звернути увагу на післявоєнне становище Японії, зазначивши, що переваги, отримані Японією під час Першої світової війни, були в значній мірі зведені нанівець Вашингтонською конференцією 1921–1922 рр. Далі слід розглянути причини та наслідки «рисових бунтів», вказати на рушійну силу цього демократичного

руху. Період відносної стабілізації (1923–1929 рр.) слід охарактеризувати з позицій економічного та внутрішньополітичного становища Японії. Простежити діяльність урядових військових кабінетів, акцентуючи на агресивній політиці кабінету генерала Танаки. Детально розглянути так званий «меморандум Танаки». Питання про становище Японії в період світової економічної кризи 1929–1933 рр. і війни на Далекому Сході повинні містити в собі наступні елементи: економіка Японії в роки кризи; зростання демократичного руху в країні; фашизація Японії; створення Маньчжоу-го; політика уряду Каное; агресія в Південно-Східній Азії; «Троїстий пакт». Щодо участі Японії у війні на Тихому океані, то слід зазначити, що на першому етапі війни перевага була на боці Японії, однак згодом почали проявлятися стратегічні прорахунки японського командування, що призвело до поразки Японії у Другій світовій війні.

Рекомендована література

14, 21, 33, 35, 36, 37, 67, 95, 101, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Семінарське заняття № 3.

Тема: Індія між двома світовими війнами (2 години)

Мета: вивчити специфічні особливості національно-визвольного руху в Індії у міжвоєнний період; розглянути та проаналізувати діяльність ІНК; охарактеризувати становище Індії в період Другої світової війни.

Зміст семінарського заняття

1. Особливості національно-визвольного руху після Першої світової війни.
2. Діяльність Індійського Національного Конгресу в 20–30 рр. XX ст.
3. Соціально-економічне та суспільно-політичне становище Індії в 30–40 рр. XX ст.
4. Індія під час Другої світової війни.

Понятійний апарат

Індійський національний конгресом (ІНК), Мусульманська ліга, ахімса, сатьяграха, сарводайя, Махатма, халіфатський рух, мопла, сикхи, Бабар-Акалі, Акалі Дал, антибрахманський рух, «Ека», недоторкані, закон Монтегю-Челмсфорда, Амрітсар, хартал, акція громадянської непокорі, Чаурі-

Чаура, «противники змін», «прихильник змін», сварадж, свараджисти, Конструктивна програма, пурна-сварадж, «соляний похід», хариджани, домініон, Пакистан.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Гандизм – соціально-політичне і релігійно-філософське вчення.

2. Аудиторні завдання:

1. Охарактеризуйте Закон про управління Індією від 1919 . і вкажіть на його наслідки.

2. Як відбувалося зародження радикального і комуністичного руху в Індії?

3. Проаналізуйте політичну діяльність Махатми Ганді.

4. Які зміни відбулися в діяльності ІНК в першій половині XX ст.?

5. Коли відбулася перша акція громадської непокори в Індії?

6. Коли відбулася друга акція громадянської непокори?

7. Які ви знаєте політичні течії в ІНК?

8. Охарактеризуйте діяльність Мусульманської Ліги в кінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст.

9. Дайте оцінку Закону про управління Індією 1935 р.

10. Якою була участь Індії у Другій світовій війні?

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття, студенти повинні усвідомити, що ідеологією всього національного руху Індії в зазначений період стала філософія пасивного опору. Слід детально розглянути та проаналізувати акції громадської непокори в Індії. 8 квітня 1919 р. М. Ганді оголосив про початок першої акції громадської непокори. Зауважимо, що вперше в історії Індії антиколоніальні виступи відбувалися на тлі покращення стосунків між мусульманами та індуїстами. Однак, поступово, початково ненасильницький рух почав виходити з-під контролю (зіткнення з поліцією в Калькутті, Бомбеї, Ахмадабаді, Амрітсар). Зважаючи на такий розвиток подій, М. Ганді припинив акцію. Вказати, що відродження індійського незалежницького руху відбулося в кінці 20-х – на початку 30-х рр. 1 січня 1930 р. розпочалася друга акція громадянської непокори. Вперше публічно було піднято прапор індійського національно-визвольного руху – червоно-біло-зелене полотнище. На особливу увагу заслуговує розкриття питання про діяльність Індійського національного конгресу: програма, ідеологія, політичні течії. Дати оцінку Закону про управління Індією 1935 р., проаналізувати основні положення. Простежити

діяльність національних сил Індії в роки Другої світової війни і на завершальному етапі боротьби за незалежність.

Рекомендована література

2, 10, 11, 100, 107, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Семінарське заняття № 4.

Тема: Країни Південно-Східної Азії в 1918–1945 рр.
(2 години)

Мета: розкрити основні проблеми політичного розвитку країн Південно-Східної Азії в першій половині XX ст.; простежити еволюцію національно-визвольного руху в регіоні; визначити участь країн Південно-Східної Азії у Другій світовій війні.

Зміст семінарського заняття

1. Бірма між двома світовими війнами.
2. Сіам (Таїланд): особливості соціально-економічного та політичного розвитку.
3. Зародження і формування індонезійського визвольного руху в першій половині XX ст.
4. Економічне піднесення та посилення національного руху у Філіппінах у міжвоєнний період.
5. Індокитай: особливості соціально-економічного та політичного розвитку.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

1. Індонезія в другій половині XX ст.: становлення основ державності.

2. Аудиторні завдання:

1. Якими були основні проблеми політичного розвитку країн Південно-Східної Азії в першій половині XX ст.?

2. Як відбувався процес реорганізації влади у країнах цього регіону?

3. Які політичні партії були утворені? Дайте характеристику діяльності основних партій.

4. Вкажіть на особливості соціально-економічного розвитку Південно-Східної Азії у міжвоєнний період.

5. В чому полягала специфіка японської політики в окремих районах Південно-Східної Азії?

6. Які мала наслідки буржуазно-демократична революція 1932 р. в Таїланді?

7. Розкрийте суть ідеологічної концепції розвитку Індонезії в 20-х–30-х рр. XX ст.

Методичні рекомендації

Розпочинаючи вивчення даної теми, студенти повинні, перш за все, зробити загальну характеристику розвитку регіону після Першої світової війни. Далі слід вказати на основні проблеми політичного розвитку та особливості державного устрою країн Південно-Східної Азії (однією із найважливіших проблем регіону і до сьогодні залишається складний і строкатий національний і релігійний склад населення). Варто простежити діяльність основних політичних партій і рухів в регіоні. Аналізуючи особливості соціально-економічного розвитку Південно-Східної Азії у міжвоєнний період, студенти повинні зауважити, що в економічному відношенні держави регіону знаходилися на різному рівні розвитку. Далі слід підкреслити, що період Другої світової війни є одним із важливих періодів в історії держав Південно-Східної Азії. Майже всі вони, за винятком Таїланду, були окуповані Японією, що викликало піднесення національно-визвольного руху в країнах регіону. Студенти повинні детальніше простежити специфіку японської політики в окремих країнах Південно-Східної Азії.

Понятійний апарат

Колонія, плантаційне господарство, секта галонів, «Тигрова армія», «Добама асіайон», Сіам, «Сіньєта», Блок свободи Бірми, Міочіт, Рама VI Вачіравудх, Рама VII Прачатіпок, екстериторіальність, Фолькскраад, «Сарекат ракьята», «Пендідікан насіонал Індонесіа», Партіндо, мархаєнізм, Геріндо, закон Джонса, Кесонівська асоціація, аннамська династія Нгуєнів, династія луангпрабангських королів, династія кхмерських королів, Революційне товариство в'єтнамської молоді, Хо Ші Мін, Народом Сіанук.

Рекомендована література

13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Семінарське заняття № 5.

Тема: Туреччина між двома світовими війнами (2 години)

Мета: розглянути особливості політики західноєвропейських держав по відношенню до Османської імперії після Першої світової війни; охарактеризувати політичну діяльність Кемаля Ататюрка, його роль у національно-патріотичному русі міжвоєнного періоду; розкрити суть реформ та напрямки зовнішньої політики кемалійського уряду.

Зміст семінарського заняття

1. Політика західноєвропейських держав щодо Османської імперії та вплив подій 1917 р. в Росії на її внутрішнє та зовнішнє становище.
2. Національна революція 1918–1923 рр.: причини, характер, рушійні сили.
3. Реформи та особливості внутрішньої політики Кемаля Ататюрка.
4. Зовнішня політика Туреччини. Радянсько-турецькі відносини.

Понятійний апарат

«Агамемнон», Мехмед VI Вахїдеддін, Національна обітниця, «Кува і мілліє», Мустафа Кемаль Ататюрк, вілаєт, Великі національні збори Туреччини (ВНЗТ), куртулуш, Чорна Фатіма, «Джумхюрієт Хальк Фіркасі», халіфат, «Закон про капелюхи», чадра, пантюрецькі настрої, етатизм, секуляризм (лаїцизм), принципи «алти окти», Балканська Антанта, Саадабадський пакт, пантюркський націоналізм.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Етатизм і його суть.

2. Аудиторні завдання:

1. Коли відбулася активізація антиколоніальної боротьби в Туреччині?
2. Охарактеризуйте політичну діяльність Мустафи Кемаля Ататюрка.
3. Коли відбулася кемалійська революція в Туреччині?
4. У чому полягала суть модернізації та вестернізації суспільного устрою Туреччини?
5. Охарактеризуйте економічну політику кемалістів в 20-х – 30-х рр. XX ст.

6. Розкрийте суть реформ державного устрою, законодавства, культури і побуту.
7. Назвіть лідерів національно-патріотичного руху в Туреччині?
8. Дайте оцінку політичній діяльності соратника К. Ататюрка Ісмета Іненю.
9. Якою була участь Туреччини у Другій світовій війні?

Методичні рекомендації

Розглядаючи питання семінару, студентам необхідно вказати на наслідки Першої світової війни для Османської імперії, проаналізувати їх. Студенти повинні усвідомити, що після Першої світової війни в Туреччині відбулося піднесення антиколоніальної боротьби, яке мало форму народно-визвольної революції 1918–1923 рр. на чолі з генералом Мустафою Кемалем Ататюрком. Зазначити, що першочерговим завданням була консолідація національних сил; кемалісти розгорнули законодавчу діяльність, яка проходила на фоні визвольної війни турецького народу. Далі слід вказати на причини перемоги кемалійської революції та проаналізувати наслідки Лозаннської конференції. Варто охарактеризувати реформаторську діяльність кемалістів (реформа державного устрою, законодавства, культури і побуту, економічна реформа). Далі слід з'ясувати, чому на початку Другої світової війни Туреччина оголосила про свій нейтралітет, а в кінці 1945 р. вирішила оголосити війну Німеччині та Японії.

Рекомендована література

102, 116, 117, 112-123, 59, 61, 63, 64, 66, 69, 84, 86, 102, 113, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Семінарське заняття № 6.

Тема: Соціально-економічний та політичний розвиток Ірану в 1920 – 1940-х рр. XX ст.
(2 години)

Мета: вказати на причини політичної кризи Каджарської династії після Першої світової війни; охарактеризувати особливості політичного режиму Рези-хана; простежити становище Ірану протягом Другої світової війни.

Зміст семінарського заняття

1. Піднесення національно-визвольного руху в Персії після Першої світової війни.
2. Державний переворот в Персії на чолі з Реза-ханом, його наслідки.
3. Проведення адміністративних та соціальних реформ в Ірані.
4. Реформи в галузі освіти та культури в Ірані.
5. Перетворення в промисловості та сільському господарстві в 1920 – 1930-х рр. XX ст. в Ірані.
6. Іран напередодні та в роки Другої світової війни.

Понятійний апарат

Персія, Каджарська династія, уряд Восуг-ед-Доула, повстання дженгелійців, Гілянська радянська республіка, Азадистан, Реза-хан, «чорний кабінет», Урмійське озеро, Кучек-хан, Таджеддад, династія Пехлеві, Трансіранська залізниця, Ватан, Гуде, місії Мільспо, рефеделізація.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Тегеранська конференція та її наслідки.

2. Аудиторні завдання:

1. Які причини політичної кризи Каджарської династії?
2. Вкажіть на наслідки державного перевороту 21 лютого 1921 р. в Ірані?
3. Хто очолив «Чорний кабінет»?
4. Якою була програма нового уряду?
5. Які напрямки зовнішньої політики Ірану в 20-х рр. XX ст.?
6. Охарактеризуйте особливості політичного режиму Рези-хана.
7. В чому полягала суть соціально-економічних реформ уряду Рези-хана?
8. Охарактеризуйте становище Ірану в роки Другої світової війни.

Методичні рекомендації

Вивчення теми студентам слід розпочати із характеристики національно-визвольного руху 1920–1922 рр., зосередивши свою увагу на революційних подіях в провінції Гілян (проголошення Гілянської республіки 5 червня 1920 р.). Вказати на причини поразки національно-визвольного руху початку 20-х рр. XX ст. Далі слід охарактеризувати причини та наслідки державного перевороту 21 лютого 1921 р., вказавши на те, що цей переворот не отримав однозначної оцінки істориків (його розглядають і як антианглійський виступ національно-патріотичних сил, і як підготовлений

англійцями для збереження свого впливу в країні в нових умовах). Далі слід дати детальну характеристику режимові Рези-шаха, простеживши напрямки реформаторської діяльності нового уряду.

Рекомендована література

12, 77, 88, 56-58, 89, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Семінарське заняття № 7.

Тема: Особливості розвитку арабських країн у міжвоєнний період
(2 години)

Мета: з'ясувати особливості політичного становища арабських країн після Першої світової війни; охарактеризувати національно-визвольний рух в арабських країнах у міжвоєнний період; розкрити суть національних реформ.

Зміст семінарського заняття

1. Соціально-економічний та політичний розвиток Єгипту в 1920 – 1940-х рр. XX ст.
2. Національно-визвольний рух в країнах Близького Сходу після Першої світової війни (Ліван, Сирія, Кувейт, Палестина).
3. Арабські країни в 1920 – 1940-х рр. XX ст., особливості їх розвитку: Алжир, Туніс, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Ємен, Оман.

Понятійний апарат

Магриб, Машрік, «Велика Сирія», Фейсал, мандатна система, мандат, підмандатна територія, «Великий Ліван», Джебель-ед-Друз, друзи, «Іш-Шабадун», «Кугла Ватанія», «Вільна Франція», Заїорданія, Трансїорданія, Абдаллах, Хашиміти, Хашимітське королівство Йорданія, араби, декларація Бальфура, ішува, Мапай, Мізрахі, Спільні сіоністи, товариства взаємодопомоги, «Хагана», Гістадрут, «завоювання землі», «завоювання праці», кібуци, мошави, фермерські господарства, Кнесет-Ізраель, Асефат ханівхарім, Ваад ле-уммі, Сохнут хайегудім (Єврейське агентство), Головна мусульманська рада, Біла Книга, «непримиримі», Стіна Плачу, Харам аль-Шаріф, мечеть Аль-Акса, квотоване представництво, доповідь комісії У. Піла, курди, Газі, Фейсал II, переворот «заради порятунку честі нації», шериф

Мекки, саудіди, Абд ар-Рахман Ібн Сауд, емір Мухаммед Алі аль-Ідрісі, Рашидіди, секта зейдітів, секта ваххабітів, Азіз Ібн Сауд, теократична держава, Саудівська Аравія, АРАМКО, Вафд Мисрі, Асоціація братів мусульман, Ель-Аламейн, сенуситів, Дестур, «Туніс-мученик», Ікдам, туземний кодекс, Мусульманський конгрес, джібала, рифи, Анвальська битва, Берберський дахір (Берберський указ).

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Особливості єврейської імміграції до Палестини.

2. Аудиторні завдання:

1. Як відбувалася сіоністська колонізація Палестини в 1920-х – 1930-х рр. XX ст.?
2. Які особливості національно-визвольного руху Палестини?
3. Які наслідки англійської окупації Іраку?
4. Коли відбулося визвольне повстання в Іраці?
5. Охарактеризувати становище Іраку в період мандату і після його відміни.
6. В чому полягала суть національних реформ в Іраці?
7. Коли було встановлено англо-французький окупаційний режим в Сирії та Лівані?
8. Які особливості та наслідки національно-визвольної боротьби 1919–1927 рр. в Сирії та Лівані?
9. Яким був політичний устрій в Саудівській Аравії в період 1918–1926 рр.?
10. Що таке «нафтові концесії»?
11. Які форми мала боротьба західних держав за кувейтську нафту?
12. Охарактеризуйте становище Бахрейну і Катару у міжвоєнний період.
13. Коли відбулося утворення Трансйорданського емірату?
14. У чому полягала суть англо-трансйорданського договору 1929 р.?
15. Охарактеризуйте національно-визвольний рух в арабських країнах Північної Африки у міжвоєнний період.

Методичні рекомендації

Тема є об'ємною і надзвичайно насиченою фактичним матеріалом, тому студенти повинні відразу з'ясувати характерні особливості розвитку кожної арабської країни, порівнюючи їх, вказуючи на відмінні та спільні риси. Характерною рисою розвитку країн Північної Африки (Єгипет, Алжир, Туніс, Марокко) у міжвоєнний період було посилення національно-визвольного руху.

Особливістю розвитку Палестини в зазначений період була сіоністська колонізація та національно-визвольна боротьба. Далі потрібно вказати на особливості розвитку Іраку, Сирії та Лівану, зазначивши, що в цих країнах було встановлено англійський та відповідно англійсько-французький окупаційний режим, який призвів до активізації національно-визвольної боротьби. Щодо країн Аравійського півострова, то слід зазначити, що централізація еміратів Аравії в 20–30-х рр. XX ст. проходила на фоні загострення відносин між центральною владою та прибічниками плеємінного сепаратизму.

Рекомендована література

5, 58, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 108, 122, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Семінарське заняття № 8.

Тема: Народи Африки між Першою та Другою Світовими війнами (2 години)

Мета: сформувати уявлення про політичну ситуацію на Африканському континенті після закінчення Першої світової війни; вивчити специфіку колоніальної системи на континенті; простежити процес зародження національно-визвольного руху в країнах Африки.

Зміст семінарського заняття

1. Політична карта Африканського континенту після Першої світової війни. Суть мандатної системи.
2. Колоніальне управління та експлуатація в країнах Тропічної Африки.
3. Специфіка колоніальної системи на півдні Африки.
4. Італо-ефіопська війна. Африка під час Другої світової війни.

Понятійний апарат

Мандатна система Ліги націй, держави-мандатори, підмандатні території, категорія «А», «В», «С», протекторати, колонія-домініон, система опосередкованого управління, систему прямого правління, «патерналіська» політика, монокультурне виробництво, афрохристиянські рухи, кімбангізм,

династія Соломонідів, негус, негусе негуста, Зоудіта Гугса-Уоле, Хайле Селассіє I, Південно-Африканський союз, апартеїд, бури-африканери, юніоністи, теорія холізму, кольоровий бар'єр, расова дискримінація, Вестмінстерський статут, Об'єднана південноафриканська національна партія.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Антиколоніальний рух в Африці на початку XX ст. Зародження ідеології африканського націоналізму.

2. Аудиторні завдання:

1. Охарактеризуйте особливості соціально-економічного розвитку африканських країн в умовах колоніальної залежності.

2. Яким було політичне становище в Судані та Лівії між двома світовими війнами?

3. Розкрийте специфіку антиколоніального руху в Алжирі та Тунісі в 30-ті рр. XX ст.

4. Які наслідки мала боротьба рифських племен проти франко-іспанської інтервенції у 20–30-х рр. XX ст.?

5. Вказати на особливості антиколоніальної боротьби в 1920 – 1930-х рр. XX ст. в Мавританії.

6. Які ви знаєте системи колоніального управління африканськими колоніями?

7. Що таке мандат? Які ви знаєте типи мандатів?

8. Як відбувалося зародження ідеології африканського націоналізму?

9. Охарактеризуйте правління та реформи тріумвірату в Ефіопії в 1920 – 1930-х рр. XX ст.

10. Коли відбулася і які мала наслідки італо-ефіопська війна?

Методичні рекомендації

Вивчення теми потрібно розпочати із з'ясування суті мандатної системи, вказати на її категорії і визначити, до якої з категорій відносилися африканські країни. Далі слід простежити процес становлення колоніальних режимів і вказати на системи колоніального управління, зокрема зробити акцент на впровадженні нових форм колоніальної експлуатації. Обов'язковим є з'ясування та розкриття особливостей антиколоніальних рухів на Африканському континенті. Вказати на зародження ідеології африканського націоналізму – закликати до об'єднання африканців у відстоюванні своїх прав за самоврядування, за збереження культурної спадщини, за створення афро-християнської церкви.

Рекомендована література

13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Семінарське заняття № 9.

Тема: Країни Латинської Америки після Першої світової війни
(2 години)

Мета: визначити вплив Першої світової війни на подальший історичний розвиток латиноамериканського регіону; вивчити особливості ліберальних реформ перших повоєнних десятиліть; простежити процес міжамериканського співробітництва в роки Другої світової війни.

Зміст семінарського заняття

1. Вплив Першої світової війни на розвиток країн Латинської Америки.
2. Масовий рух та ліберальні реформи перших десятиліть XX ст. в країнах Латинської Америки.
3. «Велика депресія» 1929–1933 рр. та загострення обстановки в регіоні.
4. Соціально-економічний та політичний розвиток регіону в 1933–1939 рр.
5. Участь країн Латинської Америки у Другій світовій війні та розвиток міжамериканського співробітництва в 1939–1945 рр.

Понятійний апарат

«Трагічний тиждень», революційні дикалісти, «аргентинський Ганді», Сапата, Вілья, «революційний каудильїзм», каудильйо, «антильський Муссоліні», кристерос, тенентисти, «непереможна колона» Престеса, американський революційний народний альянс (АПРА), апризм, імпортозаміщуюча індустрія, Гран-Чако, політика «доброго сусіда», аутентики, ехідо, бразильські інтегралісти, Лімська декларація, Чапультепекська конференція американських держав.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Диктаторські режими в латиноамериканському регіоні міжвоєнного періоду.

2. Аудиторні завдання:

1. Охарактеризувати вплив Першої світової війни на соціально-економічний та політичний розвиток країн Латинської Америки.
2. У чому полягала мета масового народного руху в латиноамериканському регіоні?
3. Розкрийте суть ліберальних реформ перших десятиліть XX ст.
4. Чому «велика депресія» 1929–1933 рр. призвела до загострення обстановки в регіоні?
5. Які особливості соціально-економічного та політичного розвитку латиноамериканського регіону в 1933–1939 рр.?
6. Якою була участь країн Латинської Америки у Другій світовій війні?
7. Охарактеризуйте розвиток міжамериканського співробітництва в 1939–1945 рр.

Методичні рекомендації

Вивчення теми семінарського заняття слід розпочати із характеристики економічного становища в латиноамериканському регіоні після Першої світової війни. Акцентувати увагу на тому, що як наслідок, війна погіршила традиційні зв'язки Латинської Америки із Західною Європою (різко скоротився приток європейського капіталу і товарів, що викликало труднощі для нормального функціонування економіки в регіоні). Однак у 20-х рр. XX ст. економічна ситуація в регіоні характеризувалась відносно стабільними темпами економічного розвитку, оскільки сприятлива кон'юнктура світового ринку забезпечувала стійкі прибутки від експорту. Далі слід зазначити, що в ході «великої депресії» 1929–1933 р. країни Латинської Америки виявилися втягнутими в орбіту економічної кризи, в результаті чого різко знизився попит на традиційну експортну продукцію. Варто сконцентрувати свою увагу і на особливостях політичного становища регіону у міжвоєнний період (збройні виступи в Бразилії, Нікарагуа; військовий переворот в Аргентині; революційна криза в Чилі. Проаналізувати причини і наслідки посилення ролі держави в економіці країн регіону, вказати на пошуки суттєвих змін в управлінні в латиноамериканському регіоні в 1933–1939 рр.

Рекомендована література

124, 125, 126, 127, 128, 129, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

3. САМОСТІЙНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

3.1. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи

Самостійна робота студентів має на меті більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ курсу, розвиток творчого мислення, набуття навиків та вмінь у самостійному виборі різних методів пізнання. Самостійна робота тісно узгоджується зі змістом тем спецсемінару і проводиться за всіма основними темами.

Самостійна робота передбачає конкретні визначені викладачем питання теми, які студент готує самостійно. Наслідки самостійної роботи студенти викладають у рефератах, повідомленнях на семінарських заняттях, у співбесідах з викладачем, на консультаціях.

Працюючи самостійно, слід скористатися підручниками, посібниками, рекомендованою літературою, науково-довідниковими виданнями, можливостями Інтернету. Обов'язковою умовою самостійної роботи є застосування знань, набутих при вивченні інших тем курсу, а також інших історичних дисциплін. Важливим є посилання на історичні джерела та наукову літературу.

В процесі самостійної роботи слід проявляти творчість і вміння відстоювати власну точку зору.

3.2. Зміст самостійної та індивідуальної роботи

Тема 1: Суспільно-політичне становище Єгипту у міжвоєнний період

План

1. Зростання національно-визвольного руху в Єгипті.
2. Проголошення незалежності Єгипту. Конституція 1923 р.
3. Єгипет в роки економічної кризи. Нова хвиля визвольної боротьби.

Понятійний апарат

Феллахи, «трудові корпуси», «Вафд Мисрі» («Єгипетська делегація», «вафдисти», організація «Вільні офіцери».

Методичні поради

Вивчаючи тему студенти, перш за все, повинні зазначити, що англійські колонізатори перетворили Єгипет на аграрно-сировинний придаток економіки Англії. Далі слід вказати на роль робітників та селянства – фелахів на новому етапі визвольного руху в Єгипті, який призвів до проголошення незалежності Єгипту 22 лютого 1922 р. Детально проаналізувати основні положення Конституції 1923 р. Прослідкувати соціально-економічне та політичне становище Єгипту під час світової кризи, вказати на зростання національно-визвольної боротьби, страйки, причиною яких стало масове безробіття і погіршення життєвого рівня населення.

Питання для самоконтролю

1. Вказати на особливості національно-визвольного руху в Єгипті.
2. Дати характеристику соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку Єгипту у міжвоєнний період.
3. Розкрити основні напрямки діяльності комітету «Вафд Мисрі».

Рекомендована література:

5, 58, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 108, 122, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Тема 2: Індія в 1918–1945 рр. Світова економічна криза та Індія

План

1. Вплив світової економічної кризи на Індію.
2. Активізація національно-визвольного руху. Перша акція громадської непокори.
3. Друга акція громадянської непокори. Селянський рух 1931–1933 рр.

Понятійний апарат

Шолапур – важливий промисловий центр Бомбейської провінції; червоносорочечники – загони добровольців, створені організацією пуштунів під час повстання пуштунських племен; Абдул Гафар Хан – ватажок повстанців-червоносорочечників.

Методичні поради

Розглядаючи тему слід звернути увагу на те, що під час світової економічної кризи 1929–1933 рр. колоніальна Індія опинилася у скрутному становищі: падіння цін на сільгосппродукти, зменшення посівних ділянок землі, обезземелення селян, їх подальше зубожіння, голод. Криза загострила конкурентну боротьбу серед індійської буржуазії, що привело до посилення експлуатації робітничого класу і селянства. Наслідком цього стала активізація робітничого і селянського руху. Розкрити суть другої акції громадської непокори, наголосити на її причинах. Далі зупинитися на особистості та діяльності активного політичного діяча Махатма Ганді. Зазначити про перехід Національного конгресу до активних дій і про негативну реакцію на це мусульманських організацій. Розкрити причини, суть і наслідки селянського руху 1931–1933 рр.

Питання для самоконтролю

1. Що призвело до погіршення соціального становища індійського народу?
2. Охарактеризувати діяльність Махатми Ганді.
3. Розкрити суть національно-визвольного руху в Індії в період світової економічної кризи.

Рекомендована література

2, 10, 11, 100, 107, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Тема 3: Політична ситуація в Туреччині після перемоги революції 1918–1923 рр.

План

1. Політичні реформи 20–30-х рр. XX ст. у Туреччині.
2. Зовнішня політика кемалістів.
3. Зближення кемалістів з опозиційними групами.

Понятійний апарат

Етатизм – економічна політика кемалістів, форма державного капіталізму; кемалізм (або ататюркізм)

Методичні поради

Студенти повинні чітко визначити, хто такі кемалісти і усвідомити суть їхньої політики в Туреччині в період революції 1918–1923 рр. та після її перемоги. Слід детально розглянути питання соціально-політичних реформ 20–30-х рр. XX ст.: реформи державного устрою, законодавства, культури і побуту. Зупинитися на зростанні протиріч між національною буржуазією та великими землевласниками, духовенством і компрадорами, які почали створювати свої політичні організації (Прогресивно-республіканська партія). Далі слід зазначити про прийняття першого в історії Туреччини закону про працю, розкрити його суть. Зауважити про посилення національного гніту. Детально слід зупинитися на питанні про примирення правлячих кіл Туреччини з опозицією, зближення кемалістів з їхніми колишніми супротивниками.

Питання для самоконтролю

1. Дати характеристику соціальних та політичних реформ 20–30-х рр. XX ст. у Туреччині.
2. Які причини зростання протиріч у буржуазно-поміщицькому таборі?
3. Що таке ататюркізм?

Рекомендована література

102, 116, 117, 112-123, 59, 61, 63, 64, 66, 69, 84, 86, 102, 113, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Тема 4: Етатизм і його суть

1. Турецька республіка в 1923–1945 рр.
2. Економічна політика кемалістів (етатизм).
3. Реформи державного устрою, законодавства, культури і побуту.

Понятійний апарат

Етатизм, кемалісти, клерикали, компрадори.

Методичні поради

Розгляд цієї теми слід розпочати з висвітлення питання про економічний та політичний розвиток Туреччини в 20-х–40-х рр. XX ст. Вказати

на те, що на період завершення боротьби за незалежність Туреччина належала до економічно слабо розвинутих країн, її економіка мала аграрний напівколоніальний характер. Головним змістом економічної політики став етатизм – вкладення державних коштів в промисловість, залізничний транспорт та інші галузі господарства. Далі слід розглянути ряд реформ, проведених щодо державного устрою, законодавства, культури та побуту. Визначити, які наслідки мала політика етатизму в Туреччині.

Питання для самоконтролю

1. Визначити основні напрямки економічної політики кемалістів.
2. Вказати, яке значення мала політика етатизму для подальшого розвитку Туреччини.

Рекомендована література

102, 116, 117, 112–123, 59, 61, 63, 64, 66, 69, 84, 86, 102, 113, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Тема 5: Державний переворот 1921 р. в Ірані

План

1. Активізація національно-визвольного руху в Ірані.
2. Переворот 21 лютого 1921 р.
3. Радянсько-іранська угода 1921 р.
4. Причини поразки і значення національно-визвольного руху 1920–1922 рр.

Понятійний апарат

Шейх Мохаммед Хіабані, соціал-демократична партія «Адалят», Кучек-хан, Есханоюла, «чорний кабінет», місія Мільспо.

Методичні поради

При розгляді даної теми студенти повинні з'ясувати, на якій стадії розвитку перебував Іран на початок новітнього часу. Далі слід дати характеристики зростаючому національно-визвольному рухові в Ірані, висвітлити причини його виникнення. Детально зупинитися на питанні про вплив визвольного руху у Північному Ірані на становище в Тегерані і

охарактеризувати державний переворот 1921 р. (передумови, наслідки). Студенти повинні розглянути умови радянсько-іранської угоди 1921 р., її значення. З'ясувати, чому національно-визвольний рух в Ірані зазнав поразки, вказати на його історичне значення в житті іранського народу.

Питання для самоконтролю

1. Що спричинило державний переворот в Ірані 1921 р.?
2. Яке значення для Ірану мала радянсько-іранська угода?
3. З'ясувати, чому був придушений революційний рух в Ірані 1920–1922 рр.

Рекомендована література

12, 77, 88, 56-58, 89, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

Тема 6: Афганістан в 1918–1945 рр.

План

1. Внутрішня політика молодоафганського уряду. Його падіння.
2. Афганістан у 1930-ті рр. XX ст.
3. Афганістан в період Другої світової війни.

Понятійний апарат

Молодоафганці, староафганці, ширкети, Надір-шах, Мухаммед Захір-шах.

Методичні поради

Розгляд цієї теми слід розпочати з характеристики періоду правління молодоафганського уряду (1920-ті рр. XX ст.). Зупинитися детально на особливостях реформ, проведених цим урядом: релігійна, земельна, торгівельна, економічна. Зазначити, що в 1923 р. була проголошена перша конституція Афганістану. Далі слід розкрити питання про розвиток країни в період 1930-х рр. XX ст.: внутрішня політика нового уряду, її спрямованість; проголошення Конституції 1931 р., її основні положення; особливості розвитку національної економіки Афганістану.

Далі студенти повинні детально розглянути питання про те, яку позицію зайняв уряд Афганістану під час Другої світової війни. Визначити, чи брав Афганістан безпосередню участь у війні. Звернути увагу на відношення інших країн до внутрішньої та зовнішньої політики Афганістану у цей період, зокрема СРСР та США.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризувати особливості розвитку Афганістану у міжвоєнний період.
2. Яку позицію зайняв афганський уряд під час Другої світової війни?

Рекомендована література

13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134

Тема 7: Японія у міжвоєнний період 1918–1945 рр. Фашизація Японії; її суть.

План

1. Внутрішня та зовнішня політика Японії в 1930 – 1940-х рр. XX ст.
2. Панівні класи на шляху до фашизації.
3. Військово-інфляційна кон'юнктура. Загострення класової боротьби.

Понятійний апарат

Партії мінсейто, сейюкай, ідеї «ніппонізм», «паназіатизму», «група імператорського шляху».

Методичні поради

Вивчення цієї теми слід розпочати з висвітлення особливостей внутрішньої та зовнішньої політики Японії в кінці 1930-х – на початку 1940-х рр. XX ст., з'ясувати вплив економічної кризи на економіку, зростання робітничого та селянського руху в країні. Далі слід розкрити причини, які призвели до загострення внутрішнього соціального становища та подальшої фашизації країни.

Пояснити суть агресії проти Китаю та антирадянських провокацій: боїв біля озера Хасан та на річці Халхін-Гол. Розглянути падіння кабінету Каное і початок війни на Тихому океані.

Питання для самоконтролю

1. Вказати на причини загострення класової боротьби та внутрішнього соціального становища Японії.
2. Розкрити суть фашизації Японії.

Рекомендована література

14, 21, 33, 35, 36, 37, 67, 95, 101, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 49, 51, 55, 65, 68, 90, 92, 94, 96, 134.

3.3. Тематика рефератів і методичні рекомендації до них

Написання рефератів. Навчальний реферат – це письмова робота, в якій у стислій формі на основі опрацювання наукової та методичної літератури розкривається конкретна проблема чи окремий аспект теми дисципліни.

Реферат складається з плану і таких складових частин: вступ, основна частина (включає розділи і підрозділи), висновки, список використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, її значення для поглибленого опанування програмного матеріалу, визначається мета та дослідницькі завдання реферату, об'єкт дослідження, загальні методи розкриття теми.

Основна частина може складатися з кількох розділів. В одному з них, як правило, розглядаються рівень дослідженості, характеризуються різні точки зору на проблему. В інших розділах розкривається зміст обраної теми, подається опис та аналіз опрацьованого матеріалу, оцінка тих чи інших процесів і явищ, робляться узагальнення щодо окремих аспектів проблеми.

Важливою структурною частиною реферату є висновки. В них лаконічно, без аналізу і обґрунтування робляться узагальнення і формулюються результати виконаної роботи. Висновки засвідчують здатність студента до самостійних узагальнень.

В кінці реферату наводиться список використаної літератури та джерел. Студенти можуть використовувати рекомендовану викладачем літературу, а також самостійно добирати літературу до досліджуваної теми.

Оформлення реферату. Обсяг реферату 10–15 сторінок. Подається у друкованому вигляді. Розмір лівого поля до 30 мм, правого, верхнього та нижнього – 1,5 мм.

Тема 1: Гандізм – Суспільно-політичне і релігійно-філософське вчення

Методичні рекомендації

Ганді Мохандос Карамчанд – один із лідерів індійського національно-визвольного руху, його ідеолог, безпосередньо керував антиколоніальною боротьбою індійського народу. Гандізм – вчення, розроблене Махатмою Ганді, яке стало ідеологією індійського національно-визвольного руху. Головні принципи і риси: досягнення незалежності мирними, ненасильницькими засобами, шляхом залучення до боротьби широких верств населення; ідеалізація старовини, апеляція до релігійних почуттів народу, боротьба з кастовою нерівністю.

Тема 2: Агресивна колоніальна політика Японії в Південно-Східній Азії напередодні та в роки Другої світової війни

Методичні рекомендації

Після окупації Німеччиною в 1940 р. Франції і Голландії уряд Коноє вирішив скористатися зручним моментом і захопити їхні колонії – Індонезію та Індокитай, плануючи включити їх разом з Китаєм та іншими країнами Південних морів у «велику східно азійську сферу процвітання». На першому етапі війни Японія захопила частину Нової Гвінеї, Філіппіни, ще декілька островів Тихого океану. До 1942 р. Японія окупувала територію близько 3,8 млн кв. км (не враховуючи захопленої раніше території Китаю і Кореї). При цьому японські війська виявляли неймовірну жорстокість по відношенню до полонених і населення окупованих територій, що на багато десятиріч після закінчення війни визначило негативне відношення до Японії з боку народів і урядів країн Східної Азії.

Тема 3: Етатизм і його суть

Методичні рекомендації

Розгляд цієї теми слід розпочати з висвітлення питання про економічний та політичний розвиток Туреччини в 20–40-х рр. XX ст. Вказати на те, що на період завершення боротьби за незалежність Туреччина належала до економічно слабо розвинутих країн, її економіка мала аграрний напівколоніальний характер. Головним змістом економічної політики в цих умовах став етатизм, державно-монополістичний капіталізм, що передбачала –

вкладення державних коштів в промисловість, залізничний транспорт та інші галузі господарства. Далі слід розглянути ряд реформ, проведених щодо державного устрою, законодавства, культури та побуту. Визначити, які наслідки мала політика етатизму в Туреччині.

Тема 4: Антиколоніальний рух в Африці на початку XX ст. Зародження ідеології африканського націоналізму

Методичні рекомендації

Варто звернути увагу на те, що саме на початку XX ст. відбувається зародження ідеології африканського націоналізму на тлі національно-визвольного руху. Африканське населення не мирилося зі своєю долею, відмовлялося бути в становищі рабів у європейських колонізаторів. Початок процесу формування ідеології визволення було покладено представниками першого покоління африканської інтелігенції, яке зароджувалося з другої половини XIX ст. Це були священики, чиновники, люди вільних професій (їх називали першими африканськими просвітителями). Вони виступали із закликами до об'єднання африканців у відстоюванні своїх прав, за збереження культурної спадщини, за створення афро-християнської церкви.

Тема 5: Диктаторські режими в латиноамериканському регіоні міжвоєнного періоду

Методичні рекомендації

Опрацювавши достатню кількість літератури та джерел, студент має змогу дати детальну характеристику диктаторським режимам міжвоєнного періоду в країнах Латинської Америки. Розпочати варто із військового перевороту 1924 р. в Чилі. Військова хунта не змогла втриматися, оскільки не мала міцної опори, що призвело до розколу і протиріч, в результаті яких було здійснено новий військовий переворот 1925 р. Було відновлено конституційний режим і прийнято нову конституцію Чилі 1925 р. На Кубі в 1925 р. президент республіки генерал Херардо Мачало-і-Моралес встановив терористичний диктаторський режим, застосовувавши у відношенні до учасників демократичного руху жорстокі репресії. В Мексиці в 1924–1928 рр. укріпився режим «революційного каудильїзму» на чолі з генералом Плутарко Еліаса Кальєса. Порівняти діяльність цих режимів, зробити відповідні висновки.

3.4. Додаткова тематика рефератів з курсу

1. Турецька революція та реформи Мустафи Кемаля Ататюрка (1919–1938 рр.): формування модерної Туреччини.
2. Японська експансія в Азії у 1930-х – 1940-х рр.: імперські амбіції та Друга світова війна.
3. Громадянська війна в Китаї (1927–1937 рр.): боротьба між Гомінданом та комуністами.
4. Друзі чи вороги? Відносини Індійського національного конгресу та британської колоніальної адміністрації у 1918–1945 рр.
5. Антиколоніальні рухи в Індонезії: боротьба за незалежність від Нідерландів у міжвоєнний період.
6. Війна між Японією та Китаєм (1937–1945): міжнародний контекст конфлікту.
7. Роль ісламських рухів у боротьбі за незалежність у Британській Індії (1918–1945 рр.).
8. Політика Великої Британії в Ірані у 1920 – 1940-х рр.: нафтове питання та вплив на регіон.
9. Держава Манджоу-го (1932–1945 рр.): японський маріонетковий режим у Китаї.
10. Національно-визвольний рух у В'єтнамі у 1930-х – 1940-х рр.: формування майбутньої революції
11. Пан-африканський рух у міжвоєнний період: ідеї, лідери, досягнення.
12. Італійське вторгнення в Ефіопію (1935–1936 рр.): агресія та її наслідки.
13. Французька політика в Північній Африці у 1920 – 1930-х рр.: контроль та опір населення.
14. Колоніальна економіка Африки у 1918–1945 рр.: вплив метрополій на господарський розвиток.
15. Британська політика в Єгипті у міжвоєнний період: від протекторату до незалежності.
16. Роль африканських солдат у Другій світовій війні: служба у французькій, британській та італійській арміях.
17. Національно-визвольні рухи в Південній Африці у 1920 – 1940-х рр.: початок боротьби проти апартеїду.
18. Мусульманські рухи в Судані та їхній вплив на політичну ситуацію між війнами.
19. Бельгійське правління в Конго у 1918–1945 рр.: економічна експлуатація та реакція місцевого населення.
20. Німецькі колонії в Африці після Першої світової війни: Ліга Націй та новий розподіл територій.

21. Латиноамериканські країни у Великій депресії (1929–1939 рр.): економічні наслідки та політичні зміни.
22. Війна Чако (1932–1935 рр.) між Болівією та Парагваєм: геополітичні причини та наслідки.
23. Мексиканська революція після 1918 р.: соціальні та економічні реформи.
24. Аргентина та Бразилія у Другій світовій війні: політична стратегія та роль у конфлікті.
25. Революційний рух у Нікарагуа в 1920 – 1930-х рр.: боротьба Августо Сандіно.
26. Диктатура Хуана Вісенте Гомеса у Венесуелі (1908–1935 рр.): політика та економічні зміни.
27. Політика США щодо Латинської Америки у міжвоєнний період: доктрина добросусідства Рузвельта.
28. Роль католицької церкви у політичних процесах Латинської Америки у 1920 – 1930-х рр.
29. Бразилія та «Ера Варгаса» (1930–1945 рр.): авторитаризм у Латинській Америці.
30. Комуністичні рухи у Латинській Америці в 1920 – 1940-х рр.: вплив Радянського Союзу.

3.5. Теми для індивідуальної роботи студентів

1. «Рух 4 травня» 1919 р. в Китаї.
2. Утворення Комуністичної партії Китаю (КПК) (1921 р.)
3. Політичний портрет Чан Кайші (1887–1975 рр.).
4. Гоміндан у національно-революційному русі Китаю у 1920 – 1930-х рр. XX ст.
5. Національна революція 1925–1927 рр. у Китаї: проблеми та оцінки.
6. Об'єднання Китаю під владою партії Гоміндан.
7. «Нанкінське десятиліття» (1928–1937 рр.) та значення реформаторських спроб уряду Чан Кайші.
8. Громадянська війна між Комуністичною партією Китаю (КПК) і Гомінданом (1927–1937 рр.).
9. Культура Китаю у першій половині XX ст.
10. «Рисові бунти» 1918–1919 рр. в Японії та їх наслідки.
11. Японія в період стабільного розвитку (1924–1929 рр.).
12. Політичний розвиток Японії в 1920-х рр. XX ст.
13. Внутрішня і зовнішня політика кабінету Танака (1927–1929 рр.).
14. Плани створення «східноазійської зони процвітання».
15. Світова економічна криза 1929–1932 рр. та її наслідки для Японії.

16. Основні вектори зовнішньої політики Японії в 1930-х рр. XX ст.
17. Захоплення Японією Маньчжурії (1931–1933 рр.) і утворення держави Маньчжоу-Го.
18. Загострення японсько-американських і японсько-англійських протиріч напередодні Другої світової війни.
19. Широкомасштабна війна Японії в Китаї (1937–1945 рр.).
20. Японія у війні на Тихому океані. Причини її поразки у Другій світовій війні.
21. Культура Японії в першій половині XX ст.
22. Філософські і політичні погляди М. К. Ганді (1869–1948 рр.).
23. Британська колоніальна політика і гандизм у 1920-х рр. XX ст.
24. Політичний портрет Джавахарлала Неру (1889–1964 рр.).
25. Мусульманська Ліга і Мухаммед Алі Джинна.
26. Британська колоніальна політика в Індії в роки Другої світової війни.
27. Проблема «східного колабораціонізму»: доля Індійської національної армії С. Ч. Боса.
28. Політика ІНК і Мусульманської Ліги в часи Другої світової війни.
29. Кастова система Індії в 20 – 30-ті рр. XX ст.
30. Культура Індії в першій половині XX ст.
31. «Лінія Дюранда» в контексті англо-афганських відносин на початку XX ст. в 1930-х рр.
32. Реалізація принципу етатизму в Туреччині в 1930–1940-х рр.
33. Радянсько-турецькі відносини в 1920 – 1930-ті рр.: еволюція та специфіка.
34. Філософські і політичні погляди Мустафи Кемаля (Ататюрка) (1881–1938 рр.).
35. Кемалізм і його історична доля.
36. Економічні реформи в Туреччині у 20-х – 30-х роках XX ст.: традиціоналізм і модернізація.
37. Реформи в Туреччині у галузі освіти, культури та побуту (1920-ті – 1930-ті рр.).
38. Зовнішня політика кемалістської Туреччини.
39. Турецько-радянські відносини в 20-х – 30-х рр. XX ст.
40. Туреччина в роки Другої світової війни.
41. Культурний розвиток Туреччини у першій половині XX ст.
42. Проникнення іноземного капіталу в Іран. Перетворення Ірану на напівколонію: шляхи і результати.
43. Національно-визвольний рух в Ірані 1918–1922 рр., його результати.
44. Реза-шах Пехлевї: етапи становлення нової династії (1921–1925 рр.).
45. Ірансько-радянські відносини 20-х – 30-х рр. XX ст.
46. Реформи Реза-шаха Пехлевї 1920-х – 1930-х рр. в Ірані: модернізація і традиціоналізм.
47. Реза-шах і шіїтське духовенство: причини конфлікту.
48. Культура Ірану у першій половині XX ст.

49. Специфіка етносоціополітичної структури африканських країн.
50. Етнічні проблеми і трайболізм в країнах Африки.
51. Проникнення іноземного капіталу в арабські країни (Єгипет, Сирія, Ліван, Ірак, Аравія).
52. Боротьба Англії та Франції за вплив на Арабському Сході (Алжир, Туніс).
53. Національно-визвольні рухи Бірми та Лаосу в 1920 – 1930-х рр.: особливості ідеології, еволюція структури, персоналії.
54. Особливості комуністичної ідеології у В'єтнамі 1920 – 1930-х рр.

3.6. Методичні рекомендації по написанню курсових робіт

Згідно з навчальним планом з курсу «Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (1918–1945 рр.)» передбачено виконання курсової роботи. Написання курсової роботи є важливим моментом у вивченні курсу, оскільки дає студентові можливість достатньо глибоко вивчити і дослідити одну із ключових проблем даного курсу.

Першим кроком до написання курсової роботи є вибір теми дослідження. Під час вибору теми студент керується власними науковими інтересами, цілями і прихильностями. Однак при цьому слід враховувати такі важливі фактори, як актуальність теми, її важливість, науково-теоретичне, практичне, пізнавальне значення, наявність джерел і можливість їх використання, стан розкриття даного питання в історичній літературі. Роботу над обраною темою слід розпочинати з опрацювання літератури, яка є в наявності в доступних бібліотеках. Далі потрібно скласти план дослідження. Після цього слід систематизувати матеріал у відповідності з планом роботи, який заздалегідь повинен бути затверджений у керівника курсового проекту. Зібравши джерельний і критичний матеріал, студент приступає до написання курсової роботи.

У вступі необхідно сформулювати актуальність, мету, завдання, хронологічні та територіальні рамки дослідження, проаналізувати історіографію та джерельну базу по даній темі, вказати на структуру роботи. За об'ємом курсова робота не повинна перевищувати встановлені норми – 25–30 сторінок, оскільки занадто великий об'єм свідчить про невміння синтезувати матеріал, про те, що автор переписує цілі сторінки з літератури, що абсолютно недопустимо. Науковий апарат роботи передбачає необхідність посилань на використану літературу і джерела. В кінці роботи надається загальний список використаних джерел та літератури.

Теми курсових робіт затверджуються на кафедрі. Тут же визначається і науковий керівник. Завершена курсова робота подається в одному примірнику на кафедру. Науковий керівник готує відгук на курсову роботу, після цього вона приймається до захисту. Захист курсової роботи відбувається публічно в

спеціально створеній комісії. Рішення про оцінку комісія приймає на закритому засіданні. Після захисту курсова робота залишається на кафедрі.

3.7. Тематика курсових робіт

1. Японська експансія в Азії у 1930–1945 рр.: причини, наслідки та вплив на міжнародні відносини.
2. Громадянська війна в Китаї (1927–1937 рр.): політична боротьба Гоміндану та комуністів.
3. Індійський національно-визвольний рух у 1918–1945 рр.: роль Махатми Ганді та Дж. Неру.
4. Британська колоніальна політика в Палестині у міжвоєнний період: арабо-єврейський конфлікт.
5. Перша індокитайська війна та боротьба за незалежність В'єтнаму у 1940-х рр.
6. Модернізація Туреччини у 1923–1938 рр.: політика Кемаля Ататюрка та її наслідки.
7. Роль СРСР у підтримці комуністичних рухів в Азії у 1920–1940-х рр.
8. Японська окупація Кореї (1910–1945 рр.): економічна експлуатація та реакція корейського суспільства.
9. Ісламські політичні рухи на Близькому Сході у 1918–1945 рр.: політичний та соціальний контекст.
10. Політика Великої Британії щодо Ірану у міжвоєнний період: стратегічні інтереси та нафтове питання.
11. Деколонізація Африки: перші антиколоніальні виступи у міжвоєнний період.
12. Італійська окупація Ефіопії (1935–1941 рр.): передумови, перебіг та міжнародна реакція.
13. Колоніальна політика Франції у Північній Африці в 1920 – 1930-х рр.: спротив та наслідки.
14. Роль африканських солдатів у Другій світовій війні: служба в колоніальних військах.
15. Британська політика в Єгипті у 1918–1945 рр.: шлях до незалежності.
16. Мусульманські та християнські рухи в Африці у 1920 – 1940-х рр.: вплив на політичну боротьбу.
17. Економічна експлуатація колоніальної Африки у міжвоєнний період: ресурсна політика метрополій.
18. Південноафриканська Республіка у 1918–1945 рр.: політика апартеїду та її витоки.
19. Політичний вплив Ліги Націй на африканські колонії після Першої світової війни.

20. Роль жіночих рухів у боротьбі проти колоніалізму в Африці у 1920 – 1930-х рр.
21. Політика США щодо Латинської Америки у міжвоєнний період: «доктрина добросусідства» Рузвельта.
22. Куба між двома світовими війнами: політичні та економічні трансформації.
23. Війна Чако (1932–1935 рр.) між Болівією та Парагваєм: причини, хід бойових дій та наслідки.
24. Бразилія та режим Варгаса (1930–1945 рр.): авторитарна модель розвитку.
25. Націоналізм та соціальні рухи в Аргентині у 1920 – 1940-х рр.
26. Диктатура Хуана Вісенте Гомеса у Венесуелі (1908–1935 рр.): репресії та економічна модернізація.
27. Роль католицької церкви у політичних процесах Латинської Америки у міжвоєнний період.
28. Латиноамериканські країни у Великій депресії: економічні наслідки та соціальна напруга.
29. Комуністичні рухи у Латинській Америці в 1920 – 1940-х рр.: вплив Радянського Союзу.
30. Вплив європейських мігрантів на культуру та економіку Латинської Америки у першій половині XX ст.

4. КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

4.1. Питання для самоконтролю

1. Національно-визвольний рух в Китаї після Першої світової війни.
2. Рух 4 травня 1919 р. у Китаї.
3. Революція 1925–1927 рр. в Китаї. Гоміндан при владі.
4. Режим Чан Кайші у Китаї в кінці 20-х– на початку 1930-х рр. XX ст.
5. Внутрішньополітичний розвиток Китаю в 1927–1937 рр.
6. Національно-визвольна війна в Китаї проти японських мілітаристів (1937–1945 рр.)
7. Національно-визвольний рух в Індії в 1918–1945 рр.
8. Діяльність Індійського національного конгресу в 1920 – 1930-х рр. XX ст.
9. Соціально-економічне та суспільно-політичне становище Індії в 30–40-х рр. XX ст.
10. Індія під час Другої світової війни.
11. Політика західноєвропейських держав щодо Османської імперії та вплив подій 1917 р. в Росії на її внутрішнє та зовнішнє становище.
12. Національно-визвольна революція 1918–1923 рр. в Туреччині: причини, характер, рушійні сили.
13. Соціальні, економічні та політичні реформи Кемаля Ататюрка в турецькій республіці в 20–30-і рр. XX ст.
14. Особливості національно-визвольного руху в Ірані після Першої світової війни (1918–1922 рр.)
15. Прихід до влади в Ірані династії Пехлеві. Реформи 20 – 30-х рр. XX ст.
16. Іран напередодні та в роки Другої світової війни.
17. Реформи молододафганців у 20-х рр. XX ст. в Афганістані.
18. Країни Південно-Східної Азії між двома світовими війнами.
19. Південно-Східна Азія в роки Другої світової війни.
20. Соціально-економічний та політичний розвиток Єгипту в 20–40-х рр. XX ст.
21. Національно-визвольний рух в країнах Близького Сходу після Першої світової війни (Ліван, Сирія, Кувейт, Палестина)
22. Політичний розвиток арабських країн між двома світовими війнами.
23. Арабські країни в 20 – 40-х рр. XX ст.: особливості їх розвитку (Алжир, Туніс, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Ємен, Оман).
24. Ірак у визвольній боротьбі 20-х рр. XX ст.
25. Політична карта Африканського континенту після Першої світової війни. Суть мандатної системи.

26. Антиколоніальний рух в Алжирі в 30-х рр. XX ст.
27. Країни Тропічної та Південної Африки в 1918–1945 рр.
28. Расистські режими на Півдні Африки у 1918–1945 рр.
29. Національно-визвольна боротьба африканських народів у міжвоєнний період.
30. Італо-ефіопська війна. Африка під час Другої світової війни.
31. Вплив Першої світової війни на розвиток країн Латинської Америки.
32. Масовий рух та ліберальні реформи перших десятиліть XX ст. в країнах Латинської Америки.
33. «Велика депресія» 1929–1933 рр. та загострення обстановки в латиноамериканському регіоні.
34. Соціально-економічний та політичний розвиток країн Латинської Америки в 1933–1939 рр.
35. Участь країн Латинської Америки у Другій світовій війні та розвиток міжамериканського співробітництва в 1939–1945 рр.
36. Демократичний рух в Японії в 1918–1923 рр.
37. Японія в період відносної стабілізації капіталізму (1923–1929 рр.)
38. Військові перевороти та внутрішньополітична боротьба в Японії в 30-х рр. XX ст.
39. Японо-китайська війна 1937–1945 рр.
40. Японія в період війни на Тихому океані (1941–1945).

4.2.Завдання до контурних карт

Завдання 1.

Країни Арабського сходу в складі Османської імперії на початку XX ст.

1. Позначте на карті розташування Британського фронту в 1917 р.
2. Позначте на карті розташування Британського фронту в 1918 р.
3. Позначте на карті частину арабських володінь Туреччини, що отримала незалежність унаслідок розпаду Османської імперії (Недж, Хіджаз, Джебель-Шаммар, Асір та Ємен),
4. Позначте на карті країни, які стали підмандатними територіями Великобританії (Палестина, Трансйорданія, Ірак)
5. Позначте на карті країни, які країни стали підмандатними територіями Франції (Сирія, Ліван).
6. Вкажіть Джебель-ед-Друз район розселення шиїтської секти друзів.

Завдання 2.

Британська Індія на початку XX ст.

1. Вкажіть межі поширення селянського повстання 1921–1923 рр. «Ека» в історичній області Ауд.
2. Позначте місто Амрітсарі, де відбувся розстріл мирного мітингу протесту 13 квітня 1919 р.
3. Позначте селище Чаурі-Чаура на території Сполучених провінцій.
4. Відмітьте м. Лахор, в якому у грудні 1929 р. ІНК оголосив про перехід до активних дій на шляху досягнення «пурна сварадж» (повної незалежності).
5. Позначте напрям «соляного походу», який особисто очолив М.К. Ганді 12 березня–5 квітня 1930 р.
6. Вкажіть територію провінцій, які відійшли до домініону Пакистан
7. Вкажіть місто, в якому влітку 1945 р.) відбулися переговори віце-короля і лідерів ІНК та Мусульманської ліги.

Завдання 3.

Війна Туреччини проти інтервентів (1919–1922 рр.)

1. Вкажіть на карті російсько-турецькі кордони на 1914 р.
2. Вкажіть на карті радянсько-турецькі кордони на 1921 р.
3. Вкажіть на карті англо-турецькі кордони за Севрським договором 1920 р.
4. Вкажіть на карті англо-турецькі кордони за Лозанським договором 1923 р.
5. Вкажіть на карті франко-турецькі кордони за Севрським договором 1920 р.
6. Вкажіть на карті франко-турецькі кордони за Анкарським договором 1921 р. та Лозанським договором 1923 р.
7. Вкажіть на карті кордони між Туреччиною, Грецією та італійським Додеканесом за Севрським договором 1920 р.
8. Вкажіть на карті кордони між Туреччиною, Болгарією, Грецією та італійським Додеканесом за Лозанським договором 1923 р.
9. Вкажіть на карті ірано-турецькі кордони.
10. Позначте райони, зайняті британськими військами на початку інтервенції.
11. Позначте райони, зайняті французькими військами на початку інтервенції.
12. Позначте райони, зайняті італійськими військами на початку інтервенції.
13. Позначте райони, зайняті грецькими військами на початку інтервенції.
14. Позначте зону проток, окупованих Антантою (1918–1920 рр.)
15. Позначте зону окуповану Грецією Антантою (Східна Фракія) (1920–1922 рр.)

Завдання 4.

Китай в 1931–1937 рр. та національно-визвольна війна китайського народу проти японських окупантів (1937–1944 рр.)

1. Позначте 7 найбільших Радянських районів в 1931–1937 рр.
2. Позначте район японської окупації на 1931–1937 рр.
3. Вкажіть напрямок Великого Північно-західного походу головних сил Червоної армії Китаю 1934–1936 рр.
4. Вкажіть основні напрямки дій японського флоту в 1937–1944 рр.
5. Нанесіть приблизний кордон території окупованої японцями на літо 1937 р.
6. Відмітьте лінію фронту на червень 1939 р.
7. Відмітьте лінію фронту на грудень 1944 р.
8. Позначте основний район дій 8-ї армії
9. Позначте основний район дій Нової 4-ї армії
10. Вкажіть Особливий район, заблокований гомінданівськими військами.

Завдання 5.

Військові дії на Тихому океані і в Азії під час Другої світової війни

1. Позначте території захоплені Японією на грудень 1941 р.
2. Вкажіть райони основних морських битв.
3. Вкажіть військово-морські бази
4. Вкажіть основні напрямки ударів збройних сил США і Великобританії в 1943 р.
5. Вкажіть основні напрямки ударів збройних сил США і Великобританії в 1944–1945 р.
6. Позначте території захоплені Японією на 1944 р.
7. Позначте японські міста, що зазнали атомних бомбардувань.
8. Розташування радянських та монгольських військ на 9 серпня 1945 р.

Завдання 6.

Політична карта Африки після Першої світової війни

1. Позначте на карті, які на час закінчення Першої світової війни були незалежними.
2. Позначте африканські володіння Німеччини, які були включені в список мандатів категорії «В», згідно до мандатної системи Ліги націй.
3. Позначте африканські володіння Німеччини, які були включені в список мандатів категорії «С», згідно до мандатної системи Ліги націй.
4. Відмітьте німецькі території, які відійшли до Великобританії, відповідно до рішень Паризької мирної конференції.
5. Відмітьте німецькі території, які відійшли до Бельгії, відповідно до рішень Паризької мирної конференції.

6. Відмітьте німецькі території, які відійшли до Португалії, відповідно до рішень Паризької мирної конференції.
7. Відмітьте німецькі території, які відійшли до Франції, відповідно до рішень Паризької мирної конференції.
8. Відмітьте німецькі території, які відійшли до ПАР, відповідно до рішень Паризької мирної конференції.
9. Вкажіть колоніальні володіння Великобританії у міжвоєнний період.
10. Вкажіть колоніальні володіння Франції у міжвоєнний період.
11. Вкажіть колоніальні володіння Португалії у міжвоєнний період.
12. Вкажіть колоніальні володіння Бельгії у міжвоєнний період.
13. Вкажіть колоніальні володіння Іспанії у міжвоєнний період.
14. Вкажіть колоніальні володіння Італії у міжвоєнний період.

4.3. Тести для поточного контролю

Тести для поточного контролю №1

1. У результаті якої революції була створена Китайська республіка?
 - А) Тайпінське повстання
 - Б) Сінхайська революція
 - В) Рух 4 травня
 - Г) Культурна революція
2. Яка кліка утримувала владу в Пекіні на початку 1920-х років?
 - А) Чжілійська
 - Б) Аньхойська
 - В) Фентяньська
 - Г) Гуансійська
3. Що стало наслідком «Руху 4-го травня»?
 - А) Створення маріонеткового уряду
 - Б) Прийняття аграрного закону
 - В) Утворення Всекитайської спілки студентів
 - Г) Початок «північного походу»
4. Який основний принцип націоналізму був уточнений на Першому об'єднавчому з'їзді Гоміндану?
 - А) Боротьба з іноземними імперіалістами та сепаратизмом
 - Б) Усунення бюрократизму
 - В) Боротьба з корупцією
 - Г) Встановлення федералізму
5. Хто очолив військову школу Вампу?
 - А) Чан Кайші
 - Б) Сунь Ятсен
 - В) Мао Цзедун
 - Г) Василь Блюхер
6. Який рік вважається початком «північного походу»?
 - А) 1924
 - Б) 1925
 - В) 1926
 - Г) 1927
7. Що стало символом об'єднання північного Китаю у 1928 році?
 - А) Захоплення Шанхаю
 - Б) Проголошення Маньчжоу-Го
 - В) Захоплення Пекіна та його перейменування
 - Г) Прийняття аграрного закону
8. Коли почалося «Нанкінське десятиліття»?
 - А) 1926 р.

- Б) 1927 р.
 - В) 1928 р.
 - Г) 1930 р.
9. Хто став імператором Маньчжоу-Го?
- А) Пу І
 - Б) Мао Цзедун
 - В) Чан Кайші
 - Г) Ван Цзінвей
10. Що сталося під час подій біля Лугоуцзя в липні 1937 року?
- А) Проголошення Китайської Радянської Республіки
 - Б) Початок повномасштабної японської агресії
 - В) Створення єдиного фронту Гоміндану і КПК
 - Г) Виведення радянських військових спеціалістів

Тести для поточного контролю № 2

1. Яке головне гасло проголошував Махатма Ганді у своїй філософії?
 - А) Ахімса (ненасильство)
 - Б) Революційна боротьба
 - В) Бойкот виборів
 - Г) Сарвадайя
2. Яка основна мета Мусульманської ліги в міжвоєнний період?
 - А) Створення окремої мусульманської держави
 - Б) Боротьба за незалежність Індії
 - В) Союз із британською колоніальною адміністрацією
 - Г) Відродження індуських релігійних цінностей
3. Що означає термін «сатьяграха», запропонований Ганді?
 - А) Насильницька революція
 - Б) Завзятість в істині
 - В) Соціальна рівність
 - Г) Бойкот іноземних товарів
4. Який рух масово підтримали маїллла у 1921 році?
 - А) Комуністичний рух
 - Б) Халіфатистський рух
 - В) Сикхський рух
 - Г) Рух проти кастової системи
5. Який закон спричинив масові протести та розстріл мітингу в Амрітсарі у 1919 році?
 - А) Закон про охорону порядку Роулетта
 - Б) Закон Монтегю-Челмсфорда
 - В) Конституція 1935 року
 - Г) Закон про домініон

6. Що було головною метою «соляного походу» Ганді?
А) Захоплення британських колоніальних установ
Б) Пропаганда боротьби з соляною монополією британців
В) Створення нової конституції Індії
Г) Утворення нових партій
7. Який рік вважається початком другої акції громадянської непокорі під керівництвом Ганді?
А) 1920
Б) 1922
В) 1930
Г) 1935
8. Яка організація перейшла до терористичних дій після репресій колоніальної влади?
А) Мусульманська ліга
Б) Бабар-Акалі («тигри-безсмертні»)
В) Конгрес-халіфатистська партія свараджа
Г) Індійський національний конгрес
9. Що стало причиною розколу Індійського національного конгресу у 1923 році?
А) Різні підходи до участі у виборах
Б) Розпад Мусульманської ліги
В) Створення нової релігійної секти
Г) Початок Другої світової війни
10. Коли Мусульманська ліга висунула вимогу створення Пакистану?
А) 1920
Б) 1930
В) 1940
Г) 1945

Тести для поточного контролю № 3

1. Закон про загальне виборче право для чоловіків у Японії було прийнято
А) в 1923 р.
Б) в 1925 р.
В) в 1927 р.
Г) в 1928 р.
2. Який закон був прийнятий в Японії в 1925 році, який значно збільшив електорат?
А) Закон про загальне виборче право
Б) Закон про захист громадського спокою
В) Закон про фінансову автономію

- Г) Закон про земельну реформу
3. Що стало основним результатом «рисових бунтів» в Японії 1918 року?
- А) Революція в Японії
 - Б) Відставка уряду та зміна політичної ситуації
 - В) Початок агресивної зовнішньої політики
 - Г) Збільшення податків на рис
4. Яким шляхом Японія намагалася отримати територіальні придбання в Китаї після Першої світової війни?
- А) Через дипломатичні угоди з США
 - Б) Через інтервенцію та окупацію
 - В) Через мирні переговори з Китаєм
 - Г) Через допомогу антиурядовим силам
5. Хто став лідером японського уряду в 1927 році, на якого припадає період військової агресії?
- А) Хара Такаси
 - Б) Генерал Танака
 - В) Коноє Фумімаро
 - Г) Мотіджі Тосіро
6. Який документ, що стосується зовнішньої політики Японії, імовірно став основою для її агресивних намірів у світі в середині 1920-х років?
- А) Меморандум Танака
 - Б) Антикомінтернівський пакт
 - В) Програма Токійської мирної конференції
 - Г) Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
7. Які були основні внутрішні політичні сили в Японії на початку 30-х років?
- А) Парламентські партії, військові, державна бюрократія
 - Б) Ліберальні партії, демократи, аристократія
 - В) Комуністична партія, профспілки, революціонери
 - Г) Сільське населення, торговці, інтелігенція
8. Що було наслідком японської окупації Маньчжурії в 1931 році?
- А) Створення Маньчжоу-го
 - Б) Протистояння з радянськими військами
 - В) Формування союзу з Китаєм
 - Г) Прийняття Японії в Лігу Націй
9. Яка країна підписала з Японією антикомінтернівський пакт у 1936 році?
- А) США
 - Б) Німеччина
 - В) Франція
 - Г) Італія

10. Яка битва в 1942 році стала переломним моментом у кампанії на Тихому океані для Японії?

- А) Битва при Мідуеї
- Б) Битва на Халхін-Голі
- В) Битва в Кораловому морі
- Г) Битва за Перл-Харбор

4.4. Модульна контрольна робота

Модульна контрольна робота № 1

Варіант 1.

Обрати вірний варіант відповіді:

1. Рух «4-го травня» в Китаї відбувався: а) в 1918 р.; б) в 1919 р.; в) в 1925 р.
2. Сунь Ятсеном було написано книгу під назвою: а) «Нова молодь»; б) «Гоміндан»; в) «Промисловий план».
3. Назвіть 5 гілок державної влади згідно до принципів діяльності Гоміндану.
4. Сунь Ятсен помер : а) 12.03.1920 р.; б) 12.03.1925 р.; в) 12.03.1937 р.
5. Хто очолив у жовтні 1923 р. радянську делегацію до Китаю: а) М. Бородин; б) В. Блюхер.; в) К. Ворошилов; г) К. Жуков.
6. Чан Кайші здійснив державний переворот в Китаї: а) в березні 1925 р.; б) в березні 1927 р.; в) в березні 1937 р.
7. Який принцип діяльності Гоміндану передбачав: боротьбу з «тлустими котами»: а) націоналізм; б) народовладдя; в) благоденство.
8. Початок так званого «Великого походу» комуністів на чолі з Мао Цзедуну припадає на: а) 27 жовтня 1927 р.; б) 27 жовтня 1931 р.; в) 27 жовтня 1934 р.
9. Провокація біля мосту Марко Поло, що поклала початок китайсько-японській війні відбулася: а) 7 липня 1938 р.; б) 7 липня 1937 р.; в) 7 липня 1939 р.
10. Громадянська війна в Китаї припинилася: а) в 1927 р.; б) в 1937 р.; в) в 1939 р.
11. Коли розпочалися рисові бунти в Японії: а) в серпні 1918 р.; б) в серпні 1919 р.; в) в серпні 1929 р.
12. Закон про загальне виборче право для чоловіків у Японії було прийнято: а) в 1923 р.; б) в 1925 р.; в) в 1927 р.
13. Японія окупувала Маньчжурію: а) в 1927 р.; б) в 1931 р.; в) в 1937 р.

14. Японія вийшла з Ліги Націй: а) в 1931 р.; б) в 1933 р.; в) в 1937 р.
15. Японія підписала Антикомінтернівський пакт: а) в 1936 р.; б) в 1938 р.; в) в 1939 р.
16. Воєнні дії на р. Халхін-Гол відбувалися: а) в травні – серпні 1938 р.; б) в травні – серпні 1939 р.; в) в грудні 1939 р.
17. «Енола Грей» – це: а) атомна бомба; б) атомний бомбардувальник; в) пілот атомного бомбардувальника.
18. Напад Японії на Перл-Харбор відбувся: а) 7.12.1937 р.; б) 7.02.1941 р.; в) 7.12.1941 р.
19. Битва на атолі Мідуей відбувалася: а) в 1941 р.; б) в 1942 р.; в) в 1943 р.
20. Американська авіація скинула атомні бомби на японські міста Хіросіму і Нагасакі: а) 6 і 9 серпня 1945 р.; б) 2 і 6 серпня 1945 р.; в) 2 і 9 вересня 1945 р.
21. Перша акція громадської непокори (Сатьяграха) в Індії розпочалася: а) в 1918 р.; б) в 1919 р.; в) в 1930 р.
22. Партію «Сварадж» очолив член Індійського національного конгресу: а) Мотілал Неру; б) Джавахарлал Неру; в) М. К. Ганді.
23. Три пункти: пропаганда ручного ткацтва, боротьба з алкоголізмом, ліквідація недоторканості, включав документ: а) «Делійський маніфест»; б) «Закон про управління Індією»; в) «Конструктивна програма».
24. «Делійський маніфест» було проголошено: а) в 1919 р.; б) в 1929 р.; в) в 1939 р.
25. Коли англійський уряд затвердив акт про управління Індією, що став відомий як «рабська конституція»: а) в 1919 р.; б) в 1930 р.; в) в 1935 р.
26. Який вигляд мав прапор індійського національного руху за незалежність?
27. «Противники перемін» в Індійському національному конгресі виступали за: а) ненасильницькі методи боротьби; б) конституційні методи боротьби; в) насильницькі методи боротьби.
28. «Прихильників перемін» в Індійському національному конгресі, що виступали за конституційні методи боротьби очолював: а) Мотілал Неру; б) Джавахарлал Неру; в) М. К. Ганді.
29. Хартал – це: а) загальний страйк; б) незалежність; в) суспільство загального благоденства; г) заперечення насильства.
30. Вища мета суспільного розвитку – суспільство загального благоденства, що досягається шляхом ненасильницької боротьби: а) Сарвадайя; б) Сварадж; в) Сатьяграха.

Дати визначення наступним термінам:

1. Протекторат

2. Пуштуни

3. Рупія
4. Сат'яграха
5. Саудіди
6. Свадежі

7. Сварадж
8. Сегрегація
9. Сикхи
10. Суніти

Варіант 2.

Обрати вірний варіант відповіді:

1. Сунь Ятсеном було написано книгу під назвою: а) «Нова молодь»; б) «Гоміньдан»; в) «Промисловий план».
2. Сунь Ятсен помер : а) 12.03.1920 р.; б) 12.03.1925 р.; в) 12.03.1937 р.
3. Хто надавав Китаю допомогу у військовій школі Вампу: а) М. Бородин; б) В. Блюхер; в) К. Ворошилов; г) К. Жуков.
4. Чан Кайші здійснив державний переворот в Китаї: а) в березні 1925 р.; б) в березні 1927 р.; в) в березні 1937 р.
5. Який принцип діяльності Гоміньдану передбачав: боротьбу з «тлустими котами»: а) націоналізм; б) народовладдя; в) благоденство.
6. Рух «30-го травня» в Китаї відбувся: а) в 1918 р.; б) в 1919 р.; в) в 1925 р.
7. Так званий інцидент у Мукдені відбувся: а) у вересні 1927 р.; б) у вересні 1931 р.; в) у вересні 1937 р.
8. Початок так званого «Великого походу» комуністів на чолі з Мао Цзедуном припадає на: а) 27 жовтня 1927 р.; б) 27 жовтня 1931 р.; в) 27 жовтня 1934 р.
9. Громадянська війна в Китаї припинилася: а) в 1927р.; б) в 1937р.; в) в 1939 р.
10. Коли розпочалися рисові бунти в Японії: а) в серпні 1918 р.; б) в серпні 1919 р.; в) в серпні 1929 р.
11. Закон про загальне виборче право для чоловіків у Японії було прийнято: а) в 1923 р.; б) в 1925 р.; в) в 1927 р.
12. Японія окупувала Маньчжурію: а) в 1927 р.; б) в 1931 р.; в) в 1937 р.
13. Японія вийшла з Ліги Націй: а) в 1931 р.; б) в 1933 р.; в) в 1937 р.
14. Воєнні дії на оз. Хасан відбулися: а) 1938 р.; б) в травні – серпні 1939 р.; в) в грудні 1939 р.
15. «Енола Грей» – це: а) атомна бомба; б) атомний бомбардувальник; в) пілот атомного бомбардувальника.

16. Японія приєдналася до Троїстого пакту: а) 27.09.1938 р.; б) 27.09.1939 р.; в) 27.09.1940 р.

17. Битва на атолі Мідуей відбувалася: а) в 1941 р.; б) в 1942 р.; в) в 1943 р.

18. Американська авіація скинула атомні бомби на японські міста Хіросіму і Нагасакі: а) 6 і 9 серпня 1945 р.; б) 2 і 6 серпня 1945 р.; в) 2 і 9 вересня 1945 р.

19. «Міцність у вірі» це: а) Сварадж; б) Сарвадайя; в) Ахімса; г) Сатьяграха.

20. «Противників перемін» в Індійському національному конгресі, що виступали за ненасильницькі методи боротьби очолював: а) Мотіلال Неру; б) Джавахарлал Неру; в) М.К. Ганді.

21. «Прихильники перемін» в Індійському національному конгресі виступали за: а) ненасильницькі методи боротьби; б) конституційні методи боротьби; в) насильницькі методи боротьби.

22. Три пункти: пропаганда ручного ткацтва, боротьба з алкоголізмом, ліквідація недоторканості, включав документ: а) «Делійський маніфест»; б) «Закон про управління Індією»; в) «Конструктивна програма».

23. «Делійський маніфест» було проголошено: а) в 1919 р.; б) в 1929 р.; в) в 1939 р.

24. «Соляний похід» в Індії розпочався: а) в 1919 р.; б) в 1930 р.; в) в 1935 р.

25. За яким принципом поділило виборців Індії запровадження виборчих курій?

26. Місія Стаффорда Кріппса до Індії припадає на: а) березень 1935 р.; б) березень 1942 р., в) березень 1945 р.

27. «Хартал» – це: а) загальний страйк; б) незалежність; в) суспільство загального благоденства; г) заперечення насильства.

28. Вища мета суспільного розвитку – суспільство загального благоденства, що досягається шляхом ненасильницької боротьби: а) Сарвадайя; б) Сварадж; в) Сатьяграха.

29. Великі Національні збори Туреччини ліквідували султанат: а) 1.11.1920 р.; б) 1.11.1922 р.; в) 1.11.1924 р.

30. Першим прем'єр-міністром Туреччини був: а) Рауф-бей; б) Ісмет-паша; в) Джелаль Баяр; г) Алі Фетхі.

Дати визначення наступним термінам:

1. Бхаратія джаната парті

2. В'єтконг

3. В'єтмін

4. Вакуф

5. Вафд

6. Ваххабіті

- 7. Вілайет
- 8. Ганьбу

- 9. Гільзаї
- 10. Гоміньдан

Модульна контрольна робота № 2

Варіант 1.

Обрати вірний варіант відповіді:

- 1. Туреччина була проголошена незалежною республікою: а) в жовтні 1923р.; б) в жовтні 1924 р.; в) в липні 1925 р.
- 2. За яким договором Туреччина була визнана європейськими державами як нова незалежна держава: а) Лозанським договором 1923 р.; б) Севрським договором 1920 р.; в) Мудроським перемир'ям 1918р.
- 3. В Туреччині жінки повністю були зрівняні у правах з чоловіками: а) 1930 р.; б) 1934 р.; в) 1937 р.
- 4. Туреччина приєдналася до Балканської Антанти: а) в 1932 р.; б) в 1934 р.; в) в 1937 р.
- 5. Туреччина приєдналася до Близькосхідної Антанти: а) в 1932р.; б) в 1934р.; в) в 1937р
- 6. У листопаді 1938 р. президентом Туреччини став: а) Ісмет Іненю; б) Кемаль Ататюрк; в) Джелаль Баяр.
- 7. У лютому 1945 р. в результаті т.зв. «процесу 64-х» було кинуте до в'язниці: а) поета Назим Хікмета; б) письменницю Сауд Дервіш; в) принца Абдул Меджида.
- 8. Відокремлення ісламу від держави і школи передбачав принцип програми Ататюркізму: а) етатизм; б) лаїцизм; в) безкласовість; г) революційність.
- 9. Вірність кемалійським реформам і програмі НРПТ передбачав принцип програми Ататюркізму: а) етатизм; б) лаїцизм; в) безкласовість; г) революційність.
- 10. У роки Першої світової війни Іран був колонією: а) Англії і Росії; б) Німеччини і Англії; в) Росії і Німеччини.
- 11. Коли козацькі полки Реза-хана здійснили державний переворот в Ірані: а) 21 лютого 1925 р.; б) 21 лютого 1921р.; в) 21 лютого 1918 р.
- 12. Назву «чорний кабінет» отримав створений в Ірані 21 лютого 1921 р. уряд: а) Сеїд Зія-ед-Діна; б) Мошир-ед-Доула; в) Рези-хана.
- 13. Радянсько-іранський договір, 6-ю статтею якого передбачалося введення радянських військ на територію Ірану, було

підписано: а) 26 лютого 1921 р.; б) 26 лютого 1929 р.; в) 26 лютого 1942 р.

14. Коли Реза-хана оголосили спадковим шахом в Ірані? а) 12 грудня 1921 р.; б) 12 грудня 1925 р.; в) 12 грудня 1934 р.

15. Персія стала Іраном: а) 1925 р.; б) 1931 р.; в) 1934 р.

16. Друга місія Мільспо в Ірані припадає на: а) 1939–1941 рр.; б) 1941–1943 рр.; в) 1943–1945 рр.

17. Тегеранська конференція відбулася: а) 28.11–1.12.1943р.; б) 14.01–26.01.1943 р.; в) 3.06.–7.06.1943 р.

18. Реза-шах Пехлеві зрікся шахського престолу: а) 1924 р.; б) 1934 р.; в) 1941 р.

19. Меджліс скинув Каджарську династію: а) 1924 р.; б) 1925 р.; в) 1927 р.

20. Мандатна система була запропонована президентом: а) В. Вільсоном; б) Ф. Д. Рузвельтом; в) У. Гардінгом.

21. Назвіть дві нові форми колоніальної залежності відповідно до мандатної системи:

22. Назвіть три країни в Африці, які до Другої світової війни мали статус суверенної держави:

23. Ліга Націй запровадила мандатну систему: а) 1919 р.; б) 1920 р.; в) 1922 р.

24. Англійські війська на чолі з Б. Монтгомері розпочали контрнаступ під Ель-Аламейном: а) у жовтні 1942 р.; б) у жовтні 1943 р.; в) у жовтні 1944 р.

25. Які африканські території були включені за мандатною системою до категорії «А»

26. Яка метрополія застосовувала метод опосередкованого колоніального управління на Африканському континенті?

27. Диктатура Самоси була встановлена в 30-х рр. XX ст.: а) в Нікарагуа; б) на Кубі; в) в Бразилії.

28. Принцип невтручання у внутрішні справи країн Латинської Америки в 1933 р. проголосив президент США: а) Т. Рузвельт; б) Ф. Д. Рузвельт; в) В. Вільсон.

29. Лідер національно-революційної партії генерал Ласардо Карденос в 1934 р. став президентом: а) в Бразилії; б) в Мексиці; в) в Аргентині.

30. На початку 1934 р. Ф. Батіста взяв владу в свої руки: а) в Нікарагуа; б) на Кубі; в) в Бразилії.

Дати визначення наступним термінам:

- | | |
|--------------|---------------|
| 1. Курди | 6. Меджліс |
| 2. Кхмери | 7. Медресе |
| 3. Маґріб | 8. Младотурки |
| 4. Мароніти | 9. Моджахеди |
| 5. Махараджа | 10. Етатизм |

Варіант 2.

Обрати вірний варіант відповіді:

1. Великі Національні збори Туреччини ліквідували султанат: а) 1.11.1920 р.; б) 1.11.1922 р.; в) 1.11.1924 р.

2. Принц Абдул Меджид у 1922 р. був обраний: а) султаном Туреччини; б) халіфом Туреччини; в) президентом Туреччини.

3. Туреччина була проголошена незалежною республікою: а) в жовтні 1923 р.; б) в жовтні 1924 р.; в) в липні 1925 р.

4. Туреччина стала світською республікою: а) в 1924 р.; б) в 1928 р.; в) в 1934 р.

5. Туреччина приєдналася до Балканської Антанти: а) в 1932 р.; б) в 1934 р.; в) в 1937 р.

6. Туреччина приєдналася до Близькосхідної Антанти: а) в 1932 р.; б) в 1934 р.; в) в 1937 р.

7. У листопаді 1938 р. президентом Туреччини став: а) Ісмет Іненю; б) Кемаль Ататюрк; в) Джемаль Баяр.

8. У лютому 1945 р. в результаті т.зв. «процесу 64-х» було кинуто до в'язниці: а) поета Назим Хікмета; б) письменницю Сауд Дервіш; в) принца Абдул Меджида.

9. «Єдність народу» передбачав принцип програми Ататюркізму: а) республіканізм; б) націоналізм; в) безкласовість; г) революційність.

10. Вірність кемалійським реформам і програмі НРПТ передбачав принцип програми Ататюркізму: а) етатизм; б) лаїцизм; в) безкласовість; г) революційність.

11. У роки Першої світової війни Іран був колонією: а) Англії і Росії; б) Німеччини і Англії; в) Росії і Німеччини.

12. Коли козацькі полки Реза-хана здійснили державний переворот в Ірані: а) 21 лютого 1925 р.; б) 21 лютого 1921 р.; в) 21 лютого 1918 р.

13. Назву «чорний кабінет» отримав створений в Ірані 21 лютого 1921 р. уряд: а) Сеїд Зія-ед-Діна; б) Мошир-ед-Доула; в) Рези-хана .

14. Радянсько-іранський договір, 6-ю статтею якого передбачалося введення радянських військ на територію Ірану, було підписано: а) 26 лютого 1921 р.; б) 26 лютого 1929 р.; в) 26 лютого 1942 р.

15. У 1925–1979 рр. в Ірані правила династія: а) Пехлеві; б) Каджарів; в) Хіабані.

16. Коли Реза-хана оголосили спадковим шахом в Ірані? а) 12 грудня 1921 р.; б) 12 грудня 1925 р.; в) 12 грудня 1934 р.

17. Персія стала Іраном: а) 1925 р.; б) 1931 р.; в) 1934 р.

18. Перша місія Мільспо в Ірані припадає на: а) 1921 р.; б) 1924 р.; в) 1925 р.

19. Мухаммед Реза Пехлеві став шахом Ірану у: а) 1924 р.; б) 1934 р.; в) 1941 р.

20. Тегеранська конференція відбулася: а) 28.11–1.12.1943 р.; б) 14.01–26.01.1943 р.; в) 3.06.–7.06.1943 р.

21. Рух рифських племен за збереження незалежності своєї країни виник на території: а) Алжиру; б) Єгипту; в) Марокко.

22. Назвіть дві нові форми колоніальної залежності відповідно до мандатної системи.

23. Назвіть три країни в Африці, які до Другої світової війни мали статус суверенної держави.

24. У чому суть політики апартеїду?

25. Італо-ефіопська війна і захоплення Італією Ефіопії припадають на: а) жовтень 1939р. – травень 1940 р.; б) жовтень 1935 р. – травень 1936 р.; в) жовтень 1931р. – травень 1933 р.

26. Які африканські території були включені за мандатною системою до категорії «А».

27. У чому суть прямого колоніального управління?

28. Принцип невтручання у внутрішні справи країн Латинської Америки в 1933 р. проголосив президент США: а) Т. Рузвельт; б) Ф. Д. Рузвельт; в) В. Вільсон.

29. Лідер національно-революційної партії генерал Ласардо Карденес в 1934 р. став президентом: а) Бразилії; б) Мексики; в) Аргентини.

30. В 1926 році збройне повстання, очолюване А. Сандіно, розгорнулося: а) в Аргентині; б) в Нікарагуа; в) в Мексиці.

Дати визначення наступним термінам:

1. Джаната парті

2. Джихад

3. Дзайбацу

4. Домініон

5. Друзи

6. Дуррані

7. Дустур

8. Дуцзюни

4.5. Методичні рекомендації до модульної контрольної роботи

Особливості вищої освіти зумовлюють великий обсяг самостійного опрацювання навчального матеріалу. Цей навчальний матеріал, і якісно, і кількісно, далеко виходить за межі конспектів лекцій, навчальних посібників тощо. Згадані конспекти та посібники, потрібні лише для того щоб ознайомитись з основами дисципліни, її понятійно-категоріальним апаратом, зрештою – для успішного розв’язання тестових контролів.

Виконання контрольної роботи дозволяє, хоч і в межах окремої теми, але глибше ознайомитись з певною цариною знань, сучасним станом досліджень в цій галузі, історіографією та перспективними напрямками наукових пошуків тощо. Така форма початкової роботи дає необхідний досвід пошуку, обробки та використання інформації для виконання практичного завдання – висвітлення сучасного стану наукових досліджень, накопичених знань щодо конкретної проблеми представленої як предмету дослідження – теми вашої контрольної роботи.

Отже, виконання цього завдання потребує роботи не з підручниками і навчальними посібниками, а з науковими джерелами та актуальними публікаціями в ЗМІ. Під науковими джерелами маються на увазі наукові монографії (публікація результатів дослідження певної проблеми дослідником або групою дослідників), статті в наукових та науково-публіцистичних виданнях тощо. Ознайомлення з цими джерелами та їх уважне опрацювання, дозволяє студентові скласти уявлення про існуючі праці присвячені проблемі, що є предметом і темою контрольної роботи, наявні наукові дискусії, різні точки зору щодо інтерпретації та оцінки тих чи інших фактів, явищ, процесів тощо. Таким чином студент може ознайомитись з методологією і методами досліджень, аргументацією, що її використовують різні дослідники для підтвердження своєї та спростування інших точок зору.

Текст контрольної роботи повинен мати виразну структуру, що відповідає плану. Використаний матеріал повинен розкривати запропоновану тему і відповідати плану. В тексті повинні бути посилання на використаний матеріал. Якщо твердження є наслідком Вашого аналізу, то потрібно послатись на ті матеріали, що дозволили зробити висновок. Обов’язковими посиланнями на джерела супроводжуються в тексті: цитати, маловідомі факти, цифри статистики, оцінки і судження експертів тощо.

Обсяг тексту контрольної роботи:

Розмір – від 10 до 15 стор А4, 12 шрифт, 1 міжрядковий інтервал. Менший або більший обсяг можуть свідчити про недостатнє опрацювання теми і механічне його формування з розлогих «цитувань» інших досліджень.

Вимоги до оформлення тексту:

Текст формується за допомогою абзаців, вирівнюється за шириною сторінки, абзаци не виокремлюються збільшенням міжрядкового інтервалу.

Відступи: від лівого краю – 2,5-3 см., правого – 1,5 см., зверху і знизу – 2 см.

При використанні прямих цитат матеріалів з мережі Інтернет, потрібно формувати текст у звичайний формат засобами Ворд. Необхідно уникати розтягування рядків, збільшення міжрядкового інтервалу, інтервалів між абзацами тощо.

Посилання на джерела (зноски):

Обов'язкові посилання на цитати, факти, цифри статистики, новітні дані (крім загальновідомої інформації), оцінки, судження експертів і т. ін.

Джерела:

Потрібно використати не менш ніж 5 джерел (більше – краще). Навчальні посібники джерелом не вважаються. Реферати розміщені на загальнодоступних і комерційних сайтах в мережі Інтернет використовувати як джерела для написання контрольної роботи забороняється.

В кінці роботи, під заголовком «Список використаної літератури та джерел», подається список використаної літератури, матеріалів з мережі Інтернет та інших джерел, що вами використовувались. Список формується за алфавітним принципом.

В тексті контрольної роботи, посилання на джерела списку подавати у квадратних дужках, наприклад [1], [1; 7]; при цитуванні, після номера джерела, вказувати конкретні сторінки, на яких знаходиться цитований текст, наприклад: [1, 5]; якщо вводиться в тих самих квадратних дужках ще одно (або декілька джерел), то воно відокремлюється від попереднього джерела крапкою з комою (наприклад, [4, 5; 8, 10–11]).

4.6. Питання для підсумкового контролю

1. Національно-визвольний рух в Китаї після Першої світової війни.
2. Рух 4 травня 1919 р. у Китаї.
3. Революція 1925–1927 рр. в Китаї. Гоміндан при владі.
4. Режим Чан Кайші у Китаї в кінці 20-х– на початку 30-х рр. XX ст.
5. Внутрішньополітичний розвиток Китаю в 1927– 1937 рр.
6. Національно-визвольна війна в Китаї проти японських мілітаристів (1937–1945 рр.)
7. Національно-визвольний рух в Індії в 1918–1945 рр.
8. Діяльність Індійського національного конгресу в 20–30-х рр. XX ст.
9. Соціально-економічне та суспільно-політичне становище Індії в 30–40-х рр. XX ст.
10. Індія під час Другої світової війни.
11. Політика західноєвропейських держав щодо Османської імперії та вплив подій 1917 р. в Росії на її внутрішнє та зовнішнє становище.
12. Національно-визвольна революція 1918–1923 рр. в Туреччині: причини, характер, рушійні сили.
13. Соціальні, економічні та політичні реформи Кемаля Ататюрка в турецькій республіці в 20–30-і рр. XX ст.
14. Особливості національно-визвольного руху в Ірані після Першої світової війни (1918–1922 рр.)
15. Прихід до влади в Ірані династії Пехлеві. Реформи 20 – 30-х рр. XX ст.
16. Іран напередодні та в роки Другої світової війни.
17. Реформи молододафганців у 20-х рр. XX ст. в Афганістані.
18. Країни Південно-Східної Азії між двома світовими війнами.
19. Південно-Східна Азія в роки Другої світової війни.
20. Соціально-економічний та політичний розвиток Єгипту в 20–40-х рр. XX ст.
21. Національно-визвольний рух в країнах Близького Сходу після Першої світової війни (Ліван, Сирія, Кувейт, Палестина)
22. Політичний розвиток арабських країн між двома світовими війнами.
23. Арабські країни в 20 – 40-х рр. XX ст.: особливості їх розвитку (Алжир, Туніс, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Ємен, Оман).
24. Ірак у визвольній боротьбі 20-х рр. XX ст.
25. Політична карта Африканського континенту після Першої світової війни. Суть мандатної системи.
26. Антиколоніальний рух в Алжирі в 30-х рр. XX ст.

27. Країни Тропічної та Південної Африки в 1918–1945 рр.
28. Расистські режими на Півдні Африки у 1918–1945 рр.
29. Національно-визвольна боротьба африканських народів у міжвоєнний період.
30. Італо-ефіопська війна. Африка під час Другої світової війни.
31. Вплив Першої світової війни на розвиток країн Латинської Америки.
32. Масовий рух та ліберальні реформи перших десятиліть XX ст. в країнах Латинської Америки.
33. «Велика депресія» 1929–1933 рр. та загострення обстановки в латиноамериканському регіоні.
34. Соціально-економічний та політичний розвиток країн Латинської Америки в 1933–1939 рр.
35. Участь країн Латинської Америки у Другій світовій війні та розвиток міжамериканського співробітництва в 1939–1945 рр.
36. Демократичний рух в Японії в 1918–1923 рр.
37. Японія в період відносної стабілізації капіталізму (1923–1929 рр.)
38. Військові перевороти та внутрішньополітична боротьба в Японії в 30-х рр. XX ст.
39. Японо-китайська війна 1937–1945 рр.
40. Японія в період війни на Тихому океані (1941–1945).

4.7. Комплексні контрольні роботи (ККР)

Комплексна контрольна робота

Варіант 1.

1. Діяльність Індійського національного конгресу в 20–30-х рр. XX ст.
2. Демократичний рух в Японії в 1918–1923 рр.
3. Національно-визвольний рух в Китаї після Першої світової війни.

Комплексна контрольна робота

Варіант 2.

1. Революція 1925–1927 рр. у Китаї, її характер та рушійні сили.
2. Соціальні, економічні та політичні реформи Кемаля Ататюрка в турецькій республіці в 20–30-і рр. XX ст.
3. Іран напередодні та в роки Другої світової війни.

Комплексна контрольна робота

Варіант 3.

1. Політична карта Африканського континенту після Першої світової війни. Суть мандатної системи.
2. Військові перевороти та внутрішньополітична боротьба в Японії в 30-х рр. XX ст.
3. Національно-визвольний рух в Індії в 1918–1945 рр.

Комплексна контрольна робота

Варіант 4.

1. Соціально-економічний та політичний розвиток Японії в 1918–1945 рр.
2. Японо-китайська війна 1937–1945 рр.
3. Прихід до влади в Ірані династії Пехлеві. Реформи 20 – 30-х рр. XX ст.

4.8. Форми контролю

Контроль знань здійснюється з метою встановлення рівня засвоєння студентами теоретичного матеріалу та практичних навичок, що передбачені навчальною програмою дисципліни і включає такі форми:

- поточний контроль;
- модульний контроль;
- підсумковий контроль;
- ректорський контроль.

Поточний контроль передбачає перевірку знань на семінарах (обговорення, доповнення до відповіді, повідомлення по персоналіям, реферати, тести для поточного контролю тощо).

Модульний контроль передбачає проведення модульних контрольних робіт за наслідками вивченого матеріалу з навчальних тем курсу.

Підсумковий контроль передбачає екзамен. Для студентів всіх форм навчання передбачається обов'язкове написання модульної контрольної роботи і реферату.

4.9. Система, форми, критерії та шкала оцінювання знань

Оцінювання знань з дисципліни здійснюється на основі результатів поточного і підсумкового контролю знань за **100**-бальною шкалою. Завдання *поточного контролю* оцінюється в межах від **0** до **60** балів, а завдання, що виносяться на *екзамен* – в **40** балів.

Впродовж вивчення курсу студент має брати активну участь у обговоренні програмних питань на семінарських заняттях, виконанні модульних контрольних робіт, завдань для самостійного вивчення дисципліни.

Рівень знань студентів з усіх тем курсу оцінюється методом усного опитування на семінарських заняттях, а також за наслідками виконання поточних тестів, модульних контрольних робіт, рефератів з визначеної проблематики. Основними підсумковими формами оцінювання знань з усієї програми курсу є врахування роботи студентів впродовж семестру (за модульно-рейтинговою системою) та співбесіди з ними при допущенні до екзамену і рівень знань, виявлений під час складання екзамену. Оцінюється також наукова робота студентів (участь у конференціях, конкурсах, олімпіадах, написання статей).

На екзамен виносяться питання, які охоплюють теоретичні основи навчального курсу, особливості історичного процесу в регіоні у контексті світової історії. Загальна підсумкова оцінка з дисципліни складається з суми балів за результатами всіх видів робіт впродовж вивчення курсу.

Порядок оцінювання знань та визначення рейтингу студента за кредитно-модульною системою організації навчального процесу

1. Основні терміни і визначення

Поточно-модульний контроль (ПМК) – це один з видів контролю стану засвоєння знань та вмінь студента з модуля навчальної дисципліни. Поточно-модульний контроль включає оцінювання знань студента під час проведення семінарських занять, виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи, тестування, колоквіуму, контрольної роботи і проведення модульної контрольної роботи.

Підсумковий контроль (ПК) – це контроль рівня засвоєння знань та вмінь студента в цілому з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачений екзамен.

Підсумковий контроль може здійснюватися у двох варіантах.

Перший варіант – підсумковий контроль проводиться в усній і (або) письмовій формі за вибором кафедри.

Другий варіант – захист результатів виконання індивідуального навчально-дослідницького завдання з поданням відповідного звіту.

Індивідуальне навчально-дослідницьке завдання (ІНДЗ) – специфічний вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, наукового чи навчально-дослідницького характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу. Результатами ІНДЗ може бути підготовка наукових звітів, участь (з публікацією тез доповідей) у науково-практичних конференціях, конкурсах і олімпіадах, публікація наукових статей тощо. Зміст, форми, звітність, порядок і критерії оцінювання ІНДЗ встановлюється згідно пропозицій викладачів кафедри.

Рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни – це числова величина, яка дорівнює сумі набраних студентом балів під час вивчення та контролю знань з усіх модулів дисципліни за встановленою для дисципліни шкалою розподілу балів.

Рейтинг студента – це порядкова позиція студента в академічній групі за результатами навчання з навчальної дисципліни. Оцінка, отримана студентом у разі повторного оцінювання результатів навчання, на сукупний рейтинг студента не впливає.

Шкала оцінювання знань студента встановлює взаємозв'язки між рейтинговим показником з дисципліни, національною шкалою оцінювання знань студента і шкалою оцінок ECTS.

Шкала оцінювання знань

Рейтинговий показник	Оцінка у національній шкалі		Оцінка ECTS
90–100	Зараховано	5 (відмінно)	A (відмінно)
82–89		4 (добре)	B (добре)
75–81			C (добре)
68–74		3 (задовільно)	D (задовільно)
60–67			E (задовільно)
35–59	Незараховано	2 (незадовільно)	FX (незадовільно) з можливістю повторного складання
1–34			F (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням

Критерії визначення оцінок

5 (відмінно) A – «відмінно» – студент глибоко і досконало знає матеріал усіх тем дисципліни, повністю засвоїв теоретичні основи курсу, уміє визначати причини і наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбулися в історії.

4 (добре) B – «дуже добре» – студент добре засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з окремими неточностями (у визначенні характеристики подій і явищ зарубіжної історії тощо).

C – «добре» – студент засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з кількома помилками.

3 (задовільно) D – «задовільно» – студент в цілому засвоїв теоретичний матеріал і набув практичних навичок, що дозволяє йому непогано виконувати завдання, проте кількість суттєвих помилок становить більше трьох.

Е – «задовільно» – студент ознайомлений в загальних рисах з теоретичним матеріалом і має практичні навички, достатні для виконання завдань на рівні мінімальних вимог.

2 (незадовільно) FX – «незадовільно» – студент має уявлення про теоретичний матеріал дисципліни, але при виконанні практичних завдань допускається дуже грубих помилок. Необхідно повторно опрацювати матеріал і повторно складати іспит.

F – «незадовільно» – студент не засвоїв матеріал навчальної дисципліни не розуміє теоретичного матеріалу та не має практичних навичок для виконання поставлених завдань. Необхідна подальша робота з обов'язковим повторним опрацюванням курсу.

2. Розподіл балів на поточно-модульний і підсумковий контроль знань

Загальна кількість балів, що відводиться на навчальну дисципліну – 100 балів. З дисциплін, для яких навчальним планом передбачено проведення підсумкового контролю (екзамену) на поточно-модульний контроль виділяється 60 балів, на підсумковий контроль – 40 балів.

2.1. Поточно-модульний контроль

Розподіл і затвердження за кожним видом роботи балів поточно-модульного контролю здійснюється з урахуванням наступних підходів.

Кількість балів, що припадає на поточно-модульний контроль (100 або 60 балів), розподіляється відповідно по модулях відповідно до їх кількості і змісту згідно з робочою програмою навчальної дисципліни.

У межах кожного модулю кількість балів розподіляється по змістових модулях за різними видами навчальної діяльності студента і на модульну контрольну роботу.

В межах змістового модулю кількість балів розподіляється за такими видами навчальної діяльності студента:

- усна відповідь на семінарських заняттях та колоквіумах;
- поточні контрольні роботи;
- тестування;
- публікації у наукових виданнях;
- участь у наукових гуртках та проблемних групах;
- участь у розробці навчально-методичних матеріалів;

- підготовка рефератів, доповідей;
- розв'язання завдань;
- самостійна та індивідуальна робота із змістового модулю;
- доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного рівня.

Модульна контрольна робота проводиться у письмовій формі після вивчення всіх змістових модулів у формі опитування, тестування, поточних контрольних робіт тощо. Форма і зміст модульної контрольної роботи визначається кафедрою.

Певну кількість балів студент одержує за виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи з окремого модулю і підготовку відповідного звіту про її виконання.

Бали за відвідування занять не нараховуються, водночас зменшується кількість балів за пропуск занять без поважних причин.

3. Організація і порядок проведення поточно-модульного і підсумкового контролю

Загальний порядок оцінювання знань студента за кредитно-модульною системою, порядок розподілу балів, форми і види завдань, критерії оцінювання знань тощо для кожної навчальної дисципліни доводяться викладачем до відома студентів на початку навчального семестру.

3.1. Організація і проведення поточного контролю

Поточно-модульний контроль передбачає перевірку стану засвоєння визначеної системи елементів знань та вмінь студентів з того чи іншого модулю.

Оцінювання знань з того чи іншого змістового модулю проводиться за результатами проведення семінарських занять, виконання студентами самостійної роботи та інших завдань, передбачених робочою навчальною програмою та обов'язкового виконання студентом модульної контрольної роботи.

Результати поточно-модульного контролю виставляються в журналах обліку роботи академічних груп.

3.2. Організація і проведення модульної контрольної роботи

До модульної контрольної роботи допускаються студенти у разі виконання ними усіх передбачених видів робіт і завдань, передбачених робочою навчальною програмою для даного модулю, в тому числі завдання самостійної роботи, реферати, контрольні роботи, тестування тощо.

Модульні контрольні роботи проводяться у письмовій формі.

У разі, коли студент не з'явився на проведення модульної контрольної роботи без поважних причин, він отримує нуль балів.

Перездача модульної контрольної роботи допускається у строки, які встановлюються викладачем.

3.3. Організація і проведення підсумкового контролю

До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали усі модульні контрольні роботи, передбачені для навчальної дисципліни і за рейтинговим показником набрали не менш як 35 балів (з 50 балів).

У разі, коли рейтинговий показник з навчальної дисципліни (за поточно-модульним контролем) не менш ніж 60 балів, студент має право не складати підсумковий контроль з навчальної дисципліни. Рейтинговий показник студента при цьому виставляється відповідно до набраної кількості балів.

За результатами підсумкового контролю рейтинговий показник з навчальної дисципліни не може бути зменшений.

3.4. Визначення рейтингового показника з навчальної дисципліни

Підсумковий рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачено екзамен встановлюється як сума набраних студентом балів під час вивчення та контролю знань з усіх модулів дисципліни і підсумкового контролю за встановленою шкалою розподілу балів.

Підсумковий рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачено залік встановлюється як сума набраних студентом балів за поточно-модульним контролем.

Якщо студент не погоджується з результатами контрольних заходів, він може протягом двох днів після ознайомлення з результатами, звернутися з апеляцією до завідувача кафедри. Завідувач кафедри протягом трьох днів разом з викладачем, розглядає апеляцію і приймає остаточне рішення, про яке повідомляється студент.

За результатами апеляції кількість виставлених балів не зменшується.

Якщо у підсумку студент отримав за рейтинговим показником оцінку «FX», то він допускається до повторного складання підсумкового контролю з дисципліни. Студент, допущений до повторного складання підсумкового контролю зобов'язаний у терміни, визначені деканатом, перездати невиконані (або виконані на низькому рівні) завдання поточно-модульного контролю, виконати модульні контрольні роботи і скласти

підсумковий контроль. Рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни при цьому визначається за результатами повторного складання підсумкового контролю і не впливає на загальний рейтинг студента.

У разі отримання студентом за рейтинговим показником оцінки «F», то він повинен пройти повторний курс вивчення цієї дисципліни протягом наступного семестру (навчального року) за графіком, встановленим деканатом. Бали, отримані студентом при вивченні дисципліни у попередній період, анулюються.

Розподіл балів при оцінюванні знань студентів

№	Об'єкт контролю	Оціночні нормативи в балах	Примітки
1.	Робота на семінарських заняттях: — виступ — доповнення	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів 1 – 2 бали	
2.	Поточні контрольні роботи: контрольні роботи тестування	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів	
3.	Модульний контроль: Контрольні роботи	«відм.» – 25 балів «добре» – 18 балів «задов.» – 15 балів «незадов.» – 0 балів	

4.	Підготовка та захист рефератів	«відм.» – 8 балів «добре» – 6 бали «задов.» – 4 бали «незадов.» – 0 балів	Враховується використання джерел та наукової літератури. За оригінальність судження можливе заохочення до 5 балів.
5.	Самостійна та індивідуальна робота	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів	
6.	Доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного рівня	5 – 25 балів	
7.	Публікації в наукових виданнях	25 балів	
8.	Участь в наукових гуртках та проблемних групах	6 – 10 балів	
9.	Участь у розробці навчально-методичних матеріалів	10 балів	

**Розподіл балів при рейтинговій системі оцінювання з
навчальної дисципліни «Новітня історія країн Азії, Африки та
Латинської Америки (1918–1945 рр.)» для якої передбачено
підсумковий контроль – екзамен**

	Модуль 1				Загал ьна сума балів
Кількість балів за модуль	100				100
Змістові модулі (ЗМ)	ЗМ 1-1	ЗМ 1-2	ЗМ 1-3	Екзамен	
Кількість балів за змістовим модулем	20	20	20	40	
В тому числі за видами робіт:					
Лекції					
Практичні заняття	10	10	10		
СРС	8	8	8		
Інші види, в тому числі індивідуальне	2	2	2		

5. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

5.1. Джерела

1. Акт Чапультепек; 6 березня 1945 року. *Проект Авалон: документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/i../20th_century/chapul.asp
2. Атлантична конференція, 9–12 серпня 1941 р. : Документи. *Проект Авалон: документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/atmenu.asp
3. Атомні бомбардування Хіросіми та Нагасакі від The Manhattan Engineer District, 29 червня 1946 року. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/mpmenu.asp
4. Близький Схід 1916–2001 : Документи. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії* URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/mideast.asp
5. Британська біла книга 1939 року про Палестину. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1939.asp
6. Британська біла книга червня 1922 р. про Палестину. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp
7. Виконавчий наказ 9066: Результат інтернування японо-американських військ, 1942. р. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/executive-order-9066>
8. Вірчі грамоти генерала Умезу. Документи про капітуляцію Японії. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/j8.asp>
9. Декларація трьох держав щодо Ірану, 1 грудня 1943 р. (Тегеранська конференція 28 листопада – 1 грудня 1943 року). *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/tehran.asp>
10. Договір між Сполученими Штатами Америки, Бельгією, Британською імперією, Китаєм, Францією, Італією, Японією, Нідерландами та Португалією. Підписано у Вашингтоні 6 лютого 1922 року. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/tr22-01.asp

11. Документ про капітуляцію японських військ. Документи про капітуляцію Японії. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/j5.asp>
12. Документи КПК та уряду Китаю URL: <http://ru.theorychina.org>
13. Другий документ про здачу. Документи про капітуляцію Японії. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/j6.asp>
14. Електронний архів Академії Сініка URL: <http://hanji.sinica.edu.tw>
15. Засвідчення отримання виконуючим обов'язки генерал-губернатора Кореї. Документи про капітуляцію Японії. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/j2.asp>
16. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки [Текст] : [збірник] / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка ; упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград : Александра М. В., 2012. 343 с.
17. Історичний архів КНР URL: <http://www.lsdag.com/nets/lsdag/page/index.shtml?iv=>
18. Капітуляція Японії, 1945 р. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/surrender-of-japan>
19. Каракаська декларація солідарності; 28 березня 1954 р. Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam10.asp#1.
20. Китаєзнавство URL: <http://guoxue.lishichunqiu.com>
21. Китаєзнавчі дослідження URL: <http://sinologist.com.ua/uk/category/publication/periodicals/китаєзнавчі-дослідження/>
22. Кім Соволь. Ясний місяць. Лірика / Бондаренко І. П. К. : Грані-Т, 2008. 368 с.
23. Конституція Японської імперії. *Хрестоматія з нової історії. Частина II. 1870–1918* / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. К., 1954. С. 404–406.
24. Коран. Рибалкін В. С. (Дослідження, переклад (фрагмент), коментарі). К. : Стило, 2002. 271 с.
25. Манускрипти та інші матеріали Академії Сініка URL: <http://saturn.ihp.sinica.edu.tw/~wenwu/ww.htm>
26. Міжнародне радіо Китаю URL: <http://ukrainian.cri.cn/other/zgbk2013/index.html>

27. Міністр закордонних справ Сіегеміцу. Переклад вірчих грамот міністра закордонних справ Сіегеміцу. Документи про капітуляцію Японії. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/j7.asp>
28. Нарис з історії українського китаєзнавства. XVIII – перша половина XX ст. : дослідження, матеріали, документи / Кіктенко В.О. Київ, 2002. 196 с.
29. Національний музей Гугун у Тайбеї URL: <https://www.npm.gov.tw/en/>
30. Нота Сполучених Штатів до Японії 26 листопада 1941 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/p1.asp>
31. Нота Японії до Сполучених Штатів 7 грудня 1941 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/p3.asp>
32. Офіційна капітуляція старших японських сил у Кореї. Документи про капітуляцію Японії. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/j1.asp>
33. Пакт Ліги арабських держав від 22 березня 1945 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/arableag.asp
34. Пакт Ліги Націй, 1924 рік. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp
35. Палестинський мандат, 1922 рік. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/palmanda.asp
36. Перший документ про капітуляцію. Документи про капітуляцію Японії. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/j4.asp>
37. Послання президента до імператора Японії 6 груд. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/p2.asp>
38. Програма партії Гоміньдан (Прийнята на з'їзді в 1912 р.). *Хрестоматія з нової історії*. Частина II. 1870–1918 / за ред. : О. І. Молока, В. О. Орлова. К., 1954. С. 396–397.
39. Розписка імператора Хірохіто про капітуляцію. Документи про капітуляцію Японії. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/j5.asp>

40. Сергійчук І. М. Китай у нові та новітні часи [Текст] : практикум : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / І. М. Сергійчук. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 329 с.
41. Стрілюк О. Б. Практикум з новітньої історії країн Азії та Африки (1918–1945 рр.). Чернігів : Лозовий В. М. [вид.], 2014. 311 с.
42. Угода про припинення військових дій у В'єтнамі від 20 липня 1954 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/inch001.asp
43. Угода щодо Японії. Текст домовленостей, досягнутих на Кримській (Ялтинській) конференції. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/yalta.asp>
44. Україна-Китай URL: <http://sinologist.com.ua/uk/category/publication/periodicals/україна-китай/>
45. Українська асоціація китаєзнавців URL: [http://sinologist.com.ua/uk/посилання/The Cambridge History of China: Republican China 1912–1949.](http://sinologist.com.ua/uk/посилання/The_Cambridge_History_of_China:Republican_China_1912-1949.) URL: <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-history-of-china/695EAB4E93ED626A38C9449002469BFC>
46. The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy, Yale Law School / Проект Авалон : Документи з права, історії, дипломатії (Школа права Йельського університету). URL: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/major.asp

5.2. Література

1. Акимбеков С. М. История Афганистана. Астана-Алматы, 2015. 848 с.
2. Аль-Махмуд, Абдульрахман Махмуд. Індія: від протистояння богів до розколу релігій [Текст] / Абдульрахман Махмуд аль-Махмуд. Сімферополь : ДІАЙП, 2010. 226 с.
3. Балог Г. Історія і культура ісламу : курс лекцій К. : Фенікс, 2012. 448 с.
4. Бовсунівський П. В. Ататюрк Мустафа Кемаль. URL: <http://surl.li/rntkdc>
5. Бовсунівський П. В. Зовнішня політика арабської республіки Єгипет: історія й сучасність. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2008. Вип. 74. ч. 1. С. 83–87.

6. Борділовська О. А. The principles and values of Indian civilization: since ancient time to current stay. *Kyiv Taras Shevchenko university journal. History series*. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.136.1.01>
7. Борділовська О. А. Британський радж та індійська демократія. *Східний світ*. 2006. № 3. С. 38–48.
8. Борділовська О. А. Доктор Бабасахєб Амбедкар. *Східний Світ*. 2017. № 2. С. 183–187
9. Борділовська О. А. Ідея Пакистану та витоки Кашмірської проблеми. *IX Сходознавчі читання А. Кримського*. К. 2–3 червня. 2005.
10. Борділовська О. А. Республіка Індія: у пошуках власного шляху (до 55-ї річниці здобуття незалежності). *Вісник КНУ. Міжнародні відносини*. 2003. № 25–28.
11. Борділовська О. А. Роздуми про Індію і Пакистан: до 70-річчя незалежності двох держав. *Східний світ*. 2017. № 3(96). С. 5–20.
12. Висоцький А. А. Середня Азія та Іран: історія, культура, література : навч. посіб. для студентів філол. спец. ВНЗ / А. А. Висоцький ; Херсон. держ. ун-т., Каф. світ. літ. та культури ім. О. Мішукова. Херсон : ХДУ, 2014. 196 с.
13. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918–1945 рр. : підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-е видання, доповнене, перероблене. К., 2003. 412 с.
14. Галич Ю. В., Ямпольська Л. М. Військова реформа Мейдзійської Японії та її вплив на долю самурайства. *Світ наукових досліджень : матеріали Міжнар. мультидисциплін. наук. інтернет-конф., м. Тернопіль, Україна, м. Опіле, Польща, 14–15 груд. 2023 р.* Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2023. Вип. 25. С. 161–164. URL: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/5183/>
15. Гобова Є. В. Жіночий рух у КНР після 1949 року: пошуки термінології та єдності. *Східний світ*. 2021. № 4 (113). С. 97–102.
16. Гобова Є. В. Зародження і занепад китайського анархізму на початку ХХ ст. *Китаєзнавчі дослідження*. 2022. № 4.
17. Гобова Є. В. Ідеї руху четвертого травня і їх місце у сучасному Китаї: лібералізм, фемінізм, націоналізм. *Модерні ідеології Азії*. К. : Гельветика, 2021.
18. Гобова Є. В. Поява і трансформація ідеї «тотальної вестернізації» Китаю. *Китаєзнавчі дослідження*. 2022. № 3. С. 19–33.
19. Гобсбаум Е. Вік екстремізму: Коротка історія ХХ ст. (1914–1991) / пер. з англ. К., 2001. 543 с.
20. Головченко В. І. Нова історія Азії та Африки: колоніальний Схід (кінець ХІХ – друга третина ХХ ст.) : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / В. І. Головченко, В. А. Рубель. К. : Либідь, 2010. 520 с.

21. Городня Н. Специфіка суспільно-економічної моделі Японії в умовах глобалізації. *Дослідження світової політики*. 2006. Вип. 34. С. 198–219.
22. Городня Н. Д. Історія країн Азії та Африки у XX столітті : курс лекцій. навч. посіб. для студентів істор. факультету. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. 284 с. URL: https://for.history.knu.ua/wp-content/uploads/2023/04/Gorodnia_Istoriya-Asiji_Afryky_2023_pr.pdf
23. Горун Д. О. Навчально-методичний посібник з курсу «Історія країн Азії, Африки, Латинської Америки» (XIX – поч. XX ст.) : для студ., які навч. за спец. «Міжнародні відносини» / Д. О. Горун ; Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова, Інститут соціальних наук. Кафедра міжнародних відносин. О. : Астропринт, 2003. 108 с.
24. Горун Д. О. Навчально-методичний посібник з курсу «Регіональні конфлікти у країнах Азії, Африки після Другої світової війни» [Текст] : для студ., що навч. за спец. «Міжнародні відносини» / Д. О. Горун ; Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова, Інститут соціальних наук. Кафедра міжнародних відносин. О. : Астропринт, 2003. 84 с.
25. Дослідження цивілізацій Сходу та Заходу: історія, філософія, філологія / Ред. : Л. В. Матвєєва; Упоряд.: І. Отрощенко ; НАН України. Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. Каф. філос. та релігієзнавства, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». К., 2004. 166 с.
26. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з франц. К., 1999. 903 с.
27. Зарьян А. Р. Женщина в традиционном быту иранских народов (XIX в. – начало XX в.) [Текст] : автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.04 / Зарьян Арманда Ромиковна ; Институт археологии и этнографии НАН Республики Армения. Ереван, 2003. 22 с.
28. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945) : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. К. : Слово, 2013. 619 с.
29. Ігнат'єв П. М. Країни Азії: особливості культури та побуту. Чернівці : Книги-XXI, 2011. 340 с.
30. Ігнат'єв П. М. Країнознавство. Країни Азії [Текст] : навч. посібник / П. М. Ігнат'єв. Чернівці : Книги-XXI, 2004. 383 с.
31. Історія у термінах і поняттях: довідник : навч. посіб. / за загал. ред. Орлової Т. В. Вишгород, 2014.
32. Канах А. Сучасні ідеологічні основи діяльності Асоціації братів мусульман.
URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20049/03kanah.pdf?sequence=1>

33. Капранов С. В. Від японізму до аніме: з історії рецепції ніще в Японії. *Східний світ*. 2020 (106). С. 97–108.
34. Капранов С. В. Еволюція паназіатизму в першій половині XX ст. і питання модернізації Китаю. *Сходознавство*. 2015. № 71–72. С. 27–45.
35. Капранов С. В. Китай в ідеології японського паназіатизму. *Китай очима Азії* : колективна монографія / Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України ; Українська асоціація китаєзнавців. К., 2017. С. 146–217.
36. Капранов С. В. Китайський вектор японського паназіатизму: до постановки проблеми. *Східний світ*. 2015. №3. С. 98–105.
37. Капранов С. В. Ненго як ідеологема японської політичної культури (кін. XIX –поч. XXI ст.). *Східний світ*. 2020 (109). С. 99–107.
38. Капранов С. В. Сінто у соціокультурних трансформаціях XIX–XX ст. К. : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2014. 144 с.
39. Киктенко В. А. Историко-философская концепция Джозефа Нидэма: китайская наука и цивилизация: (филос. анализ теорет. подходов). К., 2008. 530 с.
40. Кирюшко М. Мусульманські святині: міста трьох релігій. *Людина і світ*. 2000. № 11–12. С. 50–54.
41. Китайська цивілізація: традиції та сучасність : матеріали XVI міжнародної наукової конференції, 30 листопада 2022 р. м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. 260 с.
42. Китайська цивілізація: традиції та сучасність : матеріали XVII міжнародної наукової конференції, 14 грудня 2023 р., м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. 352 с.
43. Китайська цивілізація: традиції та сучасність : матеріали XVIII міжнародної наукової конференції Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 84 с.
44. Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Матеріали XV Міжнародної конференції (24.11.2021). К. : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 340 с.
45. Кікстенко В. О. «Школа Джозефа Нідема»: дискусії навколо китайської науки та цивілізації : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 412 с.
46. Кікстенко В. О. Історія українського китаєзнавства (XVIII – початок XXI століття) монографія / В. О. Кікстенко. Вид. 2-ге, доп. К. : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 484 с.
47. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характери націй в історичному контексті / пер. з англ. Надія Коваль. К. : Наш Формат, 2017. 320 с.
48. Кіссінджер Г. Дипломатія / Пер. за англ. К., 2021. 864 с.

49. Козицький А. М. Новітня історія Азії та Африки [Текст] : навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / А. М. Козицький ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л. : Афіша, 2004. 430 с.
50. Козицький А. М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918–1999 рр.) : курс лекцій. Львів, 2000. 159 с.
51. Козлітін В. Д. Історія країн Азії та Африки у 1918–1945 рр. : програма курсу в розширеному викладі : Для студ. іст. ф-тів / В. Д. Козлітін ; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2004. 24 с.
52. Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення) : навч.-метод. посіб. / Упор. О. Ковальков. Кіровоград, 2014. 65 с.
53. Корсунський С. В. Як будувати відносини з країнами Азії: економіка, дипломатія, культурні особливості. Харків : Віват, 2021. 284 с.
54. Корсунський С. В.. Як нації відновлюються: досвід Східної Азії [Текст] / Сергій Корсунський. Харків : Віват, 2023. 188 с.
55. Країни Азії та Африки (XX – поч. XXI ст.) : Біографічний довідник / Упор. О. Ковальков. Харків, 2022.
56. Кримський А. Ю. Вибрані сходознавчі праці [Текст] : в 5 т. / А. Ю. Кримський ; [редкол. : Л. В. Матвеева (голов. ред.) та ін.] ; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ : Стилос, 2007–2010. Т. 4 : Іраністика / [передм., імен. та геогр. покажч., відп. ред.: Ю. М. Кочубей, Т. Ф. Маленька ; фот. П. С. Подуфалов]. 2008. 387 с.
57. Кримський А. Ю. Вибрані сходознавчі праці [Текст] : в 5 т. / А. Ю. Кримський ; [редкол.: Л. В. Матвеева (голов. ред.) та ін.] ; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ : Стилос, 2007–2010. Т. 5 : Іраністика / [відп. ред., упоряд.: Ю. Кочубей, Т. Маленька]. 2010. 425 с.
58. Кримський А. Ю. До історії вищої освіти у арабів та дещо про Арабську академію наук [Текст] = Matériaux pour l'histoire de la science et de l'enseignement supérieur chez les Arabes / акад. А. Кримський та Ол. Боголюбський. Київ : Всеукр. акад. наук, 1928 . 36. 83. 1928. XIX, 84 с.
59. Купчик О. Р. Туреччина в зовнішній торгівлі УСРР (1921–1923 рр.). *Україна дипломатична : науковий щорічник*. Вип. XIX (16). К., 2018. С. 114–129.
60. Курц Б. Г. Східна Європа та Азія: Історія торгівлі в XVII – перша половина XX ст. К. : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. 2014. 632 с.
61. Машевський О. П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.) К. : Аквілон-Плюс, 2010. 792 с.
62. Машевський О. П. Чорноморський вектор політики великих держав (1930-ті – поч. 1990-х рр.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2017. 3 (134). С. 57–61.

63. Міщенко О. Мустафа Кемаль і перша конституція в Туреччині. *Право України*. 1998. № 12. С. 119–123.
64. Міщенко О. П. Туреччина. Від Імперії до Республіки (1914–1945 рр.). Херсон, 2000. 263 с.
65. Модерні ідеології Азії. Колективна монографія Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ. К. : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 256 с.
66. Мхитарян Н. І. До 90-річчя українсько-турецького договору про дружбу і братерство від 2 січня 1922 року. *Сходознавство*. 2012. № 59. С. 148–163.
67. Накорчевський А. А. Гуманітарні знання й освіта в Японії XVII–XXI ст. *Східний світ*. 2018. № 98. С. 62–87.
68. Огорокова В. В. Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (з 1945 року) : навч. посіб. Одеса : Ун-т Ушинського, 2022. 238 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/13487/1/Okorokova%20Vira%20Viktorivna.pdf>
69. Орлова Т. В. Вестернізація Туреччини: історія і сучасність. Гілея : науковий вісник. 2011. Вип. 4. С. 171–176.
70. Орлова Т. В. Сучасна політична історія країн світу. К. ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 944 с.
71. Отрощенко І. В. Монголія, Китай, Росія та урянхайське питання (1917–1919 роки). *Китаєзнавчі дослідження. Збірник наукових праць*. К. : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, Українська асоціація китаєзнавців, 2014. № 1–2. С. 181–194.
72. Отрощенко І. В. На шляху до створення Великої Монголії (панмонгольський рух у 1920 – 1930-ті роки). К. : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2011. 456 с.
73. Отрощенко І. В. Сіньцзян в політиці Монгольської Народної Республіки (1920–1940-ві рр.). *Сходознавство*. 2016. № 73–74. С. 104–159.
74. Пророченко Н. О. Арабський Схід на шляхах реконструкції ісламського цивілізаційного простору. *Антологія творчих досягнень*. К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2010. Вип. 5. С. 201–203.
75. Пророченко Н. О. Вплив соціокультурних надбань та політичних традицій ісламської спільноти на характер еволюції соціально-економічних комплексів та політичних систем арабського світу. *Антологія творчих досягнень*. К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2011. Вип. 6. С. 165–167.
76. Пророченко Н. О. Закономірності та особливості функціонування державно-політичних інститутів в умовах арабо-мусульманського

суспільства. *Дослідження світової політики* : Збірник наукових праць. К. : ІСЕМВ НАН України, 2013. Вип. 1 (62). С. 28–42.

77. Пророченко Н. О. Іранський досвід модернізації: суспільно-політичний вимір. Країни пострадянського простору: виклики модернізації : збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А. Г. Бульвінського. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К. : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С. 163–173.

78. Пророченко Н. О. Монархії Арабського Сходу: традиціоналізація сучасності. *Дослідження світової політики*. Зб. наукових праць. К., 2005. Вип. 33. С. 68–81.

79. Пророченко Н. О. Політичний іслам у країнах Північної Африки. *Дослідження світової політики*. Зб. наукових праць. К., 2005. Вип. 30. С. 23–38.

80. Пророченко Н. О. Політичні системи арабських країн: соціокультурна відповідність, межі сталості та перспективи трансформації. *Ісламознавчі студії. Науковий альманах*. Пробний випуск. К., 2013. С. 82–104. URL: https://issuu.com/islam4all/docs/almanax_0_2013

81. Пророченко Н. О. Політичні системи арабських країн: соціокультурна адаптованість, межі сталості, перспективи трансформації. *Дослідження світової політики* : зб. наукових праць. / Відп. ред. В. К. Гура. К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2008. Вип. 42. С. 81–108.

82. Пророченко Н. О. Проблеми еволюції арабської єдності в контексті політики США на Близькому Сході. *Зб. наук. досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАНУ*. К., 2004. № 28. С. 66–80.

83. Пророченко Н. О. Сила ісламських традицій. Політичні традиції і демократія у державах Аравійського півострова. *Політика і час*. 2003. № 8. С. 62–68.

84. Пророченко Н. О. Туреччина [Текст] : історія, культура, географія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. О. Пророченко. К. : Світ знань, 2005. 230 с.

85. Пророченко Н. О. Цивілізаційний фундамент соціокультурних надбань та політичних традицій ісламської спільноти як підґрунтя еволюції соціально-економічних комплексів та політичних систем Арабського світу. *Дослідження світової політики* : збірник наукових праць / Гол. ред. Ю. М. Пахомов. К. : ІСЕМВ НАН України, 2012. Вип. 1 (58). С. 118–136.

86. Пророченко Н. Туреччина: історія, культура, географія : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. К. : Світ знань, 2005.

87. Радівілов Д. А. Іслам. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 3. К. : Наукова думка, 2005. С. 540–543.

88. Ростамі А. Становлення та розвиток системи народної освіти в Ірані [Текст] : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ростамі Афшин ; Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2006. 20 с.
89. Садегиния Х. Н. Паниранизм в контексте общественно-политических развитий Ирана 19-20 вв. [Текст] : автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Садегиния Хамдолла Нематоллаевич. Ереван, 2007. 23 с.
90. Світова історія XX–XXI століть. Енциклопедичний словник [Текст] / за ред. Ігора Підкови і Романа Шуста ; [редкол.: В. Мельник (голова) та ін. ; наук. ред. і упоряд. І. Підкови] ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Вид. 2-ге, допов. Львів : Простір-М, 2019. 1282 с.
91. Світова історія XX–XXI ст. Енциклопедичний словник / За ред. Ігора Підкови та Романа Шуста. Львів : Літопис, 2008. 976 с.
92. Священко З. В. Новітня історія країн Азії і Африки [Текст] : навч. посіб. для студ. спец. «Історія» / З. В. Священко ; Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Софія, 2009. 136 с.
93. Сергійчук І. М. Китай у нові та новітні часи [Текст] : практикум : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / І. М. Сергійчук. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 329 с.
94. Сергійчук І. М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець XX ст.) [Текст] : навч. посіб. для студ. іст. спец. вищих навч. закл. / І. М. Сергійчук. 2.вид. Суми : Університетська книга, 2003. 287 с.
95. Середа І. М. Смак Азії: кухні Китаю та Японії [Текст] : [історія і традиції : клас. домаш. рецепти] / [Середа Ірина]. Харків : Аргумент Принт, 2014. 71 с.
96. Степанков В. С. Новітня історія країн Азії та Африки : навч.-метод. посіб. для студ. істор. ф-ту заоч. форми навч. / В. С. Степанков, В. А. Дубінський. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т, РВВ, 2008. 128 с.
97. Стрілюк О. Б. Практикум з новітньої історії країн Азії та Африки (1918–1945 рр.). Чернігів : Лозовий В. М. [вид.], 2014. 311 с.
98. Сюй Цюаньяо Соціальний прогрес в контексті китайської філософії [Текст] : автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Сюй Цюаньяо ; Харківський ун-т повітряних сил. Х., 2005. 19 с.
99. Тарасенко В. В останні хвилини перед голосуванням. Біля витоків створення Держави Ізраїль. *Політика і час*. 1997. № 1. № 5–6.
100. Тези першої Всеукраїнської науково-практичної конференції індологів, присвяченої 50-річчю Республіки Індія [Текст] / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин ; відп. ред. В. П. Смішко. К. : [б.в.], 2000. 62 с.

101. Ткачук Т. Вплив Японії на розвиток британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни (1931–1940 рр.) URL: <http://www.americanstudies.history.knu.ua/uk/13-3/>
102. Україна – Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє [Текст] : зб. наук. пр. / упоряд. Ф. Г. Туранли ; Посольство Туреччини в Україні, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Центр українознав, Ін-т міжнар. відносин, Ін-т археографії та джерелознав. ім. Михайла Грушевського НАН України. К. : Денеб, 2004. 632 с.
103. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин; [редкол. Л. В. Губерський та ін.]. К., 2004.
104. Филь Ю. С. Особенности христианизации Северной Индии в колониальный период. *Colloquium-journal*. 2018. № 8(19). Cz.5. С. 12–14.
105. Филь Ю. С. Індуські вестернізовані еліти Північної Індії (1858–1921). К. : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018. 220 с.
106. Филь Ю. С. Кастові питання в поглядах індуської політичної еліти Північної Індії наприкінці XIX – початку XX ст. *Східний світ*. 2018. № 2. С. 50–62
107. Филь Ю. С. Політична вестернізація індуських освічених кіл Північної Індії (1858–1921). *Східний світ*. 2016. № 1. С. 47–56.
108. Хазран Ю. Групи меншин у Палестині у період британського мандату. *Східний світ*. 2019. Вип. 3 (104). С. 15–30.
109. XXV Сходознавчі читання А. Кримського : Матеріали міжнародної наукової конференції, 10 листопада 2022 р. Київ : Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. 364 с.
110. XXVI Сходознавчі читання А. Кримського: матеріали міжнародної наукової конференції, 30 листопада 2023 р. Київ : Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. 436 с. URL: <https://oldiplus.ua/hhvi-shodoznavchi-chitannya-a-krimskogo/>
111. XXVII Сходознавчі читання А. Кримського : матеріали міжнародної наукової конференції, 27–28 червня 2024 р. Київ : Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 224 с. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/322>
112. Черников И. Ф. В интересах мира и добрососедства (О советско-турецких отношениях в 1935–1970 гг.). К., 1977.
113. Черников И. Ф. Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye-Ukrayna İlişkileri (1918–1938). «Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi» (Ankara). 2003. Cilt 19. Sayı 55
114. Черников И. Ф. До розробки теми про відродження тюркології в Україні після 30-х рр. XX ст. *Східний світ*. 2005. № 4.
115. Черников И. Ф. З історії становлення й розвитку тюркології в Україні до середини 30-х років XX ст. *Східний світ*. 2003. № 4.

116. Черніков І. Ф. К вопросу о светском характере Турецкой Республики и активизации в ней исламского фундаментализма. Очерки политического и социально-экономического развития стран Востока. К., 1998.
117. Черніков І. Ф. М. К. Ататюрк – великий будівничий республіканської Туреччини. *Східний світ*. 2001. № 2.
118. Черніков І. Ф. Мустафа Кемаль Ататюрк засновник і будівничий республіканської Туреччини. К., 2015.
119. Черніков І. Ф. Перша республіка на Близькому і Середньому Сході. До 90- річчя проголошення Турецької республіки. *Сходознавство*. 2013. (62–63). С. 191–201.
120. Черніков І. Ф. Радянсько-турецькі відносини в 1923–1935 рр. К., 1962.
121. Черніков І. Ф. У боротьбі за ліквідацію колоніалізму. Зовнішньополітична боротьба Радянського Союзу за остаточну ліквідацію колоніалізму та участь у ній Української РСР. К., 1974.
122. Черніков І. Ф. Україна і Близький та Середній Схід. К., 1968.
123. Черніков І. Ф. Феномен «турецького нейтралітету» у Другій світовій війні. Міжнародні зв'язки України : Наукові пошуки і знахідки. К., 2011, Вип. 20.
124. Шевченко Н. І. Аргентина. Світова історія XX–XXI століть. *Енциклопедичний словник*. У 2 т. Т. 1. А–К / за ред. Ігора Підкови і Романа Шуста. 4-те вид., доопрац. і допов. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 69–77
125. Шевченко Н. І. Бразилія. Світова історія XX–XXI століть. *Енциклопедичний словник*. У 2 т. Т. 1. А–К / за ред. Ігора Підкови і Романа Шуста. 4-те вид., доопрац. і допов. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 166–175
126. Шевченко Н. І. Куба. Світова історія XX–XXI століть. *Енциклопедичний словник*. У 2 т. Т. 1. А–К / за ред. Ігора Підкови і Романа Шуста. 4-те вид., доопрац. і допов. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 665–673.
127. Шевченко Н. І., Таран М. А. Латинська Америка. Українська призма : *Зовнішня політика 2015 : щорічне аналітичне дослідження*. Представництво Фонду Фрідріха Еберта в Україні, 2016. С. 111–114. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/03/A5-prizma-finish.pdf>
128. Шевченко Н. І., Таран М. А. Мексика. Світова історія XX–XXI століть. *Енциклопедичний словник*. У 2 т. Т. 2. Л–Я / за ред. Ігора Підкови і Романа Шуста. 4-те вид., доопрац. і допов. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 79–91.
129. Шевченко Н. І., Таран М. А. Чилі. Світова історія XX–XXI століть. *Енциклопедичний словник*. У 2 т. Т. 2. Л–Я / за ред. Ігора Підкови і Романа

Шуста. 4-те вид., доопрац. і допов. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 674–682.

130. Шестопапець Д. В. Іслам як соціальний феномен: до питання функціональності. *Сходознавство*. 2015. 70. С. 184–192.

131. Ширяєв М. В. Англо-російське протистояння у Середній Азії та Афганістані в 1907–1922 рр. [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Ширяєв Михайло Валерійович ; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 202 с.

132. Ямпольська Л. М. Новітня історія країн Азії та Африки : Навчально-методичний комплекс для студентів історичного факультету / Л. М. Ямпольська. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. 164 с.

133. Ямпольська Л. М. «Спеціальний ударний корпус божественного вітру» у війні на Тихому океані / Л. М. Ямпольська. Scientific Collection «InterConf» : the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «International scientific discussion: problems, tasks and prospects», Brighton, Great Britain, February 19–20, 2022. Brighton : A.C.M. Webb Publishing Co Ltd., 2022. № 99. Pp. 286–298.

134. Ямпольська Л. М. Навчально-методичний комплекс до курсу «Нова історія країн Азії та Африки (XVII – початок XX ст.)» для студентів історичного факультету / Л. М. Ямпольська ; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2009. 117 с.

135. Ямпольська Л. М. Навчально-методичний комплекс до спеціального курсу «Етноконфесійні конфлікти на Сході (XX – початок XXI ст.)» : для студ. іст. ф-ту / Л. М. Ямпольська, відп. за вип. Кучемко М. М. ; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2011. 90 с.

136. Aly Abdel Monem Said. Understanding the Muslim Brothers in Egypt. URL: <http://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB23.pdf>

137. Barfield Th. Afghanistan: A Cultural and Political History. Princeton Studies in Muslim Politics, 2012.

138. Barradah F. K. Saudi Arabia's Foreign Policy 1945–1984. Aberdeen University. 1989.

139. Bowen W. H. The History of Saudi Arabia. Westport & London, 2008.

140. Cook S. A. The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square. New Yor 2013.

141. Danielson R. Nasser and Pan-Arabism: Explaining Egypt's Rise in Power. URL: <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/3381/danielson07.pdf?sequence=3>

142. Documents Related to the Camp David Talks. Israel's Foreign Relation Selected Documents. Vol. 4–5. 1977–1979.

143. Dodge T. The Failure of National Building and a History Denied. New York, 2005.
144. Egypt. A Country Study. Ed. by Helen Chapin Metz. Washington D.C., 1991.
145. Goldschmidt A. Jr., Davidson L. A Concise History of the Middle East. London : Taylor and Francis, 2018.
146. Goldschmidt A. Jr., Davidson L. A Concise History of the Middle East. London, 2018.
147. Haugom L. The Turkish Armed Forces and Civil-military Relations in Turkey after the 15 July 2016 Coup Attempt. Scandinavian Journal of Military Studies, 2019.
148. History of the Middle East. Full Documentary. Search for Destiny. Part 1. URL: https://www.youtube.com/watch?v=EF8e2vbRAYk&ebc=ANyPxKoM N5ANTDBdgMd-HCU9rXFWagiDFloaCPOoAB8162AOzLhPhNKT-qK7LPQ0zM6yhMY_62dyrrpsTX61LbhVmSgOufxukQ
149. History of the Middle East. Full Documentary. Search for Destiny. Part 2. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hkzv27UsxOg>
150. History of the Middle East. Full Documentary. Search for Destiny. Part 3. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FQGNIN5RKfo>
151. History of the Middle East. Full Documentary. Search for Destiny. Part 4. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CbXg9xXGHdc>
152. History of the Middle East. Full Documentary. Search for Destiny. Part 5. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=flAnj-a zmw>
153. History of the Muslim Brotherhood. URL: <http://9bri.com/wp-content/uploads/2015/04/Report-on-the-History-of-the-Muslim-Brotherhood1.pdf>
154. Iraq. A Country Study. Ed. by Helen Chapin Metz. Washington D.C., 1990.
155. Israel. A Country Study. Ed. by Helen Chapin Metz. Wash., 1990.
156. Johnson P. Modern Times: The World from the Twentieth to the Ninetieth. In 2 vols. London, 1991.
157. Jordan. A Country Study. Ed. by Helen Chapin Metz. Washington D.C., 1991.
158. Kunnecke A. The Turkish Concept of «Minorities». An Irremovable Obstacle for Joining the EU? European Scientific Journal, Dec. 2013, Vol. 2.
159. Labelle M. The Only Thorn: Early Saudi-American Relations and the Question of Palestine. Diplomatic History, 2011, № 35, pp. 257–281.
160. Lawrence T. E. Seven Pillars of Wisdom. London, UK & Toronto, CA, 1935.
161. Lebanon. A Country Study. Ed. by Thomas Collelo. Washington D.C., 1987.
162. Lebanon. A Country Study. Ed. by Thomas Collelo. Washington D.C., 1987.

162. Long D. E. US-Saudi Relations: Evolution, Current Conditions, and Future Prospects. *Mediterranean Quarterly*. 2004, Vol. 15, No. 3. pp. 24–37.
163. Marr Ph. *The Modern History of Iraq*. Abingdon, 2011. Middle East. Documentary. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JW2sm0iR0E8>
164. Omrani B. *Afghanistan and the Search for Unity*. Asian Affairs. 2007. Vol. 38. Is. 2.
165. Osman T. *Egypt on the Brink: from Nasser to the Muslim Brotherhood*. Yale University Press, 2013.
166. Pollack J. Saudi Arabia and the United States, 1931-2002. *Middle East Review of International Affairs*. 2002. Vol. 6. No. 3. pp. 77–102.
167. Pope H., Pope N. *Turkey Unveiled: A History of Modern Turkey*. New York : The Overlook Press, 2011.
168. *Pre-Islamic Near East: History, Religion, Culture*. Kyiv: A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies of the NAS of Ukraine, 2020. 28 p.
169. Promises and Betrayals Middle East. Documentary. <https://www.youtube.com/watch?v=JW2sm0iR0E8> URL:
170. *Rethinking Nasserism Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*. Ed. by E. Podeh and O. Winckler. The University Press of Florida, 2004.
171. Runion M.L. *The History of Afghanistan*. Greenwood Publishing Group, 2007
172. Sarigil Z. *The Turkish Military: Principal or Agent? Armed Forces & Society*. 2012. Vol 40 (1). pp. 1–23.
173. *Saudi Arabia: A Country Study*. Ed. by Helen Chapin Metz. Washington, 1993.
174. *Saudi Aramco Era of Discovery*. Documentary. <https://www.youtube.com/watch?v=tHh6wY2ua08&feature=youtu.be> URL:
175. Shaw St., Shaw E.K. *History of Ottoman Empire and Modern Turkey*. Vol. 1. Cambridge. 1977.
176. *Syria: A Country Study*. Ed. by Thomas Collelo. Washington, 1987.
177. Tanner S. *Afghanistan: a Military History from Alexander the Great to the War against the Taliban*. Da Capo Press. 2009.
178. *The 50 Years War Israel and the Arabs*. Part 1 Documentary. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZxSoa6AF4e4>
179. *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 4. *Turkey in the Modern World*. Ed. by Reşat Kasaba. Cambridge University Press. 2009.
180. *The Camp David Accords. The Framework for Peace in the Middle East*. URL: <https://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/camp%20david%20accords.aspx>
181. *The Incredible Turk*. Documentary. 1958. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BjySoi2PR0w>

182. The New Cambridge Modern History. V.12. The Shifting Balance of World Forces. 1898–1945. Cambridge University Press, 1968.
183. The Other Side of Suez. BBC Documentary. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ETOUALW2Els>
184. Tripp Ch. A History of Iraq. Cambridge University Press, 2007.
185. Turkey: A Country Study. Ed. by Helen Chapin Metz. Washington, 1995.
186. Vafai G. H. Afghanistan: Country Study. Washington, 2004.
187. Wahab Sh., Youngerman B. A Brief History of Afghanistan. Infobase Publishing, 2010.
188. Willson J. Lawrence of Arabia: The Authorised Biography of T. E. Lawrence. William Heinemann, 1989.
189. World War One through Arab Eyes Episode One: The Arabs. Documentary. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kuzhZkvbbHc>
190. Wynbrandt J. A Brief History of Saudi Arabia. New York, 2010.
191. Yavuz H. M. Is There a Turkish Islam? The Emergence of Convergence and Consensus. Journal of Muslim Minority Affairs. 2004. Vol. 24. No. 2.

5.3. Інформаційні ресурси

1. Afghanistan Web Archive. URL: <https://www.loc.gov/collections/afghanistan-web-archive/about-this-collection/>
2. Afghanistan, Iran, Pakistan and Tajikistan Government Web Archive. URL: <https://www.loc.gov/collections/afghanistan-iran-pakistan-and-tajikistan-government-web-archive/about-this-collection/>
3. Africa URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/africa>
4. African and Middle Eastern Reading Room. URL: <https://www.loc.gov/research-centers/african-and-middle-eastern>
5. African Government Web Archive. URL: <https://www.loc.gov/collections/african-government-web-archive/about-this-collection/>
6. Arabic Sciences and Philosophy URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/arabic-sciences-and-philosophy>
7. BJHS Themes URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/bjhs-themes/latest-issue?sort=canonical.position%3Aasc>
8. Bodleian Libraries – University of Oxford URL: <https://www.bodleian.ox.ac.uk/home>
9. Collection. Country Profiles. URL: <https://www.loc.gov/collections/country-profiles/>
10. Country Profile: Afghanistan. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/copr/Afghanistan.pdf>
11. Country Profile: China. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/copr/China.pdf> Country Profile: Iran. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/copr/Iran.pdf>
12. Country Profile: Iraq. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/copr/Iraq.pdf>
13. Country Profile: Turkey. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/copr/Turkey.pdf>
14. East Asian history. URL: <https://www.cambridge.org/core/browse-subjects/history/east-asian-history>
15. E-Resources Online Catalog. URL: <https://eresources.loc.gov/>
16. Ethiopia : a country study. URL: <https://www.loc.gov/item/92000507/>
17. General Maps. URL: <https://www.loc.gov/collections/general-maps/about-this-collection/>
18. Harvard Library. URL: <https://library.harvard.edu/>

19. India : a country study. URL:
<https://www.loc.gov/resource/frdcstdy.indiacountrystud00heit/?st=gallery>
20. Indian Political and Social Issues Web Archive.. URL:
<https://www.loc.gov/collections/indian-political-and-social-issues-web-archive/about-this-collection/>
21. Iran : a country study. URL:
https://www.loc.gov/resource/frdcstdy.irancountrystudy00curt_0/?st=gallery
22. Japan : a country study. URL:
<https://www.loc.gov/item/91029874/>
23. Japanese Censorship Collection. URL:
<https://www.loc.gov/collections/japanese-censorship-collection/about-this-collection/>
24. Jordan : a country study. URL:
<https://www.loc.gov/item/91006858/>
25. Latin American Centre Library. URL:
<https://www.bodleian.ox.ac.uk/libraries/lac>
26. Library of Congress, LOC. URL: <https://www.loc.gov/>
27. Mangyan bamboo collection from Mindoro, Philippines, circa 1900-1939. URL: <https://www.loc.gov/collections/mangyan-bamboo-collection-from-mindoro-phillippines/about-this-collection/>
28. Persian Gulf states : country studies. URL:
<https://www.loc.gov/item/93046476/>
29. Political Islam Web Archive. URL:
<https://www.loc.gov/collections/political-islam-web-archive/about-this-collection/>
30. Research Center. Asian Reading Room. URL:
<https://www.loc.gov/research-centers/asian/about-this-research-center/>
31. Saudi Arabia : a country study. URL:
<https://www.loc.gov/item/93028506/>
32. South Africa : a country study. URL:
<https://www.loc.gov/item/96048983/>
33. The Americas. A Quarterly Review of Latin American History
URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/americas>
34. Turkey : a country study. URL:
<https://www.loc.gov/item/95049612/>
35. Twentieth century regional history URL:
<https://www.cambridge.org/core/browse-subjects/history/twentieth-century-regional-history>
36. Історичні портали. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=INAV&P21DBN=INAV&S21FMT=>

brief_inav&S21ALL=%28%3C.%3ETYP%3D01%3C.%3E%29&S21SRW=nm
&S21SRD=UP&S21STN=1&S21REF=15&S21CNR=10

5.4. Основні поняття і терміни

Акалі Дал – сикхська партія створена в 1920 р. у штаті Пенджаб, Індія.

Алавіти – (нусаїрити) – шіїтська релігійна група. Варто не плутати алавітів і алевітів, що є окремою релігійною групою у Туреччині. Назву отримали від імама Алі, що був зятем і кузенком Мухаммеда, що був четвертим і останнім праведним халіфом. Історично вони мали назву Нусаїрити, але вважають за краще мати назву алавіти на честь Алі.

Аль-Фатах – одне з 99 Прекрасних Імен Аллаха (Асман-ль-Хусні), яке має значення «Відкриваючий ворота Своїй милості, блага і прожитку, істинний шлях і пізнання Аллаха, дорогу до знань і наукам; полегшує труднощі; позбавляючий Своїх рабів від усіх печалей; той що завойовує, підкорює».

Андрха-Прадеш – штат у центральній Індії на узбережжі Бенгальської затоки. Адміністративний центр – Хайдарабад.

Анексія – (з лат. приєднання) – це насильницьке захоплення державою всієї або частини території іншої держави або народу і включення її до свого складу. За міжнародним правом анексія – один з видів агресії і спричиняє міжнародно-правову відповідальність. Анексію слід відрізнити від окупації, яка сама по собі не призводить до зміни юридичної приналежності території.

Ахімса – поведінка і спосіб дій, при яких першою вимогою є ненанесення шкоди – ненасильство. Ахімса визначається як поведінка, що веде до зменшення зла у світі, спрямована проти самого зла, а не проти людей його творять (відсутність ненависті). Ахімса, неспричинення шкоди, полягає в неубієнню, ненасильстві, неспричиненні шкоди всьому живому (людям, тваринам, рослинам) ніколи і ніяким чином – ні думкою, ні словом, ні ділом.

Ашар – багатозначний термін. Ашар (Дагестан) – село в Курахском районі Дагестану. Ашар (податок) – на Кавказі натуральна повинність, склада десятину польових творів та приплоду овець. Ашар (місяць) буддизм – місяць, у який починається тримісячний пост свята ашара Пурніма.

Ашрам – обитель мудреців і відлюдників у древній Індії, яка зазвичай розташовувалася у віддаленій місцевості – у горах або в лісі. У контексті сучасного індуїзму, термін «ашрам» часто використовується для позначення духовної чи релігійної громади, куди людина приходить для медитації, молитви, здійснення ритуалу і духовного оновлення. Основною метою ашрама, як правило, виступає духовний розвиток його членів, які займаються вивченням священних текстів, йогою, медитацією і повторенням мантр. Ашрамом в індуїзмі також називають релігійну організацію, засновану духовним авторитетом для поширення певних ідей і способу життя, а також для залучення адептів. Релігійний лідер або містик, який очолює ашрам,

передає своїм послідовникам духовне знання, яке він сам колись отримав від свого гуру і успішно застосував на практиці. Основними видами діяльності ашраму, як правило, є релігійно-просвітницька, видавнича та благодійна діяльність. Слово «ашрам» походить від санскритського слова ашрая, що означає «захист».

Байхуа – сучасна китайська мова, письмовий стандарт.

Бедуїни – (з араб. житель пустелі) – кочові та напівкочові араби Аравійського півострова і північної Африки. У вузькому розумінні бедуїни – кочівники-верблюдоводи, на відміну від бедуїнів напівкочових вівцеводів і козоводів. Також термін часом використовується, щодо інших кочових народів регіону, які мають схожий спосіб життя, наприклад говорять про туарегів бедуїнів.

Біафра або Республіка Біафра – самопроголошена держава в південно-східній частині Нігерії, що існувало з 30 травня 1967 р. (дата проголошення незалежності) до 15 січня 1970 р. Держава не була визнана ООН.

Брахмани – частина індійських священних текстів шруті, коментарі до чотирьох Вед, в яких описується правильне виконання обрядів.

Брахмин – (з санскр. «рости, наростати» і «відбивати, вірити, мислити, розум») – в індійській ідеалістичній філософії (як у ведійської взагалі, так і в йозі зокрема) – поняття, що означає надособистісний, індіферентний абсолют, «душу світу», першооснову всіх речей і феноменів ведійської філософії концепція Брахмана (тобто Бога-Абсолюту) тісно пов'язана з особистісним сприйняттям кожною людиною всеосяжного Бога-Брахмана в якості індивідуального Атмана – свого найвищого позамежного «Я».

Бури – (від нід. «селянин») або африканери (від нід. «африканець») – мешканці Південно-Африканської Республіки та Намібії, які є нащадки голландських, бельгійських, французьких і німецьких колоністів у цих країнах. Разом із нащадками переселенців з Великої Британії, бури складають біле населення Південно-Африканської Республіки (ПАР) та Намібії на відміну від чорношкірого корінного населення.

Вакуф або вакф, вакуф, вакиф (від араб. «утримування») – у країнах ісламу, в т.ч. у Османській імперії земля чи інші джерела прибутку, які після смерті заповідача передавалися з побожною метою на доброчинні справи. Вакуфом була нерухомість (насамперед земля), дохід з якої ішов на утримання: мечетей, мусульманських шкіл – вакуф-шер, або вакуф духовний; громадських інституцій – вакуф-адат, тобто вакуф звичаєвий. Згідно з нормами шаріату, така нерухомість не підлягала відчуженню і оподаткуванню.

Вафд – (від араб. партія представників) – найбільша історична партія Єгипту ліберально-націоналістичного спрямування 1918–1953 рр. заснована

Саадом Заглулом. Підтримувала еволюцію королівства до конституційної монархії. Була розпущена після революції 1952 р.

Ваххабізм – одна з назв течії в сунітському ісламі, що оформилася у XVIII ст. Назва «ваххабізм» уживається лише опонентами цього руху (його прибічники називають себе салафітами або просто мусульманами). Ваххабізм названий за іменем шейха Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба ат-Тамімі. Попередником Мухаммада ібн абд аль-Ваххаба був Ібн Таймія (1263–1328).

Вілайєт або вілаят, веляят, вілоят, вілайят – основна адміністративно-територіальна одиниця в деяких країнах Північної Африки, Близького і Середнього Сходу.

Гоміньдан або Китайська Національна Народна партія – консервативна політична партія, що утворилася на континенті 25 серпня 1912 р. у Пекіні. Сунь Ятсен був обраний головою партії. У 1949 р. була змушена переміститися на Тайвань.

Гяури або кафіри – цим іменем турки презирливо звуть всіх немусульман. Зіпсоване арабське «Kiafir» (що заперечує Бога, язичник).

Даліти – (парії, індійське парайян; інакше даліт, даліти) – в древній Індії нижча каста «недоторканих», бідарів, позбавлених громадянських прав. У сучасній мові слово позначає групу найбільш безправного населення, ізгоїв.

Дарі – східноперська мова, одна з офіційних мов Афганістану (до 1936 р. – єдина офіційна; опісля – разом із пушту). Найближчі родичі – перська та таджицька.

Дервіші – (з перс. «жебрак») – мусульманський чернець-жебрак, особливий стан у мусульманських суспільствах.

Джихад або джигад (з араб. зусилля) – боротьба за те, що є для мусульманина найблагороднішою і найвищою метою. Зазвичай слово джихад асоціюється зі збройною боротьбою мусульман, але це розуміння є не зовсім точним. Кожен мусульманин зобов'язаний докладати зусиль для утвердження і захисту ісламу, витратити для цього свої матеріальні ресурси, розумові здібності і всі свої сили. У випадку крайньої необхідності мусульмани зобов'язані підніматися на збройну боротьбу проти ворогів своєї релігії. Джихадом є також боротьба з власними духовними чи суспільними соціальними пороками. Таким чином, джихад – це боротьба зі своїми пристрастями, усунення соціальної нерівності, постійне зусилля у справі розповсюдження ісламу, і, нарешті, ведення війни з агресором в ім'я Аллаха. Учасників джихаду називають моджахедами.

Дзайбацу – (з яп. «власність») – термін, який до 1945 р. використовувався в Японії для позначення монополій і фінансової олігархії.

Домініон – форма політичної системи, що існувала всередині Британської імперії, і була проміжною формою між самоврядною колонією і суверенною державою, але з плином часу розвивалася до останньої. Першим британським домініоном була Канада, яка отримала такий статус у 1867 р. Потім з'явилися Австралія (1901), Нова Зеландія (1907), Ньюфаундленд (1907), Південно-Африканський Союз (1910) і Ірландська Вільна держава (1922).

Друзи – релігійна спільнота, розташована перш за все в Лівані, Ізраїлі, і Сирії, традиційна релігія якої почала відгалуження від ісмаїлітської секти ісламу, але унікальна в поєднанні гностицизму, неоплатонізму і інших філософій. Теологічно, друзи вважають себе «ісламською сектою». Друзи називають себе Ахль Аль-Тавгід («Люди Єдності») або аль-Муваххідун (Прихильники об'єднання). Релігія друзів відкололася в XI ст. від шіїтської секти ісмаїлітів, але, в подальшому, значно змінилася. Друзька віра виникла на початку XI ст. під впливом проповіді місіонера Мухаммеда бен Ісмаїла Наштакіна ад-Даразі (і названа за його іменем) серед ісмаїлітів Єгипту і Південного Лівану. Самі друзи нерідко негативно відносяться до особи Даразі і слово «друзи», як самоназву не вживають (часто сприймають його, як образливе).

Дуррані або Абдалі – назва головного пуштунського племені, що проживало на території сучасних Афганістану та Пакистану. Первинно відоме під назвою абдалі, але після утворення у 1747 р. Дурранійської імперії почало йменуватись дуррані.

Дустур – політична партія в Тунісі. Заснована в 1920 р.

Дуцзюни – генерали-командуючі найманими провінційними арміями, зосередили владу в своїх руках в округах Китаю після 1915 р.

Егалітаризм – (з фр. рівність) – концепція, що пропонує створення суспільства з рівними можливостями з управління і доступу до матеріальних благ всім його членам. Протилежність елітаризму.

Емір або амір (з араб. «вождь», «повелитель», «князь», «той, хто наказує, велить») – титул правителя або князя в деяких мусульманських країнах Азії й Африки, а також особа, що носить цей титул. Також уживається в значенні повелителя мусульман взагалі.

Етатизація – (від фр. держава) – посилення втручання держави в економічне і політичне життя.

Етатизм – (від фр. держава) – напрям політичної думки, який розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку. В деяких країнах (наприклад, у Туреччині) цей термін позначав офіційну державну політику.

Ецель або Ірг'ун Цвай Леумі – національна військова організація, скорочено Ецель, коротко Іргун – єврейська підпільна організація, що діяла на території Палестини з 1931 р. по 1948 р., засновник Менахем Бегін.

Заміндари – землевласники в Індії, які сплачували земельний податок (за системою заміндари) на користь верховного землевласника – британських колоніальних властей.

Заміндарі – земельно-податкова система, введена англійською колоніальною владою в Північній, Східній і Центральній Індії на рубежі 18–19 ст.

Зулуси або зулу, ісізулу, зунда, – самоназва народу банту в Південній Африці.

Зулюм – (з тур. гніт, насильство, тиранія) – прийнята в літературі назва деспотичного режиму в Османській імперії в роки правління султана Абдул-Хаміда II (1876–1909).

Йоруба або йюба, йаріба, у Беніні також еде або нага – один з найбільших бенуе-конго народів у Західній Африці.

Камікадзе – (з яп. «божественний вітер») – назва японських пілотів-смертників, які з'явилися на заключному етапі Другої світової війни. Походить від божественного вітру камікадзе, який врятував Японію від монгольської навали у XIII ст.

Канібалізм – поїдання одного або кількох членів виду представниками того ж самого виду. Канібалізм властивий майже всім представникам тваринного світу та людям. Термін «канібалізм» або «канібал» походить від назви «Каніба» або «каріб», назви вест-індіанського племені, в якого іспанці вперше спостерігали звичай людоджерства. Хоча цей термін виник щодо людоджерства, тепер він поширюється на весь тваринний світ. Для людського канібалізму використовується термін антропофагія, або людоджерство. Антропофагія походить від грецького слова антропос (людина) і фагєін (їсти).

Касти – (з порт. «рід, походження», спочатку «чиста порода», яке в свою чергу походить із лат. «чистий, цнотливий».) – ендегамні спадкові замкнені групи людей, які зв'язані традиційними професіями і займають певне місце в соціальній ієрархії. Касты існували в різних формах у багатьох стародавніх і середньовічних державах. Найбільшого розвитку кастова організація набула в Індії, де, власне, на її позначення використовується термін джати (досл. «порода, походження»). Кастова система в Індії перетворилась на соціальну систему і стала важливим елементом індуїзму.

Кокутай – (з яп. «тіло нації») – ідеологічний конструкт, комплекс ідей, що складають національну ідентичність японців. Його зародження відноситься до періоду Едо, коли філософ Аїдзава Сейсісай сформулював основну ідею кокутая як якіс нерозривні зв'язки між японським

імператором і його підданими, якісь зв'язки, на думку філософа, і складали «тіло нації». Пізніше поняття «кокутай» стало поширюватися на все, що японці вважали унікальними рисами своєї нації, як то: релігія (синтоїзм), державний устрій, військовий дух (бусидо) і т. п.

Кхаді – тип зітканой уручну індійської тканини. В якості сировини для неї може використовуватися бавовна, вовна або шовк, кхаді тчеться уручну, нитки снуються за допомогою традиційної прядки – чаркхи.

Магриб – (з араб. «захід») – назва, яку дали середньовічні арабські географи та історики країнам, розташованим на захід від Єгипту та Аравійського півострова; збереглася в арабській мові і донині, а завдяки французькій увійшла і в європейські мови. До складу Магрибу входять: Мавританія, Західна Сахара, Марокко, Алжир, Туніс, Лівія (йдучи із заходу на схід). Назву Аль-Магриб («край, де сідає сонце») ці держави отримали в період завойовницьких походів арабів на межі I і II тисячоліть н. е.

Махараджа або Магараджа – (з санскр. «великий цар») – індійський князь; вищий титул з доступних індієвці. У Пуранах та інших індуських пам'ятниках цей титул додається первинно до правителя обширного індійського царства, що охоплював в II ст. по Р. Х. більшу частину Індії, Малакку, Суматру і сусідні острови. У васальних державах Індії його носили деякі правителі, що прийняли його самі або отримали титул від британського уряду.

Меджліс – (з араб. місце зборів) – законодавчо-представницький орган, аналог парламенту. Існує переважно в арабських та ісламських країнах.

Медресе – (з араб. множина, «місце, де вчать») – середня і вища школа в мусульман Близького і Середнього Сходу, а також Пакистану і Північної Індії.

Младотурки – турецька політична партія «Єднання і прогрес», заснована Мідхадом-пашою у 1889 р. Мала за мету повалення султанату та створення незалежної національної турецької держави. У ширшому сенсі молодотурками називають усіх учасників революційного руху в Туреччині на початку XX ст. У результаті керованої ними Молодотурецької революції 1908 р. прийшли до влади, але не змінили ладу Османської імперії. Після поразки Туреччини у Першій світовій війні організація молодотурків самоліквідувалася (1918 р.).

Мопла – мусульманська частина населення округу Малабар Мадраасської провінції Британської Індії.

Мулла – (з араб. «пан», «повелитель», «володар», в іранських і тюркських мовах це слово має форми мелла, молло, молдо) – знавець Корану і мусульманського ритуалу, служитель культу; вчитель релігійної школи;

грамотна, вчена людина. Зазвичай мулла обирається мусульманами з власного середовища.

Муфтії – (з араб. «висловлювати думку») – мусульманський богослов-правознавець у країнах Сходу, якому надано право розв'язувати спірні питання, тобто давати фетву. Також титул представника вищого мусульманського духовництва, що відповідає у християнстві титулу єпископа.

Низам – (з араб. «порядок», «дисципліна», а також «система») – перейшов в багато мов термін: Нізам-і Джедид – заснована султаном Селімом III і оновлена Махмудом II регулярна армія Османської імперії; Нізам – титул могольського намісника індійського султанату Голконда, а потім – фактично незалежного від Моголів правителя князівства Хайдарабад. Титул зберігається за князем Хайдарабада донині, незважаючи на позбавлення привілеїв і націоналізацію більшої частини нерухомого майна. Звід законів у Північно-Кавказькому Іматі, що регулювали практично всі сфери суспільного життя: військову, адміністративну, судову, і фінансову. Низам-ель-аалем і Нізам-ель-мульк, упорядочитель світу та імперії – в східному канцелярському складі побічний титул великого візира. Незам-Мульк - Абу Алі Хасан ібн Алі ат-Тусі, більше відомий як «найбільший з візирів Нізам ал-Мульк», відомий середньовічний письменник, його візірат тривав двадцять сім років. Основний низам правління Саудівської Аравії – другий після конституції за юридичною силою основний закон Королівства Саудівська Аравія, окройовану королем Фахд ібн Абд аль-Азізом Аль Саудом в 1992 р.

Панчаяті радж – «збори п'яти» південноазійська політична система, поширена в Індії, Пакистані та Непалі. За цією системою управління невеликим селищем здійснюється п'ятьма обраними старійшинами. Ця рада старійшин вирішує всі спірні питання між мешканцями селища; фактично сучасний уряд делегує цим радам виконання ряду своїх функцій.

Протекторат – форма залежності однієї держави від іншої або суспільства від якоїсь особи, коли основні питання суспільно-політичного життя регулює протектор.

Пушгуни або афганці (самоназва – пашто) – народ, що становить основну частину населення Афганістану.

Сатьяграха – (з санскр. прагнення до істини) – в Індії в період британського колоніального панування тактика ненасильницької боротьби за незалежність у двох формах: неспівробітництва та громадянської непокори, розроблена М. Ганді на початку ХХ ст.

Саудіди або Саудити – правляча королівська династія в Саудівській Аравії з моменту утворення країни, яке відбулося 23 вересня 1932 р. Саудити є нащадками об'єднаних в 1744 р. двох знатних арабських родів: ібн-Сауд і аль-Ваххаб.

Свадеші – одна з форм індійського національно-визвольного руху, що передбачає досягнення незалежності від Британської імперії і поліпшення економічних умов в Індії шляхом проходження принципам свадеші (самостійності). Стратегія свадеші полягала в бойкотуванні британських товарів і відродженні їх домашнього виробництва, не випадково емблемою свадеші стала прядка.

Сварадж – (з гінді. «свій закон») – синонім поняття самоврядування, використовуваний Махатмою Ганді. Зазвичай співвідноситься з концепцією незалежності Індії від Великобританії, введеної Ганді. Сварадж, в основному, має на увазі політичну децентралізацію і управління не за допомогою уряду, а за допомогою членів суспільства і громадських зібрань. Рух зародився в період першого розділу Бенгалії (1905), його ідейними натхненниками були Шрі Ауробіндо, Локманья Бал Гангадхар Тилак і Лала Раджпат Рай. Свадеші стало одним з основних положень ідеології Ганді, який описував його як уособлення свараджа (незалежності).

Сегрегація – (з лат. відділення) – різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства тих суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, релігійними чи іншими ознаками, та подальшому законодавчому обмеженні їхніх прав. Така політика була виражена у США в післявоєнний період щодо «кольорового» населення або в режимі апартеїду в ПАР.

Сейюкай – повна назва Ріккен Сейюкай (з яп. «Друзі конституційного уряду») – одна з основних політичних партій в довоєнній Японії.

Сикхи – (з хінді «учень») – народ, що проживає в Індії; послідовники сикхізму. У національному складі сикхів переважають пенджабці – жителі індійського штату Пенджаб. Також сикхи живуть в країнах Південно-Східної Азії, Африки, на острові Фіджі, Великобританії, переважно у великих містах.

Сикхізм – (з хінді «послідовник, учень») – релігія, заснована у Пенджабі, в північно-західній частині півострова Індостан гуру (духовним вчителем) Нанаком (1469–1539 рр.)–

Сунізм – це основний (ортодоксальний) напрям у ісламі, представники якого вважають, що халіфом може бути лише та людина, що має репутацію і знання богослова і правознавця вищого рангу (тобто мудра і фізично здорова людина).

Фундаменталізм – (від лат. основа) – загальна назва вкрай консервативних філософських, моральних і соціальних течій. Фундаменталізм часто є реакцією на процеси глобалізації і секуляризації, які відбуваються в сучасному суспільстві.

Халістан – (букв. країна чистих) – проект створення національної сикхської держави на території індійського штату Пенджаб, де встановився синтез ісламу і індуїзму. Столицею сикхів є місто Амрітсар.

Халіфат – (з араб. спадкоємець, представник) – система ісламської теократичної держави, або феодальна арабо-мусульманська держава, створена пророком Мухаммедом і згодом очолювана халіфами.

Хариджани або Парія (Парайян) – в стародавній Індії нижча каста «недоторканих», жебраків, позбавлених громадянських прав. Також мають назву «даліти». У сучасній мові слово позначає групу найбільш безправного населення, ізгоїв.

Хартал – (з гінді закриття крамниць) – на мовах Південної Азії, форма страйків в Індії, Пакистані, Бангладеш, Шрі-Ланці, Малайзії супроводжується масовим закриттям крамниць, бойкотом іноземних товарів. Введено в широкий ужиток Махатмою Ганді.

Хашиміті – династія правителів в деяких країнах Арабського Сходу. Названа по імені легендарного Хашима, сина родоначальника племені курейш, до якого належав Мухаммед. Засновник династії – шериф Мекки, проголошений в 1916 р. королем Хіджаза, — Хусейн ібн Алі аль-Хашимі.

Хіджаб – (з араб. покривало, занавіс) – жіночий одяг в ісламі, головне призначення якого – приховати фігуру, обриси тіла жінки. Хоча хіджаб передбачає покриття всього тіла та голови, крім обличчя та долонь (саме така форма є обов'язковою), нерідко мусульманки закривають навіть обличчя та долоні.

Хінду махасабха або Хінду Маха Сабха (ХМС, Великі збори індусів, повністю Акхіл Бхаратія Хінду Маха Сабха) – індійська політична партія, заснована в 1915 р. У 1937–1944 рр. очолював Саваркар, Вінаїк Дамодар, ідеолог індійського комунізму. Після 1948 р. занепала.

Хукбалахат – (скорочено від тагальської Hukbong bayan laban sa Harap – Народна антияпонська армія), народна армія, створена на Філіппінах 29 березня 1942 р. під керівництвом компартії.

Чженфен – «Рух за впорядкування стилю» 1942–1943 рр. в КП Китаю.

Шаріат – (з араб. належний (правильний) шлях, спосіб дії) – сукупність правових, морально-етичних і релігійних норм ісламу, що охоплює значну частину життя мусульманина і проголошена в ісламі як «вічне і незмінне» божественне настановлення. Час і місце появи – VII–XII ст.

Шіїти – (від араб. прихильники, група, партія, секта, розкольники) – загальний термін, що означає послідовників ряду течій ісламу, – імаміти (шіїти-дванадцятники), зейдити, алавіти, друзи, ісмаїліти і ін. У вузькому сенсі поняття, як правило, означає імамітів (шіїтів-дванадцятників), другого за числом прихильників (після сунітів) напрямку в ісламі, які визнають єдино

законними наступниками пророка Мухаммеда тільки Алі ібн Абі Таліба і його нащадків по головній лінії.

5.5. Документи

Британська біла книга, червень 1922 року

Державний секретар у справах колоній знову розглянув існуючу політичну ситуацію в Палестині з дуже щирим бажанням досягти вирішення невирішених питань, які викликали невизначеність і хвилювання серед певних верств населення. Після консультації з Верховним комісаром у справах Палестини [сером Гербертом Самуелем] було складено наступну заяву. У ньому підсумовуються основні частини листування, яке вже відбулося між державним секретарем і делегацією Мусульманського християнського товариства Палестини, яка деякий час перебувала в Англії, і вказуються подальші висновки, яких було зроблено з того часу.

Напруга, яка час від часу панувала в Палестині, головним чином викликана побоюваннями, які відчують як частини арабського, так і частини єврейського населення. Ці побоювання, що стосуються арабів, частково ґрунтуються на перебільшених інтерпретаціях значення Декларації [Бальфура], яка підтримує створення Єврейського національного дому в Палестині, зробленої від імені уряду Його Величності 2 листопада 1917 року.

Були зроблені несанкціоновані заяви про те, що метою є створення повністю єврейської Палестини. Були використані такі фрази, як те, що Палестина має стати «такою ж єврейською, як Англія — англійською». Уряд Його Величності вважає будь-які подібні очікування нездійсненними і не має такої мети. Вони також ніколи не думали про зникнення або підпорядкування арабського населення, мови чи культури в Палестині, чого, здається, бояться арабські делегації. Вони хотіли б звернути увагу на той факт, що положення Декларації, про які йдеться, не передбачають перетворення Палестини в цілому на Єврейський національний дім, а те, що такий Дім має бути заснований «в Палестині». У зв'язку з цим із задоволенням було відзначено, що на засіданні сіоністського конгресу, вищого керівного органу сіоністської організації, яке відбулося в Карлсбаді у вересні 1921 року, було прийнято резолюцію, яка виражає як офіційну заяву сіоністських цілей «рішучість єврейського народу жити з арабським народом на умовах єдності та взаємної поваги, і разом з ними перетворити спільний дім на процвітаючу спільноту, розбудова якого може забезпечити кожному з його народів безперешкодний національний розвиток».

Необхідно також зазначити, що сіоністська комісія в Палестині, яка тепер називається Палестинською сіоністською виконавчою владою, не бажала і не має жодної частки в загальному управлінні країною. Крім того, особливе становище, призначене сіоністській організації в статті IV проекту мандату для Палестини, не передбачає жодних таких функцій. Ця особлива позиція стосується заходів, які мають бути вжиті в Палестині щодо єврейського населення, і передбачає, що організація може сприяти загальному розвитку країни, але не дає їй права брати будь-яку участь в її уряді.

Крім того, передбачається, що статус усіх громадян Палестини в очах закону має бути палестинським, і ніколи не передбачалося, що вони або будь-яка їх частина повинні мати будь-який інший юридичний статус. Що стосується єврейського населення Палестини, здається, що деякі з них побоюються, що уряд Його Величності може відійти від політики, втіленої в Декларації 1917 року. Тому необхідно ще раз підтвердити, що ці побоювання є безпідставними, і що ця Декларація, повторно підтверджена Конференцією головних союзних держав у Сан-Ремо та знову в Севрському договорі, не піддається змінам.

Протягом останніх двох-трьох поколінь євреї відтворили в Палестині громаду, яка зараз нараховує 80 000 осіб, з яких близько однієї чверті є хліборобами або робітниками на землі. Ця громада має свої політичні органи; обрана асамблея для керівництва внутрішніми проблемами; виборні ради в містах; та організація для контролю своїх шкіл. Вона має свій обраний Головний рабинат і Рабинську раду для керівництва релігійними справами. Його бізнес ведеться івритом як народною мовою, а єврейська преса обслуговує його потреби. Він має своє відмінне інтелектуальне життя та демонструє значну економічну активність. Отже, ця спільнота з її міським і сільським населенням, своїми політичними, релігійними та соціальними організаціями, своєю власною мовою, своїми власними звичаями, своїм власним життям має фактично «національні» характеристики. Коли запитують, що мається на увазі під розвитком єврейського національного дому в Палестині, можна відповісти, що це не нав'язування єврейської національності мешканцям Палестини в цілому, а подальший розвиток існуючої єврейської громади., за сприяння євреїв в інших частинах світу, для того, щоб він міг стати центром, в якому єврейський народ у цілому міг би виявляти інтерес і гордість. Але для того, щоб ця громада мала найкращі перспективи вільного розвитку та надала єврейському народу повну можливість проявити свої здібності, важливо, щоб вона знала, що вона перебуває в Палестині за правом, а не за волевиявленням. Це причина, чому необхідно, щоб існування єврейського національного дому в Палестині було

гарантоване на міжнародному рівні, і щоб було офіційно визнано, що він базується на давньому історичному зв'язку.

Таким чином, Уряд Його Величності тлумачить Декларацію 1917 року, і, так розуміючи, Державний секретар вважає, що вона не містить і не передбачає нічого такого, що могло б викликати тривогу в арабського населення Палестини або розчарування євреїв.

Для виконання цієї політики необхідно, щоб єврейська громада в Палестині могла збільшити свою кількість шляхом імміграції. Ця імміграція не може бути настільки великою за обсягом, щоб перевищити будь-яку економічну спроможність країни на той час прийняти нових прибулих. Важливо забезпечити, щоб іммігранти не були тягарем для народу Палестини в цілому, і щоб вони не позбавляли жодну частину нинішнього населення своєї роботи. Досі імміграція виконувала ці умови. Кількість іммігрантів після британської окупації становила близько 25 000 осіб.

Необхідно також забезпечити, щоб особи, які є політично небажаними, були виключені з Палестини, і з цією метою Адміністрація вживала і буде вживати всіх запобіжних заходів.

Предбачається, що в Палестині має бути створений спеціальний комітет, який повністю складатиметься з членів нової Законодавчої ради, обраної народом, для консультацій з адміністрацією з питань, що стосуються регулювання імміграції. Якщо між цим комітетом і Адміністрацією виникнуть будь-які розбіжності в думках, це питання буде передано уряду Його Величності, який приділить цьому особливий розгляд. Крім того, згідно зі статтею 81 проекту Палестинського порядку в Раді, будь-яка релігійна громада або значна частина населення Палестини матиме загальне право звертатися через Верховного комісара та Державного секретаря до Ліги Націй щодо будь-якого питання, з якого вони можуть вважати, що умови Мандату не виконуються урядом Палестини.

Посилаючись на Конституцію, яку зараз планується встановити в Палестині, проект якої вже опубліковано, бажано уточнити деякі моменти. По-перше, це не так, як було представлено арабською делегацією, що під час війни уряд Його Величності зобов'язався негайно створити в Палестині незалежний національний уряд. Це представлення в основному ґрунтується на листі від 24 жовтня 1915 року сера Генрі Макмехона, тодішнього верховного комісара Його Величності в Єгипті, до шарифа Мекки, нині короля Королівства Хіджаз Хусейна. Цей лист цитується як передача обіцянки шерифу Мекки визнати та підтримати незалежність арабів у межах запропонованих ним територій. Але ця обіцянка була дана з урахуванням застереження, зробленого в тому ж листі, яке виключало зі сфери його дії, серед інших територій, частини Сирії, що лежать на захід від округу Дамаск. Ця резервація завжди вважалася урядом Його Величності такою, що охоплює

віласт Бейрут і незалежний санджак Єрусалиму. Таким чином, уся Палестина на захід від Йордану була виключена з Сера. Клятва Генрі Макмехона.

Тим не менш, уряд Його Величності має намір сприяти встановленню повного самоврядування в Палестині. Але вони вважають, що в особливих обставинах цієї країни це має відбуватися поступово, а не раптово. Перший крок було зроблено, коли на основі інституту цивільної адміністрації було створено номіновану Консультативну раду, яка існує зараз. Тоді Верховний комісар заявив, що це був перший крок у розвитку інституцій самоврядування, а тепер пропонується зробити другий крок шляхом створення Законодавчої ради, до складу якої входить велика частина членів, обраних на широка франшиза. В опублікованому проекті було запропоновано, щоб троє членів цієї Ради були неофіційними особами, призначеними Верховним комісаром, але, будучи зробленими проти цього положення, ґрунтуючись на переконливих міркуваннях, Державний секретар готовий пропустити це. Тоді Законодавча рада складатиметься з Верховного комісара як Президента та дванадцяти обраних і десяти офіційних членів. Державний секретар вважає, що до того, як на Палестину буде поширено подальше самоврядування, а Асамблеї буде передано контроль над виконавчою владою, було б доцільно дати пройти деякий час. Протягом цього періоду інституції країни стануть добре встановленими; його фінансовий кредит базуватиметься на міцних засадах, і палестинські чиновники матимуть можливість отримати досвід здорових методів правління. Через кілька років ситуація буде знову переглянута, і якщо досвід роботи конституції, який зараз буде встановлено, це підтвердить, більша частка повноважень буде поширена на обраних представників народу.

Державний секретар зазначив, що нинішня адміністрація вже передала Верховній раді, обраній мусульманською громадою Палестини, повний контроль над мусульманськими релігійними фондами (вакуфами) і мусульманськими релігійними судами. Цій Раді Адміністрація також добровільно відновила значні доходи, отримані від стародавніх дарувань, які були конфісковані турецьким урядом. Департамент освіти також консультується комітетом, який представляє всі верстви населення, а Департамент торгівлі та промисловості має переваги співпраці з торговельними палатами, які були створені в головних центрах. Адміністрація має намір об'єднати в більшій мірі подібні представницькі комітети з різними департаментами Уряду.

Державний секретар вважає, що така політика в поєднанні з підтримкою найповнішої релігійної свободи в Палестині та скрупульозним дотриманням прав кожної громади щодо її Святих місць не може не рекомендуватися різним частинам Палестини. населення, і що на цій основі

може бути збудований той дух співпраці, від якого значною мірою має залежати майбутній прогрес і процвітання Святої Землі.

Британська біла книга червня 1922 р. про Палестину. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії.* URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp

Палестинський мандат Ради Ліги Націй, 24 липня 1922 року

Враховуючи, що Головні союзні держави погодилися з метою виконання положень статті 22 Пакту Ліги Націй доручити Мандатарію, обраному зазначеними Державами, управління територією Палестини, яка раніше належала до Турецької імперії в тих межах, які вони можуть встановити; і

Враховуючи, що Головні Союзні Держави також погодилися, що Мандат має нести відповідальність за введення в дію декларації, спочатку зробленої 2 листопада 1917 року Урядом Його Британської Величності та ухваленої згаданими Державами, на користь встановлення в Палестині національного дому для єврейського народу, чітко розуміючи, що не можна робити нічого, що могло б зашкодити громадянським і релігійним правам існуючих неєврейських громад у Палестині, або права і політичний статус, якими користуються євреї в будь-якій іншій країні; і

Оскільки таким чином було визнано історичний зв'язок єврейського народу з Палестиною та підстави для відновлення їхнього національного дому в цій країні; і

Враховуючи, що головні союзні держави вибрали Його Британську Величність мандатарієм для Палестини; і

Беручи до уваги, що мандат щодо Палестини був сформульований у наступних умовах і поданий до Ради Ліги для затвердження; і

Беручи до уваги, що Його Британська Величність прийняв мандат щодо Палестини та зобов'язався виконувати його від імені Ліги Націй відповідно до наступних положень; і

Оскільки вищезазначена стаття 22 (параграф 8) передбачає, що ступінь повноважень, контролю чи управління, який має здійснювати Мандат, без попередньої згоди між Членами Ліги, має бути чітко визначений Рада Ліги Націй; підтверджуючи зазначене Доручення, визначає його умови таким чином:

СТАТТЯ 1.

Уповноважений має всі законодавчі та адміністративні повноваження, за винятком випадків, коли вони можуть бути обмежені умовами цього мандату.

СТАТТЯ 2.

Мандат відповідає за встановлення в країні таких політичних, адміністративних та економічних умов, які забезпечуватимуть створення єврейського національного дому, як зазначено в преамбулі, та розвиток самоврядних установ, а також за захист громадянського і релігійні права всіх жителів Палестини, незалежно від раси та релігії.

СТАТТЯ 3.

Мандатарій, наскільки дозволяють обставини, заохочує місцеву автономію.

СТАТТЯ 4.

Відповідне єврейське агентство визнається державним органом з метою консультування та співпраці з адміністрацією Палестини в таких економічних, соціальних та інших питаннях, які можуть вплинути на створення єврейського національного дому та інтереси єврейського населення. в Палестині та, завжди під контролем Адміністрації, допомагати та брати участь у розвитку країни.

Сіоністська організація, доки її організація та статут є, на думку Мандатарія, відповідними, визнається такою установою. Він вживатиме заходів у консультаціях з урядом Його Британської Величності, щоб забезпечити співпрацю всіх євреїв, які бажають допомогти у створенні Єврейського національного дому.

СТАТТЯ 5.

Мандатарій несе відповідальність за те, щоб жодна територія Палестини не була передана, здана в оренду чи будь-яким чином поставлена під контроль уряду будь-якої іноземної держави.

СТАТТЯ 6.

Адміністрація Палестини, забезпечуючи, щоб права та становище інших верств населення не були ущемлені, сприятиме єврейській імміграції за відповідних умов і заохочуватиме, у співпраці з єврейським агентством, згаданим у статті 4, тісне поселення Євреї на землі, включно з державними землями та пустирями, які не потрібні для суспільних потреб.

СТАТТЯ 7.

Адміністрація Палестини несе відповідальність за прийняття закону про громадянство. У цей закон повинні бути включені положення, сформульовані таким чином, щоб полегшити набуття палестинського громадянства євреями, які перебувають на постійному місці проживання в Палестині.

СТАТТЯ 8.

Привілеї та імунітети іноземців, включаючи переваги консульської юрисдикції та захисту, якими раніше користувалися внаслідок капітуляції або використання в Османській імперії, не застосовуються в Палестині.

Якщо Держави, громадяни яких користувалися вищезазначеними привілеями та імунітетами на 1 серпня 1914 року, раніше не відмовилися від права на їх відновлення або не погодилися на їх незастосування протягом визначеного періоду, ці привілеї та імунітети повинні, після закінчення терміну повноважень, негайно відновити в повному обсязі або з такими змінами, які могли бути узгоджених між зацікавленими державами.

СТАТТЯ 9.

Мандатарій несе відповідальність за те, щоб судова система, встановлена в Палестині, забезпечувала іноземцям, а також місцевим жителям повну гарантію їхніх прав.

Повністю гарантується повага до особистого статусу різних народів і спільнот, а також до їхніх релігійних інтересів. Зокрема, контроль та управління вакфами здійснюється відповідно до релігійного права та розпоряджень засновників.

СТАТТЯ 10.

До укладення спеціальних угод про видачу, що стосуються Палестини, до Палестини застосовуються чинні угоди про видачу між мандатарієм та іншими іноземними державами.

СТАТТЯ 11.

Адміністрація Палестини вживає всіх необхідних заходів для захисту інтересів громади у зв'язку з розвитком країни, і, відповідно до будь-яких міжнародних зобов'язань, прийнятих мандатарієм, має повне право передбачити державну власність або контроль над будь-якими природних ресурсів країни або громадських робіт, послуг і комунальних послуг, які створені або будуть створені в ній. Він запроваджує земельну систему, яка відповідає потребам країни, беручи до уваги, серед іншого, бажаність сприяння близькому заселенню та інтенсивному обробітку землі.

Адміністрація може домовитися з єврейським агентством, згаданим у статті 4, про будівництво чи експлуатацію, на справедливих і справедливих умовах, будь-яких громадських робіт, послуг і комунальних послуг, а також для розробки будь-яких природних ресурсів країни, якщо ці питання є безпосередньо не здійснюється адміністрацією. Будь-які такі домовленості повинні передбачати, що жоден прибуток, розподілений таким агентством, прямо чи опосередковано, не повинен перевищувати розумну ставку відсотка на капітал, і будь-який подальший прибуток повинен використовуватися ним на користь країни у спосіб, затверджений Адміністрацією. .

СТАТТЯ 12.

Мандатарію буде доручено контроль за зовнішніми відносинами Палестини та право видавати екзекватури консулам, призначеним іноземними державами. Він також має право надавати дипломатичний і консульський захист громадянам Палестини, коли вони знаходяться за межами її територіальних меж.

СТАТТЯ 13.

Вся відповідальність у зв'язку зі Святими місцями та релігійними будівлями чи місцями в Палестині, включаючи збереження існуючих прав і забезпечення вільного доступу до Святих місць, релігійних будівель і місць, а також вільне відправлення культу, забезпечуючи при цьому вимоги громадського порядку і пристойності, приймається мандатарієм, який несе відповідальність виключно перед Лігою Націй у всіх питаннях, пов'язаних із цим, за умови, що ніщо в цій статті не перешкоджає мандатарію вступати в такі домовленості, які він вважає доцільними, з Адміністрацією з метою введення в дію положень цієї статті; а також за умови, що ніщо в цьому мандаті не повинно тлумачитися як надання Мандатарії повноважень втручатися в будівництво чи управління суто мусульманськими святинями, імунітет яких гарантується.

СТАТТЯ 14.

Мандатарій призначає спеціальну комісію для вивчення, визначення та визначення прав і претензій у зв'язку зі Святими Місцями, а також прав і претензій, що стосуються різних релігійних громад у Палестині. Спосіб висунення, склад і функції цієї Комісії подаються на затвердження Ради Ліги, і Комісія не може бути призначена або виконувати свої функції без схвалення Ради.

СТАТТЯ 15.

Уповноважений слідкуватиме за тим, щоб усім була забезпечена повна свобода совісті та вільне відправлення всіх форм богослужіння за умови лише підтримки громадського порядку та моралі. Між жителями Палестини не допускається жодної дискримінації на основі раси, релігії чи мови. Жодна особа не може бути виключена з Палестини лише на підставі своїх релігійних переконань.

Право кожної громади мати власні школи для навчання своїх членів своєю рідною мовою, дотримуючись таких освітніх вимог загального характеру, які може висунути Адміністрація, не може бути відмовлено або обмежено.

СТАТТЯ 16.

Уповноважений несе відповідальність за здійснення такого нагляду за релігійними або благодійними органами всіх віросповідань у Палестині, який може бути необхідним для підтримки громадського порядку та доброго уряду. За умови такого нагляду в Палестині не повинні вживатися заходи,

спрямовані на перешкоджання або втручання в діяльність таких органів або на дискримінацію будь-якого представника чи члена їх на підставі його релігії чи національності.

СТАТТЯ 17.

Адміністрація Палестини може організовувати на добровільній основі сили, необхідні для збереження миру та порядку, а також для захисту країни, проте під наглядом мандатарія, але не повинна використовувати їх для інших цілей, ніж зазначені вище, за винятком згоди Уповноваженого. За винятком таких цілей, Адміністрація Палестини не може створювати або підтримувати жодні військові, морські чи повітряні сили.

Ніщо в цій статті не перешкоджає Адміністрації Палестини брати участь у витратах на утримання сил мандата в Палестині.

Мандат має право в будь-який час використовувати дороги, залізниці та порти Палестини для пересування збройних сил і перевезення палива та припасів.

СТАТТЯ 18.

Мандатарій слідкуватиме за тим, щоб у Палестині не було дискримінації громадян будь-якої держави-члена Ліги Націй (включаючи компанії, зареєстровані згідно з її законами) порівняно з громадянами Мандатарія або будь-якої іноземної держави в питаннях, що стосуються оподаткування, торгівлі чи навігації, виконання галузей промисловості чи професій, або під час поводження з торговими суднами чи цивільними літаками. Подібним чином, у Палестині не повинно бути дискримінації щодо товарів, що походять із будь-якої із зазначених держав або призначені для неї, і має існувати свобода транзиту на справедливих умовах через територію під мандатом.

Відповідно до вищезазначеного та інших положень цього мандату Адміністрація Палестини може за порадою Мандатарія вводити такі податки та митні збори, які вона вважатиме за необхідні, і вживати таких заходів, які вона вважатиме найкращими для сприяння розвитку природних ресурсів країни та захисту інтересів населення. Вона також може, за порадою Мандатарія, укласти спеціальну митну угоду з будь-якою державою, територія якої в 1914 році була повністю включена до Азіатської Туреччини або Аравії.

СТАТТЯ 19.

Мандат приєднується від імені Адміністрації Палестини до будь-яких загальних міжнародних конвенцій, які вже існують або можуть бути укладені пізніше за схваленням Ліги Націй, щодо торгівлі рабами, торгівлі зброєю та боєприпасами або торгівлі наркотиків, або стосовно комерційної рівності, свободи транзиту та навігації, аеронавігації та поштового, телеграфного та бездротового зв'язку або літературної, мистецької чи промислової власності.

СТАТТЯ 20.

Мандат співробітничає від імені Адміністрації Палестини, наскільки це дозволяють релігійні, соціальні та інші обставини, у здійсненні будь-якої спільної політики, прийнятої Лігою Націй щодо запобігання та боротьби з хворобами, включаючи хвороби рослин і тварини.

СТАТТЯ 21.

Уповноважений забезпечує прийняття закону протягом дванадцяти місяців із цієї дати та забезпечує виконання Закону про старожитності на основі наступних правил. Цей закон забезпечує рівне ставлення до громадян усіх держав-членів Ліги Націй у питаннях розкопок і археологічних досліджень.

(1) «Античність» означає будь-яку споруду або будь-який продукт людської діяльності до 1700 року нашої ери.

(2) Закон про охорону пам'яток старовини має діяти шляхом заохочення, а не погрози.

Будь-яка особа, яка, виявивши предмет старовини, не отримавши дозволу, зазначеного в параграфі 5, повідомляє про це посадовій особі компетентного Департаменту, отримує винагороду відповідно до вартості відкриття.

(3) Ніякі предмети старовини не можуть бути віддані лише компетентному Департаменту, якщо цей Департамент не відмовиться від придбання будь-яких таких предметів старовини.

Жоден предмет старовини не може залишити країну без експортної ліцензії зазначеного Департаменту.

(4) Будь-яка особа, яка зловмисно чи недбало знищує або пошкоджує старовину, підлягає встановленому штрафу.

(5) Розчищення землі або розкопки з метою пошуку старожитностей не допускаються під страхом штрафу, за винятком осіб, уповноважених компетентним Департаментом.

(6) Для експропріації, тимчасової чи постійної, земель, які можуть становити історичний чи археологічний інтерес, встановлюються справедливі умови.

(7) Дозвіл на розкопки надається лише особам, які демонструють достатні гарантії археологічного досвіду. Адміністрація Палестини не повинна, надаючи ці дозволи, діяти таким чином, щоб виключити вчених будь-якої нації без вагомих на те підстав.

(8) Дохід від розкопок може бути розподілений між екскаватором і компетентним Департаментом у пропорції, встановленій цим Департаментом. Якщо поділ видається неможливим з наукових причин, екскаватор отримає справедливую компенсацію замість частини знахідки.

СТАТТЯ 22.

Англійська, арабська та іврит будуть офіційними мовами Палестини. Будь-які заяви або написи арабською мовою на марках або грошах у Палестині мають бути повторені на івриті, а будь-які заяви чи написи на івриті повинні бути повторені арабською мовою.

СТАТТЯ 23.

Адміністрація Палестини визнає священні дні відповідних громад у Палестині законними днями відпочинку для членів таких громад.

СТАТТЯ 24.

Мандат подає Раді Ліги Націй щорічну доповідь на задоволення Ради щодо заходів, вжитих протягом року для виконання положень мандату. Копії всіх законів і постанов, оприлюднених або виданих протягом року, повинні бути надіслані разом зі звітом.

СТАТТЯ 25.

На територіях, що лежать між Йорданом і східним кордоном Палестини, як це остаточно визначено, мандатарій має право, за згодою Ради Ліги Націй, відкласти або призупинити застосування таких положень цього мандату, які він вважає незастосовні до існуючих місцевих умов, і зробити таке положення для управління територіями, яке він може вважати відповідним для цих умов, за умови, що жодних дій не буде прийнято, що суперечить положенням статей 15, 16 і 18.

СТАТТЯ 26.

Мандатарій погоджується з тим, що в разі виникнення будь-якої суперечки між мандатарієм та іншим членом Ліги Націй щодо тлумачення або застосування положень мандату така суперечка, якщо вона не може бути вирішена шляхом переговорів, має бути передана на розгляд до Постійної палати міжнародного правосуддя, передбаченої статтею 14 Пакту Ліги Націй.

СТАТТЯ 27.

Для будь-якої зміни умов цього мандату потрібна згода Ради Ліги Націй.

СТАТТЯ 28.

У разі припинення мандата, наданого Мандатарію, Рада Ліги Націй вживає заходів, які можуть бути визнані необхідними для збереження назавжди під гарантією Ліги прав, гарантованих статтями 13 і 14., і використовуватиме свій вплив для забезпечення, під гарантією Ліги, що Уряд Палестини повністю виконає фінансові зобов'язання, законно взяті на себе Адміністрацією Палестини під час період повноважень, у тому числі права державних службовців на пенсії чи винагороди.

Оригінал цього документа буде переданий на зберігання в архів Ліги Націй, а завірени копії будуть надіслані Генеральним секретарем Ліги Націй усім членам Ліги Націй.

Вчинено в Лондоні двадцять четвертого липня тисяча дев'ятсот двадцять другого року.

Палестинський мандат, 1922 рік. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії.* URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/palmanda.asp

Стаття 22 (Пакт Ліги Націй)

Тим колоніям і територіям, які внаслідок останньої війни перестали бути під суверенітетом держав, які раніше ними керували, і які населені народами, які ще не в змозі встояти самі в важких умовах сучасного світу, є має бути застосований принцип, згідно з яким добробут і розвиток таких народів складають священну довіру цивілізації і що гарантії виконання цієї довіри повинні бути втілені в цьому Заповіті.

Найкращий спосіб практичної реалізації цього принципу полягає в тому, щоб опіку над такими народами було доручено передовим націям, які завдяки своїм ресурсам, досвіду чи географічному положенню можуть найкраще взяти на себе цю відповідальність і які готові прийняти її, і що ця опіка повинна здійснюватися ними як Мандаторами від імені Ліги.

Характер доручення повинен відрізнятися залежно від ступеня розвитку народу, географічного положення території, її економічних умов та інших подібних обставин.

Деякі громади, які раніше належали до Турецької імперії, досягли такого етапу розвитку, коли їх існування як незалежних націй може бути тимчасово визнано за умови надання адміністративних порад і допомоги з боку Мандатія до того моменту, поки вони не зможуть жити самостійно. Побажання цих громад мають бути основним фактором при виборі мандата.

Інші народи, особливо народи Центральної Африки, перебувають на такому етапі, що Мандатарій повинен нести відповідальність за управління територією за умов, які гарантуватимуть свободу совісті та релігії, за умови лише підтримки громадського порядку та моралі, заборони зловживань, таких як работоргівля, торгівля зброєю та алкогольними напоями, а також запобігання створенню укріплень або військових і військово-морських баз і військової підготовки тубільців для інших, ніж поліцейських цілей і захисту території, а також забезпечить рівні можливості для торгівлі та комерції інших членів Ліги.

Існують території, такі як Південно-Західна Африка та деякі острови Південної частини Тихого океану, які через рідкість їх населення, або їх невеликий розмір, або їх віддаленість від центрів цивілізації, або їх

географічну прилеглість до території Мандат та інші обставини можуть найкраще управлятися відповідно до законів Мандат як невід'ємних частин його території, за умови дотримання вищезазначених гарантій в інтересах корінне населення.

У кожному випадку повноважень мандатарій повинен надавати Раді щорічний звіт щодо території, переданої йому під опіку.

Ступінь повноважень, контролю чи адміністрування, який має здійснювати Мандат, якщо це не було попередньо погоджено Членами Ліги, у кожному конкретному випадку чітко визначається Радою.

Створюється постійна Комісія для отримання та розгляду щорічних звітів мандатарів і надання консультацій Раді з усіх питань, пов'язаних з дотриманням мандатів.

Пакт Ліги Націй, 1924 рік. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

Британська біла книга, 1939 року

У заяві щодо Палестини, виданій 9 листопада 1938 року, уряд Його Величності оголосив про свій намір запросити представників арабів Палестини, деяких сусідніх країн і Єврейського агентства для обговорення з ними в Лондоні щодо майбутньої політики. Вони щиро сподівалися, що в результаті повних, вільних і відвертих дискусій можна досягти певного порозуміння. Нещодавно відбулися конференції з арабськими та єврейськими делегаціями, які тривали кілька тижнів і мали на меті повний обмін думками між британськими міністрами та арабськими та єврейськими представниками. У світлі дискусій, а також ситуації в Палестині та звітів Королівської комісії та Комісії поділу уряд Його Величності сформулював певні пропозиції, які були представлені арабській та єврейській делегаціям як основа узгодженого договору. поселення. Ні арабська, ні єврейська делегації не вважали спроможними прийняти ці пропозиції, тому конференції не привели до угоди. Відповідно, уряд Його Величності вільний формулювати свою власну політику, і після ретельного розгляду він вирішив загалом дотримуватися пропозицій, які врешті були подані та обговорені з арабською та єврейською делегаціями.

Мандат на Палестину, умови якого були підтверджені Радою Ліги Націй у 1922 році, керував політикою наступних британських урядів протягом майже 20 років. Він втілює в собі Декларацію Бальфура і накладає на Мандат чотири основні зобов'язання. Ці зобов'язання викладені в статтях 2, 6 і 13 Мандату. Немає суперечок щодо тлумачення одного з цих

зобов'язань, що стосується захисту та доступу до Святих місць і культових споруд або місць. Інші три основні зобов'язання, як правило, такі:

Поставити країну в такі політичні, адміністративні та економічні умови, які забезпечать створення в Палестині національного дому для єврейського народу. Сприяти єврейській імміграції за відповідних умов і заохочувати, у співпраці з Єврейським агентством, тісне поселення євреїв на землі.

Захищати громадянські та релігійні права всіх мешканців Палестини незалежно від раси та релігії та, сприяючи єврейській імміграції та розселенню, гарантувати, що права та становище інших верств населення не зазнають шкоди.

Поставити країну в такі політичні, адміністративні та економічні умови, які забезпечуватимуть розвиток інститутів самоврядування.

Королівська комісія та попередні комісії з розслідування звернули увагу на двозначність деяких виразів у Мандаті, таких як вираз «національний дім для єврейського народу», і вони виявили в цій двозначності та в результаті невизначеності щодо цілей політики є основною причиною заворушень і ворожнечі між арабами та євреями. Уряд Його Величності переконаний, що в інтересах миру та добробуту всього народу Палестини чітке визначення політики та цілей є важливим. Пропозиція поділу, рекомендована Королівською комісією, дала б таку ясність, але створення самодостатніх незалежних арабських та єврейських держав у Палестині було визнано нездійсненним. Тому уряду Його Величності необхідно було розробити альтернативну політику, яка, відповідно до своїх зобов'язань перед арабами та євреями, задовольнила б потреби ситуації в Палестині. Їхні погляди та пропозиції викладені нижче у трьох розділах: розділ I, «Конституція», розділ II. Імміграція та Розділ III. Земля.

Розділ I. «Конституція».

Наголошувалося, що вислів «національний дім для єврейського народу» відкриває перспективу того, що Палестина з часом може стати єврейською державою або Співдружністю. Уряд Його Величності не бажає заперечувати точку зору, висловлену Королівською комісією, про те, що сіоністські лідери під час видання Декларації Бальфура визнавали, що положення Декларації не перешкоджають створенню остаточної єврейської держави. Але, як і Королівська комісія, уряд Його Величності вважає, що автори мандату, в якому була втілена Декларація Бальфура, не могли мати на меті перетворення Палестини на єврейську державу проти волі арабського населення країни. Те, що Палестина не повинна була бути перетворена на єврейську державу, можна вважати таким, що мається на увазі в уривку з Командного документа 1922 року, який читає наступне

«Були зроблені несанкціоновані заяви про те, що метою є створення повністю єврейської Палестини. Використовувалися такі фрази, як «Палестина має стати такою ж єврейською, як Англія – англійською». Уряд Його Величності вважає будь-які подібні очікування нездійсненними і не має на увазі жодного разу... зникнення або підпорядкування арабського населення, мови чи культури в Палестині той факт, що умови Декларації (Бальфура), про які йдеться, не передбачають, що Палестина в цілому має бути перетворена на Єврейський національний дім, але що такий Дім має бути заснований І. ПАЛЕСТИНА».

Але ця заява не усунула сумнівів, і уряд Його Величності зараз однозначно заявляє, що не є частиною їхньої політики те, щоб Палестина стала єврейською державою. Вони справді вважали б це таким, що суперечить їхнім зобов'язанням перед арабами згідно з Мандатом, а також запевненням, які були надані арабському народу в минулому, що арабське населення Палестини має стати підданим єврейської держави. проти їхньої волі.

Природа Єврейського національного дому в Палестині була далі описана в командному документі 1922 року наступним чином.

«Протягом останніх двох-трьох поколінь євреї відтворили в Палестині громаду, яка зараз нараховує 80 000 осіб, з яких близько однієї чверті складають хлібороби або робітники на землі. Ця громада має свої власні політичні органи; вибрані збори для керівництва внутрішньою справою. обирає ради в містах і має свій головний рабинат і рабинську раду Його справи ведуться на івриті як на народній мові, а єврейська преса обслуговує його потреби, і ця спільнота демонструє значну економічну діяльність, її політичне, релігійне та соціальні організації, власна мова, власні звичаї, своє власне життя має фактично «національні» характеристики, коли запитують, що мається на увазі під розвитком єврейського національного дому в Палестині, можна відповісти, що це не нав'язування єврейської національності мешканцям Палестини в цілому, а подальший розвиток існуючої єврейської громади за допомогою євреїв в інших частинах світу, щоб він міг стати центром, до якого єврейський народ у цілому може проявляти інтерес і гордість за ознаками релігії та раси. Але для того, щоб ця громада мала найкращу перспективу вільного розвитку та надала єврейському народу повну можливість проявити свої здібності, важливо, щоб вона знала, що вона перебуває в Палестині по праву, а не через страждання. Це причина, чому необхідно, щоб існування єврейського національного дому в Палестині було гарантоване на міжнародному рівні, і щоб було офіційно визнано, що він базується на давньому історичному зв'язку».

Уряд Його Величності дотримується такої інтерпретації Декларації (Бальфура) 1917 року і вважає її авторитетним і вичерпним описом характеру

Єврейського національного дому в Палестині. Він передбачав подальший розвиток існуючої єврейської громади за допомогою євреїв з інших частин світу. Доказом того, що уряд Його Величності виконує свої зобов'язання в цьому відношенні, є факти, що з моменту публікації заяви 1922 року понад 300 000 євреїв іммігрувало до Палестини, і що населення Національного дому зросло, приблизно до 450 000, або наближається до третини всього населення країни. Також єврейська громада не змогла повною мірою використати надані їй можливості. Зростання Єврейського національного дому та його досягнення в багатьох галузях є чудовою конструктивною спробою, яка повинна викликати захоплення в усьому світі і повинна бути, зокрема, джерелом гордості для єврейського народу.

Під час останніх дискусій арабські делегації повторили твердження про те, що Палестина була включена до території, в якій сер Генрі Макмехон від імені британського уряду в жовтні 1915 року зобов'язався визнати та підтримати незалежність арабів. Справедливість цього твердження, заснованого на умовах листування, яке проходило між сером Генрі Макмегоном і шарифом Мекки, було ретельно й ретельно досліджено британськими та арабськими представниками під час останніх конференцій у Лондоні. У їхньому звіті, який був опублікований, зазначено, що і арабські, і британські представники намагалися зрозуміти точку зору іншої сторони, але не змогли дійти згоди щодо тлумачення листування. Немає потреби підсумовувати тут аргументи, наведені кожною стороною. Уряд Його Величності висловлює жаль з приводу непорозумінь, які виникли щодо деяких використаних фраз. Зі свого боку вони можуть лише дотримуватися, з причин, наведених їхніми представниками у звіті, точки зору, що вся Палестина на захід від Йорданії була виключена з обіцянки сера Генрі Макмехона, і тому вони не можуть погодитися, що листування Макмехона є справедливим підставою для вимоги про перетворення Палестини на арабську державу.

Уряд Його Величності є обов'язковим органом «забезпечити розвиток самоврядних установ» у Палестині. Окрім цього конкретного зобов'язання, вони вважали б таким, що суперечить загальному духу мандатної системи, щоб населення Палестини назавжди залишалося під обов'язковою опікою. Доречно, щоб народ країни якнайшвидше користувався правами самоврядування, якими користуються жителі сусідніх країн. Уряд Його Величності на даний момент не в змозі передбачити точні конституційні форми, які врешті-решт прийме уряд Палестини, але їхньою метою є самоврядування, і вони хочуть, щоб остаточно була створена незалежна Палестинська держава. Це має бути держава, в якій два народи в Палестині, араби та євреї, поділять владу в уряді таким чином, щоб основні інтереси кожного були спільними.

Створення незалежної держави та повна відмова від обов'язкового контролю над Палестиною вимагали б таких відносин між арабами та євреями, які зробили б можливим хороший уряд. Крім того, розвиток інститутів самоврядування в Палестині, як і в інших країнах, має бути еволюційним процесом. Перш ніж буде досягнуто незалежності, знадобиться перехідний період, протягом якого остаточно відповідальність за уряд країни буде зберігатися за урядом Його Величності як обов'язковим органом влади, тоді як народ країни бере все більшу частку в уряді, і розуміння і співпраця між ними зростає. Уряд Його Величності постійно намагатиметься підтримувати добрі відносини між арабами та євреями.

У світлі цих міркувань Уряд Його Величності робить таку заяву про свої наміри щодо майбутнього уряду Палестини:

Метою уряду Його Величності є створення протягом 10 років незалежної Палестинської держави в таких довірливих відносинах зі Сполученим Королівством, які задовільно забезпечуватимуть комерційні та стратегічні потреби обох країн у майбутньому. Пропозиція щодо створення незалежної держави передбачає консультації з Радою Ліги Націй з метою припинення мандату.

Незалежна держава має бути такою, в якій араби та євреї мають спільний уряд таким чином, щоб забезпечити захист основних інтересів кожної спільноти.

Створенню незалежної держави передуватиме перехідний період, протягом якого Уряд Його Величності зберігатиме відповідальність за країну. Протягом перехідного періоду народ Палестини отримуватиме все більшу участь в уряді своєї країни. Обидві верстви населення матимуть можливість брати участь в урядовому механізмі, і процес триватиме незалежно від того, чи скористаються вони цим.

Як тільки мир і порядок будуть належним чином відновлені в Палестині, будуть вжиті заходи для проведення цієї політики надання народу Палестини все більшої участі в уряді своєї країни, мета полягає в тому, щоб поставити палестинців відповідальними за всі департаменти Уряду за сприяння британських радників і під контролем Верховного комісара. Арабські та єврейські представники будуть запрошені на посади керівників департаментів приблизно пропорційно їхнім відповідним населенням. Кількість палестинців, відповідальних за департаменти, буде збільшена, якщо дозволять обставини, поки всі голови департаментів не стануть палестинцями, які виконуватимуть адміністративні та консультативні функції, які зараз виконують британські чиновники. Коли цей етап буде досягнутий, буде розглянуто питання про перетворення Виконавчої ради на Раду міністрів із відповідною зміною статусу та функцій палестинських керівників департаментів.

Уряд Його Величності на даному етапі не робить жодних пропозицій щодо створення виборного законодавчого органу. Незважаючи на це, вони вважали б це відповідним конституційним розвитком, і, якщо громадська думка в Палестині згодом висловиться на користь такого розвитку подій, вони будуть готові, якщо дозволять місцеві умови, створити необхідний механізм.

Після закінчення п'яти років після відновлення миру та порядку буде створено відповідний орган, представник народу Палестини та уряду Його Величності, щоб перевірити роботу конституційних домовленостей протягом перехідного періоду, а також розглянути та виробити рекомендації, щодо конституції незалежної держави Палестина.

Уряд Його Величності вимагатиме переконатися в тому, що в договорі, передбаченому підпунктом (6), передбачено адекватне положення щодо:

- безпека та свобода доступу до Святих місць, а також захист інтересів і власності різних релігійних організацій.

- захист різних громад у Палестині відповідно до зобов'язань уряду Його Величності перед арабами та євреями та за особливе становище Єврейського національного дому в Палестині.

- такі вимоги для відповідності стратегічній ситуації, які уряд Його Величності може вважати необхідними у світлі існуючих на той час обставин. Уряд Його Величності також вимагатиме переконатися, що інтереси деяких іноземних держав у Палестині, за збереження яких вони зараз несуть відповідальність, належним чином захищені.

Уряд Його Величності зробить усе, що в його силах, щоб створити умови, які дозволять створити незалежну державу Палестина протягом 10 років. Якщо після закінчення 10 років Уряд Його Величності визнає, що, всупереч їхнім сподіванням, обставини вимагають відкласти заснування незалежної держави, вони проконсультуються з представниками народу Палестини, Радою Ліги, держав і сусідніх арабських держав, перш ніж прийняти рішення про таку відстрочку. Якщо Уряд Його Величності прийде до висновку, що відкладення неминуче, вони запрошуватимуть ці сторони до співпраці у розробці планів на майбутнє з метою досягнення бажаної мети якнайшвидше.

Протягом перехідного періоду будуть вжиті заходи щодо розширення повноважень і відповідальності муніципальних корпорацій і місцевих рад.

Розділ II. Іміграція.

Згідно зі статтею 6 Мандату, адміністрація Палестини, «забезпечуючи, щоб права та становище інших верств населення не були ущемлені», зобов'язана «сприяти єврейській іміграції за відповідних умов». Окрім цього, у Мандаті ніде не визначено, якою мірою має бути дозволена

імміграція євреїв до Палестини. Але в Командному документі 1922 року було зазначено, що для виконання політики створення Єврейського національного дому:

«Необхідно, щоб єврейська громада в Палестині могла збільшити свою чисельність за рахунок імміграції. Ця імміграція не може бути настільки великою за обсягом, щоб перевищити будь-які економічні можливості країни на той час поглинати нових прибульців. Важливо забезпечити, щоб іммігранти не були тягарем для народу Палестини в цілому, і щоб вони не позбавляли жодну частину нинішнього населення своєї роботи».

На практиці, починаючи з цього часу і до останнього часу, економічна здатність країни до поглинання вважалася єдиним обмежуючим фактором, і в листі, який містер Рамзі Макдональд, як прем'єр-міністр, надіслав доктору Вейцману в лютому 1931 року, це було встановлено як предмет політики, що єдиним критерієм є здатність до економічного поглинання. Таке тлумачення було підкріплено резолюціями Постійного мандатного комісара. Але Уряд Його Величності не читає ані Політичну заяву 1922 р., ані лист 1931 р. як такі, що мають на увазі, що Мандат вимагає від них назавжди і за будь-яких обставин сприяти імміграції євреїв до Палестини лише з урахуванням інтересів країни. економічна здатність до поглинання. Вони також не знаходять нічого в Мандаті чи в наступних Заявах про політику, що підтверджує думку про те, що створення Єврейського національного дому в Палестині не може бути здійснено, якщо імміграція не буде продовжуватися на невизначений термін. Якщо імміграція має негативний вплив на економічне становище в країні, її слід однозначно обмежувати; і в рівній мірі, якщо це має серйозний шкідливий вплив на політичну позицію в країні, це фактор, який не слід ігнорувати. Хоча неважко стверджувати, що велика кількість єврейських іммігрантів, які були прийняті досі, була економічно поглинена, побоювання арабів, що цей приплив триватиме невизначено довго, доки єврейське населення не зможе домінувати над ними, призвело до наслідків. які є надзвичайно серйозними як для євреїв, так і для арабів, а також для миру та процвітання Палестини. Сумні заворушення останніх трьох років є лише останнім і найбільш стійким проявом цього сильного арабського страху. Методи, застосовувані арабськими терористами проти співвітчизників-арабів і євреїв, повинні отримати безумовне засудження. Але не можна заперечувати, що страх перед безстроковою єврейською імміграцією широко поширений серед арабського населення і що цей страх зробив можливими заворушення, які серйозно загальмували економічний прогрес, виснажили скарбницю Палестини, зробили життя та власність небезпечними та породили гіркоту. між арабським і єврейським населенням, що викликає жаль між громадянами однієї країни. Якщо за цих обставин імміграція продовжуватиметься до тих пір, поки країна не зможе поглинати

економіку, незважаючи на всі інші міркування, фатальна ворожнеча між двома народами буде увічнена, а ситуація в Палестині може стати постійним джерелом тертя між усіма народами в Близький і Середній Схід. Уряд Його Величності не може вважати, що їхні зобов'язання за Мандатом або міркування здорового глузду та справедливості вимагають, щоб вони ігнорували ці обставини при розробці імміграційної політики.

На думку Королівської комісії, асоціація політики Декларації Бальфура з мандатною системою означала віру в те, що арабська ворожість до першої рано чи пізно буде подолана. Відтоді як було видано Декларацію Бальфура, британські уряди сподівалися, що з часом арабське населення, усвідомлюючи переваги єврейського поселення та розвитку в Палестині, примириться з подальшим зростанням Єврейського національного дому. Ця надія не виправдалася. Альтернативи, які стоять перед урядом Його Величності, полягають у тому, щоб (і) прагнути розширити Єврейський національний дім на невизначений термін шляхом імміграції, всупереч рішуче вираженій волі арабського народу країни; або (ii) дозволити подальше розширення Єврейського національного дому за рахунок імміграції лише в тому випадку, якщо араби готові на це погодитися. Перша політика означає правління силою. Окрім інших міркувань, така політика здається уряду Його Величності суперечить усьому духу статті 22 Пакту Ліги Націй, а також їхнім конкретним зобов'язанням перед арабами в Палестинському мандаті. Більше того, відносини між арабами та євреями в Палестині рано чи пізно повинні базуватися на взаємній толерантності та доброзичливості; Мир, безпека та прогрес самого Єврейського національного дому вимагають цього. Тому Уряд Його Величності, після серйозного розгляду та враховуючи ступінь сприяння розвитку Єврейського національного дому за останні двадцять років, вирішив, що настав час прийняти в принципі другий із запропонованих варіантів. до вище.

Було закликано негайно припинити подальшу імміграцію євреїв до Палестини. Уряд Його Величності не може прийняти таку пропозицію. Це завдало б шкоди всій фінансовій та економічній системі Палестини і таким чином негативно вплинуло б на інтереси як арабів, так і євреїв. Крім того, на думку уряду Його Величності, раптове припинення подальшої імміграції було б несправедливим щодо Єврейського національного дому. Але, перш за все, уряд Його Величності усвідомлює нинішнє нещасливе становище великої кількості євреїв, які шукають притулку в деяких європейських країнах, і вони вірять, що Палестина може і повинна зробити подальший внесок у вирішення цієї гострої світової проблеми. За всіх цих обставин вони вважають, що вони будуть діяти відповідно до своїх обов'язкових зобов'язань як перед арабами, так і перед євреями, а також у спосіб, який

найкращим чином розрахований на служіння інтересам усього народу Палестини, приймаючи наступні пропозиції щодо імміграції:

Єврейська імміграція протягом наступних п'яти років відбуватиметься такими темпами, що, якщо це дозволить економічна здатність до поглинання, становитиме єврейське населення приблизно до однієї третини загального населення країни. Беручи до уваги очікуваний природний приріст арабського та єврейського населення, а також кількість нелегальних єврейських іммігрантів, які зараз перебувають у країні, це дозволить прийняти з початку квітня цього року близько 75 000 іммігрантів протягом наступних п'яти років. Ці іммігранти, відповідно до критерію економічної здатності до поглинання, будуть прийняті таким чином:

Для кожного з наступних п'яти років буде дозволена квота в 10 000 єврейських іммігрантів за умови, що нестача одного року може бути додана до квот на наступні роки протягом п'ятирічного періоду, якщо це дозволить економічна здатність поглинати.

Крім того, як внесок у вирішення проблеми єврейських біженців, 25 000 біженців будуть прийняті, як тільки Верховний комісар переконається, що забезпечено адекватне забезпечення їх утримання, приділяючи особливу увагу дітям біженців та їхнім утриманням.

Існуючий механізм визначення спроможності економічного поглинання буде збережено, а Верховний комісар матиме остаточну відповідальність за визначення меж економічної спроможності. Перед прийняттям кожного періодичного рішення проводитимуться консультації з єврейськими та арабськими представниками.

Після закінчення п'ятирічного періоду подальша єврейська імміграція не буде дозволена, якщо тільки араби Палестини не будуть готові погодитися на це.

Уряд Його Величності має намір перевірити нелегальну імміграцію, і вживаються подальші запобіжні заходи. Кількість будь-яких єврейських нелегальних іммігрантів, яким, незважаючи на ці заходи, вдасться приїхати в країну і не можуть бути депортовані, буде вираховано з річних квот.

Уряд Його Величності задоволений тим, що після здійснення імміграції протягом п'яти років, яка зараз передбачається, вони не матимуть жодних підстав сприяти подальшому розвитку Єврейського національного дому через імміграцію, а також не будуть зобов'язані сприяти подальшому розвитку Єврейського національного дому шляхом імміграції. побажань арабського населення.

Розділ III. Земля

Адміністрація Палестини зобов'язана, згідно зі статтею 6 Мандату, «забезпечуючи, щоб права та становище інших верств населення не були

ущемлені», заохочувати «тісне поселення євреїв на землі», і жодних обмежень не було. досі нав'язував передачу землі від арабів до євреїв. У звітах кількох експертних комісій зазначено, що через природний приріст арабського населення та постійний продаж арабської землі євреям в останні роки в деяких районах немає місця для подальшої передачі арабської землі, тоді як у деяких в інших районах така передача землі повинна бути обмежена, якщо арабські землероби хочуть підтримувати свій існуючий рівень життя, а значне безземельне арабське населення не скоро утвориться. За цих обставин Верховний комісар отримає загальні повноваження щодо заборони та регулювання передачі землі. Ці повноваження почнуть діяти з моменту публікації цієї заяви про політику, і Верховний комісар зберігатиме їх протягом перехідного періоду.

Політика Уряду буде спрямована на розвиток землі та вдосконалення, де це можливо, методів її обробітку. У світлі такого розвитку подій Верховний комісар, якщо він переконається, що «права та становище» арабського населення будуть належним чином збережені, може переглядати та змінювати будь-які ухвалені накази щодо заборони чи обмеження передачі землі.

Формуючи ці пропозиції, Уряд Його Величності щиро намагався діяти в суворій відповідності до своїх зобов'язань за Мандатом як перед арабами, так і перед євреями. Розпливчастість фраз, що використовуються в деяких випадках для опису цих зобов'язань, призвела до суперечок і ускладнила завдання тлумачення. Уряд Його Величності не може сподіватися задовольнити прихильників однієї чи іншої партії в такій суперечці, яку викликав Мандат. Їх мета полягає в тому, щоб бути між двома людьми в Палестині, чиї долі в цій країні постраждали від великих подій останніх років, і які, оскільки вони живуть пліч-о-пліч, повинні навчитися практикувати взаємну толерантність, доброзичливість і співпрацю. Дивлячись у майбутнє, Уряд Його Величності не закриває той факт, що деякі події минулого ускладнюють завдання встановлення цих відносин; але їх підбадьорює знання того, що багато разів і в багатьох місцях Палестини протягом останніх років арабські та єврейські жителі жили разом у дружбі. Кожна громада має великий внесок у добробут своєї спільної землі, і кожна повинна щиро бажати миру, щоб сприяти збільшенню добробуту всього народу країни. Відповідальність, яка лягає на них, не менше ніж на Уряд Його Величності, співпрацювати разом для забезпечення миру є ще більш урочистою, оскільки їхню країну шанують багато мільйонів мусульман, євреїв і християн у всьому світі, які моляться за мир у Палестині. і для щастя свого народу.

Британська біла книга 1939 року про Палестину. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії.* URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1939.asp

Атлантична конференція: Спільна заява президента Рузвельта та прем'єр-міністра Черчилля, 14 серпня 1941 р., відома також як Атлантична хартія, опублікована в Департаменті державної виконавчої серії угод № 236

До відома преси поширюється така заява за підписами Президента Сполучених Штатів і Прем'єр-міністра Великої Британії:

Президент Сполучених Штатів і прем'єр-міністр пан Черчилль, який представляє уряд Його Величності у Сполученому Королівстві, зустрілися на морі.

Їх супроводжували офіційні особи двох урядів, у тому числі високопоставлені офіцери військових, військово-морських і повітряних служб.

Уся проблема постачання боєприпасів для збройних сил Сполучених Штатів і тих країн, які активно протистоять агресії, як це передбачено Законом про ленд-ліз, була розглянута далі.

Лорд Бівербрук, міністр постачання британського уряду, приєднався до цих конференцій. Він збирається вирушити до Вашингтону, щоб обговорити подальші деталі з відповідними офіційними особами уряду Сполучених Штатів. Ці конференції також висвітлюватимуть проблеми постачання Радянського Союзу.

Президент і прем'єр-міністр провели кілька конференцій. Вони розглянули небезпеки для світової цивілізації, що виникають через політику військового домінування шляхом завоювання, яку розпочав гітлерівський уряд Німеччини та інші уряди, пов'язані з ним, і чітко дали зрозуміти, що їх країни відповідно дбають про свою безпеку перед обличчям цих небезпек.

Вони домовилися про наступну спільну декларацію:

Спільна декларація Президента Сполучених Штатів Америки та Прем'єр-міністра пана Черчилля, який представляє Уряд Його Величності у Сполученому Королівстві, будучи зібраними разом, вважають правильним оприлюднити певні спільні принципи в національній політиці їхніх відповідних країн на якому вони ґрунтують свої надії на краще майбутнє світу.

По-перше, їхні країни не прагнуть посилення, територіального чи іншого;

По-друге, вони бажають не бачити територіальних змін, які не відповідають вільно висловленим бажанням зацікавлених народів;

По-третє, вони поважають право всіх народів обирати форму правління, за якої вони будуть жити; і вони бажають, щоб суверенні права та самоврядування були відновлені тим, хто був насильно їх позбавлений;

По-четверте, вони намагатимуться, з належною повагою до своїх існуючих зобов'язань, сприяти тому, щоб усі держави, великі чи малі, переможці чи переможені, мали на рівних умовах доступ до торгівлі та світової сировини, які є необхідні для їх економічного процвітання;

По-п'яте, вони бажають запровадити найповнішу співпрацю між усіма націями в економічній сфері, при цьому противник забезпечить для всіх покращення стандартів праці, економічного розвитку та соціального забезпечення;

По-шосте, після остаточного знищення нацистської тиранії вони сподіваються побачити мир, який дасть усім націям можливість жити в безпеці в їхніх власних кордонах і який дасть впевненість у тому, що всі люди на всіх землях зможуть жити. прожити своє життя у свободі від страху та потреби;

По-сьоме, такий мир повинен дозволити всім людям безперешкодно перетинати відкриті моря й океани;

По-восьме, вони вірять, що всі нації світу з реалістичних і духовних міркувань повинні прийти до відмови від застосування сили. Оскільки неможливо зберегти мир у майбутньому, якщо нації, які загрожують або можуть загрожувати агресією за межами своїх кордонів, продовжуватимуть використовувати сухопутне, морське чи повітряне озброєння, вони вважають, що до встановлення ширшої та постійної системи загальної безпеки, що роззброєння таких націй має важливе значення. Вони також будуть допомагати і заохочувати всі інші практичні заходи, які полегшать для миролюбних народів нищівний тягар озброєнь.

Франклін Д. Рузвельт, Вінстон С. Черчилль.

Атлантична конференція, 9–12 серпня 1941 р. : Документи. Проект Авалон: документи з права, історії та дипломатії. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/atmenu.asphttps://avalon.law.yale.edu/wwii/at10.asp#b2

Каїрська конференція, листопад 1943 року

Кілька військових місій домовилися про майбутні військові операції проти Японії. Три великі союзники висловили свою рішучість чинити

невпинний тиск на своїх жорстоких ворогів морем, сушею та повітрям. Цей тиск уже зростає.

Три великі союзники ведуть цю війну, щоб стримати і покарати агресію Японії. Вони не прагнуть жодної вигоди для себе і не думають про територіальну експансію.

Їхня мета полягає в тому, щоб Японія була позбавлена всіх островів у Тихому океані, які вона захопила або окупувала з початку Першої світової війни в 1914 році, і щоб усі території, які Японія вкрала у китайців, такі як Маньчжурія, Формоза, і Пескадорські острови, повертаються Китайській Республіці.

Японія також буде вигнана з усіх інших територій, які вона захопила насильством і жадібністю. Вищезазначені три великі держави, пам'ятаючи про поневолення народу Кореї, рішуче налаштовані на те, що в належний час Корея стане вільною та незалежною.

З огляду на ці цілі три союзники, у згоді з цілями Організації Об'єднаних Націй, які перебувають у стані війни з Японією, продовжуватимуть наполегливо проводити серйозні та тривалі операції, необхідні для забезпечення беззастережної капітуляції Японії.

Каїрська конференція 1943 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/cairo.asp>

Атомні бомбардування Хіросіми та Нагасакі

Передмова.

Цей звіт описує наслідки атомних бомб, які були скинуті на японські міста Хіросіма та Нагасакі 6 та 9 серпня 1945 року відповідно. У ньому підсумовується вся доступна достовірна інформація про пошкодження споруд, поранення персоналу, моральний вплив тощо, яку можна оприлюднити в цей час без шкоди для безпеки Сполучених Штатів.

Цей звіт був складений Манхеттенським інженерним округом армії Сполучених Штатів під керівництвом генерал-майора Леслі Р. Гроувза.

Заява президента Сполучених Штатів.

«Шістнадцять годин тому американський літак скинув одну бомбу на Хіросіму, Японія, і знищив її корисність для ворога. Ця бомба була більшою за потужність, ніж 20 000 тонн тротилу. Вона була більш ніж у дві тисячі разів більшою за вибухову потужність британського Великого шолома, який це найбільша бомба, яка коли-небудь використовувалася в історії війни».

Ці доленосні слова Президента 6 серпня 1945 року ознаменували перше публічне оголошення найбільшого наукового досягнення в історії. Атомна бомба, вперше випробувана в Нью-Мексико 16 липня 1945 року, щойно була використана проти військової цілі.

6 серпня 1945 року о 8:15 ранку за японським часом важкий бомбардувальник В-29, що летів на великій висоті, скинув першу атомну бомбу на Хіросіму. Більше 4 квадратних миль міста було миттєво та повністю спустошено. Загинули 66 тис. осіб, 69 тис. отримали поранення.

9 серпня, через три дні, об 11:02 ранку, інший В-29 скинув другу бомбу на промислову частину міста Нагасакі, повністю зруйнувавши 1 1/2 квадратних миль міста, убивши 39 000 людей і отримавши поранення ще 25 тис.

10 серпня, наступного дня після атомного бомбардування Нагасакі, японський уряд звернувся з проханням дозволити йому капітулювати згідно з умовами Потсдамської декларації від 26 липня, яку він раніше ігнорував.

Розділ 1. Група дослідження атомної бомби Манхеттенського проекту.

11 серпня 1945 року, через два дні після бомбардування Нагасакі, генерал-майор Леслі Р. Гроувс надіслав повідомлення бригадному генералу Томасу Ф. Фарреллу, який був його заступником у роботі з атомною бомбою та представляв його в операціях у Тихому океані, доручивши йому організувати спеціальну Групу з розслідування атомної бомби Манхеттенського проекту.

Ця група мала забезпечити наукову, технічну та медичну розвідку з території Японії якомога швидше після припинення бойових дій. Місія мала складатися з трьох груп:

1. Група для Хіросіми.

2. Група для Нагасакі.

3. Група для захисту інформації про загальну японську діяльність у сфері атомних бомб.

Перші дві групи були організовані для супроводу перших американських військ до Хіросіми та Нагасакі.

Основними цілями місії були такі, у порядку важливості:

1. Пересвідчитися, що в розбомблених містах немає незвичайних небезпек.

2. Зберігати всю можливу інформацію щодо ефектів бомб, як звичайних, так і незвичайних, і особливо щодо радіоактивних ефектів, якщо такі є, на цілі або в інших місцях.

Генерал Гроувс також заявив, що весь наявний спеціальний персонал і інструменти будуть надіслані зі Сполучених Штатів і що Верховний

головнокомандувач ОЗС НАТО в Тихому океані буде поінформований про організацію місії.

Того ж дня, 11 серпня, спеціальний персонал, який утворив частину слідчої групи, яку було відправлено зі Сполучених Штатів, було відібрано та наказано до Каліфорнії з інструкціями негайно вирушити за кордон для досягнення цілей, викладених у посланні генералу Фарреллу. Основна група вирушила з Гамільтон-Філд, штат Каліфорнія, вранці 13 серпня і прибула на Маріанські острови 15 серпня.

12 серпня начальник штабу надіслав командувачу театру таке повідомлення:

«ДЛЯ МАКАРТУРА, ПІДПИС МАРШАЛЛА:

«ГРОВС НАКАЗАВ ФАРРЕЛЛУ НА ТІНІАНІ ОРГАНІЗУВАТИ НАУКОВУ ГРУПУ З ТРЬОХ СЕКЦІЙ ДЛЯ ПОТЕНЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ В ЯПОНІЇ, ЯКЩО ТАКЕ ВИКОРИСТАННЯ БУДЕ БАЖАНО. ПЕРША ГРУПА – ДЛЯ ХІРОШІМИ, ДРУГА – ДЛЯ НАГАСАКІ, А ТРЕТЯ – ДЛЯ БЕЗПЕКИ. ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО ЗАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯПОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ АТОМНОЇ ЗБРОЇ ГРУПИ ЗА ХІРОШІМУ ТА НАГАСАКІ ПОВИННІ УВІЙТИ ДО ЦИХ МІСТ РАЗОМ З ПЕРШИМИ АМЕРИКАНСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ ДЛЯ ТОГО, ЩОБ ЦІ ВІЙСЬКА НЕ ПІДДАЛИСЯ МОЖЛИВОМУ ТОКСИЧНОМУ ВПЛИВУ. ХОЧА У НАС НЕ МАЄ ПІДСТАВ ВІРИТИ, ЩО ТАКІ ЕФЕКТИ НАСПРАВДІ ІСНУЮТЬ, ФАРРЕЛ ТА ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЯ МАЮТЬ ВСЮ ДОСТУПНУ ІНФОРМАЦІЮ НА ЦЮ ТЕМУ».

Генерал Фаррелл прибув до Йокогами 30 серпня разом з командувачем 8-ї армії; Полковник Воррен, який був начальником радіологічного відділу округу, прибув 7 вересня. Основний склад слідчої групи пішов пізніше. Попередні огляди Хіросіми та Нагасакі були здійснені 8–9 та 13–14 вересня відповідно. Представникам преси вдалося випередити генерала Фаррелла до Хіросіми.

Спеціальні групи провели 16 днів у Нагасакі та 4 дні в Хіросімі, за цей час вони зібрали якомога більше інформації згідно з їхніми директивами, які вимагали негайного звіту. Після того, як генерал Фаррелл повернувся до США, щоб зробити свій попередній звіт, групи очолив бригадний генерал Дж. Б. Ньюмен молодший. Відтоді інші агентства, які мали більше часу та персоналу для цієї мети, проводили більш масштабні дослідження. Їхні додаткові дані пролили світло на наслідки вибухів. Ці дані були належним чином враховані під час підготовки цього звіту.

Розділ 2. Пропаганда.

На наступний день після удару по Хіросімі генерал Фаррелл отримав інструкцію від військового міністерства розпочати пропагандистську

кампанію проти Японської імперії у зв'язку з новою зброєю та її використанням проти Хіросіми. Кампанія мала включати листівки та будь-яку іншу пропаганду, яку вважали за доречну. За повної співпраці з CINCPAC ВМС і Стратегічних повітряних сил Сполучених Штатів він негайно розпочав кампанію, яка включала підготовку та розповсюдження листівок, трансляцію на коротких хвилях кожні 15 хвилин по радіо Сайпан, друк на Сайпані та розповсюдження по всьому світу. Імперія японської газети, яка містила опис і фотографії удару в Хіросімі.

Кампанія пропонувала:

1. Розкидання 16 000 000 листівок протягом 9 днів у 47 містах Японії з населенням понад 100 000 чоловік. У цих містах проживало понад 40% загального населення.

2. Трансляція пропаганди через регулярні проміжки часу по радіо Сайпан.

3. Розповсюдження 500 000 газет японською мовою, які містять історії та фотографії атомних бомбардувань.

Кампанія тривала, поки японці не почали переговори про капітуляцію. Тоді було викинуто близько 6 000 000 листівок і велика кількість газет. Радіопередачі японською мовою велися з регулярними 15-хвилинними інтервалами.

Розділ 3. Короткий опис збитків і травм.

Атомні бомби Хіросіми та Нагасакі показали подібний ефект.

Пошкодження штучних споруд та інших об'єктів неживої природи в обох містах стало результатом наступних наслідків вибухів:

A. Вибух або хвиля тиску, подібна до звичайних вибухів.

B. Первинні пожежі, тобто ті пожежі, що виникли миттєво через тепло, випромінюване атомним вибухом.

C. Вторинні пожежі, тобто пожежі, що виникають внаслідок обвалу будівель, пошкодження електричних систем, перекидання печей та інших первинних наслідків вибуху.

D. Поширення первинної пожежі (B і C) на інші споруди.

Втрати жителів обох міст сталися через:

A. «Спалахові» опіки, викликані безпосередньо майже миттєвим випромінюванням тепла і світла в момент вибуху.

B. Опіки внаслідок пожеж, спричинених вибухом.

C. Механічні ушкодження, спричинені обвалом будівель, розлітаючимися уламками та сильними метаннями – про осіб, уражених хвилями вибухового тиску.

D. Променеві ураження, спричинені миттєвим проникаючим випромінюванням (багато в чому подібним до надмірного рентгеновського

опромінення) від ядерного вибуху; усі ці ефективні випромінювання відбулися протягом першої хвилини після початку вибуху, і майже всі відбулися протягом першої секунди вибуху.

Жодних постраждалих не було внаслідок стійкої радіоактивності продуктів ділення бомби або будь-якої індукованої радіоактивності об'єктів поблизу вибуху. Гамма-випромінювання, випущене ядерним вибухом, звичайно, не завдало ніякої шкоди конструкціям.

Кількість постраждалих, спричинених лише ефектом чистого вибуху (тобто через простий тиск), ймовірно, була незначною порівняно з тією, яка була спричинена іншими ефектами.

Центральні частини міст під вибухами зазнали майже повного руйнування. Єдиними цілілими об'єктами були каркаси невеликої кількості міцних залізобетонних будівель, які не зруйнувалися вибухом; більшість із цих будівель зазнали значної шкоди від внутрішніх пожеж, вікна, двері та перегородки були вибиті, а всі інші пристосування, які не були невід'ємними частинами залізобетонних каркасів, були спалені або рознесені; втрати в таких будівлях поблизу осередку вибуху становили майже 100%. У Хіросімі пожежі спалахнули одночасно по всій широкій рівнинній центральній частині міста; незабаром ці пожежі об'єдналися у величезний «вогняний шторм» (сильний вітер, що дме всередину до центру великої пожежі), подібний до тих, що викликаються звичайними масовими запальними набігами; жахлива пожежа, що виникла, знищила майже все, що ще не було знищено вибухом, на приблизно круглій території площею 4,4 квадратних милі навколо точки, безпосередньо підданої вибуху (надалі в цьому звіті ця точка буде називатися X). Подібні пожежі спалахнули в Нагасакі, але руйнівного вогняного шторму, як у Хіросімі, не було через неправильну форму міста.

В обох містах вибух повністю знищив усе в радіусі 1 милі від центру вибуху, за винятком деяких залізобетонних каркасів, як зазначено вище. Атомний вибух майже повністю знищив ідентичність Хіросіми як міста. Понад чверть населення було вбито одним ударом і ще четверта частина отримала серйозні поранення, так що навіть якби не було пошкоджень споруд та установок, нормальне міське життя все одно було б повністю зруйновано. Майже все було сильно пошкоджено в радіусі 3 миль від вибуху, а за цією відстанню пошкодження, хоча й порівняно незначні, поширилися ще на кілька миль. Скло розбито до 12 кілометрів.

У Нагасакі була фактично знищена менша площа міста, ніж у Хіросімі, оскільки пагорби, які оточували цільову територію, обмежували поширення великого вибуху; але ретельний аналіз наслідків вибуху дав докази ще більшого ефекту вибуху, ніж у Хіросімі. Загальні руйнування поширилися на площі близько 3 квадратних миль. Понад третина з 50 000 будівель у

цільовому районі Нагасакі були зруйновані або серйозно пошкоджені. Особливо вразило повне знищення величезного металургійного та торпедного заводу. Сталеві каркаси всіх будівель у радіусі милі від вибуху були відштовхнуті, наче гігантською рукою, від місця детонації. Сильно згоріла територія простягалася на 3 милі в довжину. Схили пагорбів радіусом до 8000 футів були випалені, що надавало їм осіннього вигляду.

Розділ 4. Основні висновки.

Нижче наведено основні висновки, яких було зроблено після ретельного вивчення наслідків бомб, скинутих на Хіросіму та Нагасакі:

1. Після вибухів не було шкідливої кількості стійкої радіоактивності, як визначено:

А. Вимірювання інтенсивності радіоактивності під час дослідження;
В. Відсутність будь-яких клінічних доказів того, що люди постраждали від стійкої радіоактивності.

Вплив атомних бомб на людину був трьох основних видів:

А. Опіки, що відрізняються (1) великою площею землі, на якій вони були завдані, і (2) поширеністю «спалахових» опіків, викликаних миттєвим тепловим випромінюванням.

В. Механічні ушкодження, також характерні для широкої області, в якій постраждали.

С. Вплив проникаючого гамма-випромінювання. Вплив радіації був наслідком миттєвого викиду радіації в момент вибуху, а не стійкої радіоактивності (продуктів поділу або інших речовин, радіоактивність яких могла бути викликана близькістю до вибухів).

Вплив атомних бомб на споруди та установки було двох видів:

А. Руйнування, спричинене сильним тиском вибуху; і

В. Руйнування, викликане пожежами, розпочатими безпосередньо через велике теплове випромінювання, або опосередковано через руйнування будівель, електропроводки тощо.

4. Фактичний тоннаж тротилу, який спричинив би таку саму шкоду від вибуху, становив приблизно 20 000 тонн.

5. За висотою розриву бомби точно виконали проект.

6. Бомби були розміщені в таких місцях, що вони не могли завдати більшої шкоди від будь-якої альтернативної точки вибуху в будь-якому місті.

7. Висота вибуху була правильно вибрана з огляду на тип руйнування, яке потрібно було спричинити.

8. Зібрана інформація дозволить зробити досить точне передбачення шкоди від вибуху, яка ймовірно буде спричинена в будь-якому місті, де може бути здійснений атомний вибух.

Розділ 5. Вибір цілі.

Деякі з найчастіших запитів щодо атомних бомб стосуються вибору цілей і рішення щодо того, коли бомби будуть використані.

Орієнтовна дата першого використання бомби була встановлена восени 1942 року після того, як армія взяла на себе керівництво та відповідальність за проект атомної бомби. Тоді, згідно з науковими припущеннями, які виявилися вірними, літо 1945 року було названо найбільш вірогідною датою, коли буде досягнуто достатньо виробництва, щоб реально було створено та використано атомну бомбу. До цього часу необхідно було розробити техніку виготовлення і підриву бомби, здійснити майже нескінченну кількість науково-технічних розробок і випробувань. З осені 1942 року до червня 1945 року ймовірність успіху зросла приблизно з 60% до понад 90%; однак лише 16 липня 1945 року, коли в Нью-Мексико відбулося перше повномасштабне випробування, було остаточно доведено, що теорії, розрахунки та техніка були правильними і що бомба буде успішною.

Випробування в Нью-Мексико було проведено через 6 днів після того, як стало доступно достатньо матеріалу для першої бомби. Бомба на Хіросіму була готова до очікування відповідної погоди 31 липня, а бомба Нагасакі була використана одразу після бомби на Хіросіму, оскільки це було практично можливо виконати другу місію.

Робота з фактичного вибору цілей для атомної бомби була розпочата навесні 1945 року. Це проводилося в тісній співпраці з командувачем ВПС армії та його штабом. У дослідженні допомагали низка експертів у різних галузях. Серед них були математики, фізики-теоретики, експерти з наслідків вибуху бомб, консультанти з питань погоди та різні інші спеціалісти. Деякі з важливих міркувань були:

А. Дальність польоту літака, який несе бомбу.

В. Бажаність візуального бомбардування з метою забезпечення найбільш ефективного використання бомби.

С. Ймовірні погодні умови в цільових районах.

Д. Важливість мати одну головну та дві вторинні цілі для кожної місії, щоб, якщо погодні умови забороняли бомбардування цілі, було принаймні дві альтернативні.

Е. Вибір цілей для отримання найбільшого військового впливу на японський народ і, таким чином, найбільш ефективного скорочення війни.

Ф. Моральний вплив на ворога.

Це, у свою чергу, призвело до наступного:

А. Оскільки очікувалося, що атомна бомба спричинить найбільшу кількість шкоди первинним ефектом вибуху, а потім найбільшу шкоду завдасть пожежам, цілі повинні містити великий відсоток щільно збудованих

каркасних будівель та інших конструкцій, які будуть найбільш чутливими до пошкодження вибух і пожежа.

В. Максимальний вибуховий ефект бомби розраховувався на площу радіусом приблизно 1 милю; тому вибрані цілі повинні містити щільну забудову принаймні такого розміру.

С. Вибрані цілі повинні мати високу військово-стратегічну цінність.

Д. Перша ціль має бути відносно незацепленою попереднім бомбардуванням, щоб можна було визначити ефект від однієї атомної бомби.

Записи погоди показали, що протягом п'яти років жодного разу не було двох поспіль хороших візуальних днів бомбардування над Токіо, що вказує на те, чого можна очікувати над іншими цілями на рідних островах. Вважалося, що найгіршим місяцем у році для візуального бомбардування був червень, після чого погода повинна трохи покращитися в липні та серпні, а потім знову погіршитися у вересні. Оскільки сприятливі умови для бомбардування виникали рідко, були необхідні найінтенсивніші плани та підготовка, щоб забезпечити точні прогнози погоди та забезпечити повне використання будь-якої гарної погоди, яка могла статися. Також дуже хотілося розпочати рейди до вересня.

Розділ 6. Опис міст до бомбардувань.

Хіросіма.

Місто Хіросіма розташоване на широкій рівнинній дельті річки Ота, яка має 7 витоків, що ділять місто на шість островів, які виступають у Хіросімську затоку. Місто майже повністю рівнинне і лише трохи над рівнем моря; на північний захід і північний схід від міста деякі пагорби піднімаються до 700 футів. Єдиний пагорб у східній частині власне міста довжиною близько 1/2 милі та висотою 221 фут певною мірою перервав поширення руйнувань від вибуху; інакше місто було повністю піддано бомбі. З площі міста понад 26 квадратних миль лише 7 квадратних миль були повністю забудовані. Чіткого поділу на торгову, промислову та житлову зони не було. У щільній забудові в центрі міста було зосереджено 75% населення.

Хіросіма була містом значного військового значення. Тут містився штаб 2-ї армії, який керував обороною всієї південної Японії. Місто було вузлом зв'язку, складом і місцем збору військ. Цитуючи японську доповідь, «імовірно більше тисячі разів з початку війни жителі Хіросіми проводжали з криками «Банзай» війська, що залишають гавань».

Центр міста містив ряд залізобетонних будівель, а також легких споруд. За межами центру територія була переповнена щільною колекцією маленьких дерев'яних майстерень, розташованих серед японських будинків; кілька більших промислових підприємств лежало поблизу околиць міста. Будинки були дерев'яної конструкції під черепичними дахами. Багато

промислових будівель також були дерев'яними. Місто в цілому було дуже вразливим до пожежі.

Через небезпеку землетрусу в Японії деякі із залізобетонних будівель були набагато міцнішими, ніж це вимагається звичайними стандартами в Америці. Ця надзвичайно міцна конструкція, безсумнівно, зумовила той факт, що каркас деяких будівель, які були досить близько до осередку ураження в місті, не зруйнувався.

Населення Хіросіми досягло піку в понад 380 000 на початку війни, але до атомного бомбардування населення постійно зменшувалося через систематичну евакуацію за наказом японського уряду. На момент атаки населення становило приблизно 255 000 осіб. Ця цифра заснована на зареєстрованому населенні, яке японці використовували для обчислення кількості пайків, і оцінки додаткових робітників і військ, які були введені в місто, можуть бути не дуже точними. Таким чином, у Хіросімі проживало приблизно стільки ж людей, скільки в місті Провіденсі, Род-Айленд, або Далласі, Техас.

Нагасакі.

Нагасакі лежить на початку довгої затоки, яка утворює найкращу природну гавань на південному японському острові Кюсю. Основний комерційний і житловий район міста лежить на невеликій рівнині біля кінця затоки. Дві річки, розділені гірським відрогом, утворюють дві головні долини, в яких розташоване місто. Цей гірський відрог та нерегулярне планування міста значно зменшили площу руйнування, тому на перший погляд Нагасакі здавалося менш спустошеним, ніж Хіросіма.

Сильно забудована територія міста обмежена місцевістю менш ніж 4 квадратними милями із загальної площі приблизно 35 квадратних миль у місті в цілому.

Місто Нагасакі було одним із найбільших морських портів на півдні Японії та мало велике значення під час війни через численні та різноманітні галузі промисловості, включаючи виробництво боєприпасів, кораблів, військового обладнання та інших військових матеріалів. Атакована вузька довга смуга мала особливе значення через її промисловість.

На відміну від багатьох сучасних аспектів Нагасакі, резиденції майже без винятку були нестійкими, типовими японськими конструкціями, що склалися з дерев'яних або дерев'яних каркасних будівель, з дерев'яними стінами з штукатуркою або без неї та черепичними дахами. Багато невеликих промислових і комерційних закладів також розміщувалися в дерев'яних будівлях або ненадійних кам'яних будівлях. Протягом багатьох років Нагасакі дозволялося рости без узгодження з будь-яким певним планом зонування міста, тому резиденції були побудовані поруч із фабричними

будівлями та одна до одної майже настільки близько, наскільки це можливо побудувати їх по всій промисловій долині.

Розділ 7. Атаки.

Хіросіма.

Хіросіма була головною метою першої місії атомної бомби. Місія пройшла гладко в усіх відношеннях. Погода була гарною, екіпаж і обладнання працювали бездоганно. У всіх деталях атака була здійснена точно так, як було заплановано, і бомба спрацювала точно так, як очікувалося.

Бомба вибухнула над Хіросімою о 8:15 вранці 6 серпня 1945 року. Приблизно за годину до цього японська радіолокаційна мережа раннього попередження виявила наближення американських літаків, що прямували до південної частини Японії. Було оголошено тривогу, і радіомовлення було припинено в багатьох містах, серед яких Хіросіма. Літаки оператор радарів в Хіросімі визначив, що кількість літаків була дуже невеликою – ймовірно, не більше трьох – і попередження про повітряний наліт було знято. Людям було надано звичайне попередження по радіо, що, можливо, буде доцільно піти в укриття, якщо В-29 дійсно буде помічено, але ніякого нальоту не очікувалося, окрім якоїсь розвідки. О 8:15 ранку бомба вибухнула зі сліпучим спалахом у небі, і сильний порив повітря та гучний гуркіт поширився на багато миль навколо міста; за першим вибухом незабаром почулися звуки падаючих будівель і зростаючих пожеж, і велика хмара пилу й диму почала кидати темряву на місто.

О 8:16 ранку токійський оператор японської телерадіомовної корпорації помітив, що станція Хіросіма зникла з ефіру. Він спробував скористатися іншою телефонною лінією, щоб відновити свою програму, але це теж не вдалось. Приблизно через двадцять хвилин Токійський залізничний телеграфний центр зрозумів, що головний телеграф перестав працювати на північ від Хіросіми. З деяких невеликих залізничних зупинок у межах десяти миль від міста надходили неофіційні та плутані повідомлення про жахливий вибух у Хіросімі. Усі ці звіти були передані до штабу японського генштабу.

Військовий штаб неодноразово намагався додзвонитися на станцію управління армією в Хіросімі. Повна тиша в цьому місті спантеличила людей у штабі; вони знали, що великого ворожого нальоту не могло бути, і вони знали, що в Хіросімі на той час не було значного складу вибухівки. Молодому офіцеру японського генерального штабу було доручено негайно вилетіти до Хіросіми, приземлитися, оглянути пошкодження та повернутися до Токіо з надійною інформацією для штабу. У штаб-квартирі загалом вважали, що

нічого серйозного не сталося, що все це були жажливі чутки, починаючи з кількох іскор правди.

Штабний офіцер відправився в аеропорт і вилетів на південний захід. Пролетівши близько трьох годин, перебуваючи на відстані майже 100 миль від Хіросіми, він і його пілот побачили велику хмару диму від бомби. Яскравим полуднем палали залишки Хіросіми.

Незабаром їхній літак долетів до міста, навколо якого вони з недовірою кружляли. Величезний шрам на землі, який усе ще палав і вкритий густою хмарию диму, – це все, що залишилося від великого міста. Вони висадилися на південь від міста, і штабний офіцер негайно почав організовувати заходи допомоги, доповівши Токію.

Перші відомості Токію про те, що насправді спричинило катастрофу, надійшли з публічного оголошення Білого дому у Вашингтоні через шістнадцять годин після того, як на Хіросіму вдарила атомна бомба.

Нагасакі

Нагасакі ніколи не піддавався масштабним бомбардуванням до вибуху атомної бомби. Однак 1 серпня 1945 року на місто було скинуто кілька бомб великої фугасної дії. Деякі з цих бомб влучили у верфі та доки в південно-західній частині міста. Кілька бомб впали на металургійний завод Mitsubishi Steel and Arms Works, а шість бомб впали на медичну школу та лікарню Нагасакі, три з них прямо в будівлі. Хоча збитки від цих кількох бомб були відносно невеликими, це викликало значне занепокоєння в Нагасакі, і багато людей, переважно школярів, були евакуйовані в сільські райони для безпеки, таким чином зменшивши населення міста під час атомної атаки.

Вранці 9 серпня 1945 року, приблизно о 7:50 ранку за японським часом, у Нагасакі пролунала тривога про повітряний наліт, але сигнал «Все ясно» був поданий о 8:30. Коли о 10:53 було помічено лише дві суперфортеці B-29, японці, очевидно, припустили, що літаки були лише на розвідці, і подальшої тривоги не було подано. Через кілька хвилин, об 11:00, спостережний B-29 скинув прилади, прикріплені до трьох парашутів, а об 11:02 інший літак випустив атомну бомбу.

Бомба вибухнула високо над промисловою долиною Нагасакі, майже посередині між Mitsubishi Steel and Arms Works на півдні та Mitsubishi-Urakami Ordnance Works (Torpedo Works) на півночі, двома основними цілями міста.

Незважаючи на надзвичайну важливість, перше бомбардування Хіросіми було майже рутинним. Друга місія не була такою однозначною. Екіпаж знову був спеціально навчений і відібраний; але погана погода спричинила серйозні ускладнення. Ці ускладнення найкраще описані в короткій розповіді керівника місії, командира, тепер капітана, Ф. Л. Ешворта, USN, який був технічним командувачем бомби і відповідав за забезпечення

успішного скидання бомби на належний час і на визначену мету. Його розповідь звучить так:

Ніч нашого зльоту була однією з тропічних шквалів, і спалахи блискавок врізалися в темряву з бентежною регулярністю. Прогноз погоди говорив нам про шторми на всьому шляху від Маріанських островів до Імперії. Наше рандеву мало закінчитися. південно-східне узбережжя Кюсю, приблизно за 1500 миль, там ми мали приєднатися до двох наших супутніх спостережних В-29, які злетіли кілька Уміле пілотування та досвідчена навігація привели нас до рандеву без пригод.

Приблизно через п'ять хвилин після нашого прибуття до нас приєднався перший з наших В-29. Другий, однак, не зміг прийти, оскільки, очевидно, був збитий з курсу через нічний шторм. Ми чекали 30 хвилин, а потім продовжили без другу площину в напрямку цілі.

Під час підльоту до цілі спеціальні прилади, встановлені в літаку, повідомили нам, що бомба готова до роботи. Ми були готові скинути другу атомну бомбу на Японію. Але доля була проти нас, оскільки ціль була повністю закрита димом. Тричі ми намагалися бомбардувати, але безуспішно, з зенітним вогнем навколо нас і з кількома ворожими винищувачами, які насувалися, ми рушили до нашої другорядної цілі. Нагасакі.

Бомба вибухнула зі сліпучим спалахом, і величезний стовп чорного диму закручувався вгору до нас. З цього стовпа диму кипів великий закручений гриб сірого диму, що сяяв червоним блискучим полум'ям, який досягав 40 000 футів менше Внизу крізь хмари ми могли поба чити пелену чорного диму, оточений вогнем, який охоплював промислову зону. Нагасакі.

«На той час запаси палива були небезпечно низькими, тому після одного швидкого кола навколо Нагасакі ми попрямували прямо на Окінаву для аварійної посадки та дозаправки».

Розділ 8. Загальне порівняння Хіросіми та Нагасакі.

Навіть навченим спостерігачам, які відвідували два японські міста, спочатку не було очевидно, яка з двох бомб виявилася найефективнішою.

У деяких аспектах Хіросіма виглядала гірше, ніж Нагасакі. Пожежа в Хіросімі була значно більшою; був уражений центр міста, і все, крім залізобетонних будівель, практично зникло. Пустеля з виметеними, обвугленими руїнами, лише декількома міцними будівельними каркасами залишилися стояти, являла собою жакливе видовище.

У Нагасакі не було будівель безпосередньо під осередком вибуху. Збитки, завдані Mitsubishi Arms Works і Torpedo Works, були вражаючими, але не приголомшливими. Залишилися на що подивитися, а основні контури деяких будівель були ще нормальними.

Спостерігач міг стояти в центрі Хіросіми і отримувати вид на більшу частину міста; пагорби перешкоджали подібному загальному вигляду в Нагасакі. Хіросіма відобразилася в пам'яті як величезний простір спустошення; але в пам'яті про Нагасакі не залишилося нічого настільки яскравого.

Однак коли спостерігачі почали помічати деталі, з'явилися різючі відмінності. Деревя були повалені в обох містах, але великі дерева, які впали в Хіросімі, були вирвані з корінням, а в Нагасакі були фактично відламані. Кілька залізобетонних будівель було розбито в центрі Хіросіми, але в Нагасакі можна було виявити не менш серйозні пошкодження на відстані 2300 футів від Х. У дослідженні об'єктів, які дали точні підказки тиску вибуху, таких як розчавлені консервні банки, металеві пластини з посудом, зігнуті чи зламані стовпи тощо, незабаром стало очевидно, що бомба Нагасакі була набагато ефективнішою, ніж бомба Хіросіми. У наступному описі пошкоджень буде зазначено, що радіус розміру пошкоджень був більшим у Нагасакі, ніж у Хіросімі.

Розділ 9. Загальний опис шкоди, спричиненої атомними вибухами.

Розглядаючи руйнування в двох містах, слід пам'ятати, що відмінності у формі та топографії міст призвели до великих відмінностей у збитках. Хіросіма була вся на низькій, пласкій землі, і була приблизно круглої форми; Нагасакі був сильно порізаний пагорбами та гірськими відрогами, без правильної форми.

У Хіросімі майже все до приблизно однієї милі від Х було повністю зруйновано, за винятком невеликої кількості (близько 50) міцно залізобетонних будівель, більшість з яких були спеціально розроблені, щоб протистояти землетрусу, які не були зруйновані вибухом; у більшості з цих будинків були повністю зруйновані внутрішні приміщення, а всі вікна, двері, ступки та рами вирвані. У Нагасакі майже все в радіусі 1/2 милі від вибуху було зруйновано, включаючи важкі конструкції. Усі японські будинки були зруйновані в радіусі 1 1/2 милі від Х.

Дахи підземних бомбосховищ із земляним покриттям безпосередньо під місцем вибуху провалилися; але далі 1/2 милі від Х вони не зазнали пошкоджень.

У Нагасакі будівлі на відстані 1500 футів від Х високоякісних сталевих каркасних будівель не були повністю зруйновані, але цілі будівлі зазнали масових деформацій, а всі панелі та дахи знесло повітрям.

У Нагасакі, на відстані 2000 футів від Х, були зруйновані залізобетонні будівлі зі стінами 10 дюймів і підлогою 6 дюймів; залізобетонні будівлі з 4 стінами та дахами стояли, але були сильно пошкоджені. На висоті 2000 футів приблизно 9 бетонні стіни були повністю зруйновані.

У Нагасакі, на відстані 3500 футів від Х, церковні будівлі з 18-дюймовими цегляними стінами були повністю зруйновані. 12-дюймові цегляні стіни отримали серйозні тріщини аж до 5000 футів.

У Хіросімі, на відстані 4400 футів від Х, повністю знесені багатоповерхові цегляні будинки. У Нагасакі подібні будівлі були зруйновані на 5300 футів.

У Хіросімі черепиця була розпущена (розплавлена) спалахом тепла на 4000 футів від Х; у Нагасакі такий же ефект спостерігався на висоті 6500 футів.

У Хіросімі будівлі зі сталевим каркасом були зруйновані на відстані 4200 футів від Х і до 4800 футів у Нагасакі.

В обох містах масове спотворення великих сталевих будівель спостерігалось на відстані до 4500 футів від Х.

У Нагасакі залізобетонні димові труби зі стінами 8 дюймів, спеціально розроблені, щоб протистояти землетрусу, були перекинуті на 4000 футів від Х.

У Хіросімі будівлі зі сталевим каркасом зазнали серйозних структурних пошкоджень на відстані до 5700 футів від Х, а в Нагасакі таке ж пошкодження було зазнано на відстані до 6000 футів.

У Нагасакі 9-дюймові цегляні стіни мали сильні тріщини до 5000 футів, помірні тріщини до 6000 футів і незначні тріщини до 8000 футів. В обох містах легкі бетонні будівлі впали до 4700 футів.

У Хіросімі багатоповерхові цегляні будинки зазнали структурних пошкоджень на висоті до 6600 футів, а в Нагасакі до 6500 футів від Х.

В обох містах повітряні електроустановки були зруйновані на висоті до 5500 футів; і тролейбуси були знищені до 5500 футів і пошкоджені до 10500 футів.

Спалах спалаху сухого горючого матеріалу спостерігався на відстані 6400 футів від Х у Хіросімі та в Нагасакі на відстані 10 000 футів від Х.

Серйозні пошкодження газгольдерів виникли на висоті 6500 футів в обох містах.

Усі японські будинки були серйозно пошкоджені на висоті до 6500 футів у Хіросімі та до 8000 футів у Нагасакі. Більшість японських будинків були пошкоджені на висоті до 8000 футів у Хіросімі та 10 500 футів у Нагасакі.

Схилю пагорбів у Нагасакі були випалені спалахом тепла на відстані 8000 футів від Х; це пекло надавало схилам вигляду передчасної осені.

У Нагасакі спостерігалось дуже серйозне пошкодження штукатурки в багатьох будівлях висотою до 9000 футів; помірні пошкодження були отримані на відстані до 12 000 футів, а легкі пошкодження – до 15 000 футів.

Спалах обвуглювання дерев'яних телеграфних стовпів спостерігався на відстані до 9500 футів від Х у Хіросімі та до 11000 футів у Нагасакі; деякі звіти вказують на спалах спалахів на відстані 13 000 футів від Х в обох місцях.

Сильне зміщення черепиці спостерігалось до 8000 футів у Хіросімі та до 10 000 футів у Нагасакі.

У Нагасакі дуже серйозні пошкодження віконних рам і дверей спостерігалися на висоті до 8000 футів і легкі пошкодження до 12000 футів.

Покрівлі та покриття стін на сталевих каркасних будівлях були зруйновані на висоті 11 000 футів.

Хоча джерела багатьох пожеж було важко точно відстежити, вважається, що пожежі почалися первинним тепловим випромінюванням на відстані 15 000 футів від Х.

Пошкодження даху поширилися на 16 000 футів від Х у Хіросімі та Нагасакі.

Фактичний обвал будівель спостерігався на граничній відстані 23 000 футів від Х у Нагасакі.

Хоча повне пошкодження вікон спостерігалось лише на відстані до 12 000 футів від Х, деякі пошкодження вікон сталися в Нагасакі на висоті до 40 000 футів, а фактичне розбиття скла сталося на висоті до 60 000 футів.

Значні пошкодження від пожежі були зазанані в круглій зоні в Хіросімі із середнім радіусом близько 6000 футів і максимальним радіусом близько 11 000 футів; подібних серйозних пошкоджень сталося в Нагасакі на південь від Х на висоті до 10 000 футів, де він був зупинений на руслі річки.

У Хіросімі понад 60 000 із 90 000 будівель були зруйновані або серйозно пошкоджені атомною бомбою; ця цифра становить понад 67% структури міста.

У Нагасакі 14 000 або 27% з 52 000 будинків були повністю зруйновані, а 5400 або 10% були наполовину зруйновані. Лише 12% залишилися неушкодженими. Ця руйнація була обмежена плануванням міста. Нижче наведено стислі відомості про пошкодження будівель у Нагасакі за результатами наземного обстеження, проведеного японцями:

У Хіросімі всі комунальні та транспортні послуги були порушені на різний період часу. Однак загалом послуги були відновлені настільки швидко, наскільки вони могли використовуватися виснаженим населенням. Наскрізне залізничне сполучення було в порядку в Хіросімі 8 серпня, а електроенергія була доступна в більшості віцілих частин 7 серпня, наступного дня після бомбардування. Водосховище міста не постраждало, перебуваючи майже в 2 милях від Х. Проте 70 000 проривів водопровідних труб у будівлях і помешканнях були спричинені вибухом та наслідками пожежі. Значних пошкоджень зазнав рухомий транспорт. Проте

пошкодження залізничних колій і доріг було порівняно невеликим. Системи передачі та розподілу електроенергії були сильно зруйновані. Телефонна система була пошкоджена приблизно на 80%, і до 15 серпня роботу не було відновлено.

Незважаючи на звичну для японців відсутність уваги до санітарних заходів, серйозних епідемій у містах, які розбомбили, не спалахнуло. Хоча умови після вибухів роблять цей факт дивовижним, досвід інших розбомблених міст Німеччини та Японії показує, що Хіросіма та Нагасакі не поодинокі випадки.

Атомний вибух над Нагасакі вплинув на загальну площу приблизно 42,9 квадратних миль, з яких близько 8,5 квадратних миль була водою і лише близько 9,8 квадратних миль було забудовано, решта частково осіла. Приблизно 36% забудованих територій було серйозно пошкоджено. Найбільш сильно пошкоджена територія мала середній радіус близько 1 милі і охоплювала близько 2,9 квадратних миль, з яких 2,4 були забудованими.

У Нагасакі будівлі зі сталевими каркасами, головним чином завод Mitsubishi на відстані 6000 футів від Х, були серйозно пошкоджені; ці будівлі були типовими для будівництва млинів військового часу в Америці та Великій Британії, за винятком того, що деякі каркаси були дещо менш надійними. Пошкодження склалися з вибитих вікон (100%), вирваних або зігнутих сталевих ступок, зірваних гофрованих металевих або хвилястих азбестових дахів і сайдингів, погнутих або зруйнованих дахів, зруйнованих ферм даху, погнутих і тріснутих колон і обертання бетонних фундаментів для колон. Пошкодження будинків зі сталевими каркасами були більш серйозними там, де будинки отримали ефект вибуху з боків, ніж там, де вибух вдарив по кінцях будинків, оскільки будівлі мали більшу жорсткість (опір негативному моменту у верхній частині колон) у поздовжній напрямку. Багато будинків із легкої конструкції зі сталевим каркасом повністю зруйнувалися, тоді як деякі з будинків із важкими конструкціями (для перенесення ваги важких кранів і вантажів) були позбавлені даху та сайдингу, але каркаси були пошкоджені лише частково.

Наступна найбільш серйозно пошкоджена територія в Нагасакі лежить за межами щойно описаних 2,9 квадратних миль і охоплює приблизно 4,2 квадратних миль, з яких 29% було забудовано. Збиток від вибуху та пожежі тут був помірним, але в деяких секціях (частинах головних ділових районів) виникло багато вторинних пожеж, які швидко поширювалися, призводячи до таких же загальних руйнувань, як і в областях, набагато ближчих до Х.

Зона часткового пошкодження вибухом і вогнем лежить за межами щойно описаної і займає приблизно 35,8 квадратних миль. З цієї площі приблизно 1/6 частина була забудована, а 1/4 частина займала вода. Ступінь пошкоджень варіювався від серйозних (серйозні пошкодження дахів і вікон

у головному діловому районі Нагасакі, 2,5 милі від Х) до незначних (розбиті або випадково розбиті вікна на відстані 7 миль на південний схід від Х).

Як і було задумано, бомбу було підірвано в майже ідеальному місці над Нагасакі, щоб завдати максимальної шкоди промисловості, включаючи Mitsubishi Steel and Arms Works, Mitsubishi-Urakami Ordnance Works (Torpedo Works), а також численні фабрики, фабричні навчальні школи та інші промислові підприємства з мінімальними руйнуваннями помешкань і, отже, мінімальною кількістю жертв. Якби бомба була скинута далі на південь, завод Mitsubishi-Urakami Ordnance Works не був би настільки серйозно пошкоджений, але головні ділові та житлові райони Нагасакі зазнали б набагато більшої шкоди.

Розрахунки показують, що сталеві та залізобетонні конструкції, які пережили вибух досить близько до Х, не могли витримати розрахунковий піковий тиск, що розвинувся порівняно із загальними площами стін і даху будівель. Виживання цих рам пояснюється тим фактом, що вони фактично не були зобов'язані витримувати максимальний тиск, тому що вікна були швидко вибиті, а дах і сайдинг зняли, таким чином зменшивши загальну площу та послабивши тиск. Незважаючи на те, що це врятувало каркас будівлі, це призвело до серйозних пошкоджень внутрішньої частини будівлі та її вмісту, а також травмування людей, які проживають у будівлі. Будівлі без великих панельних отворів, через які міг розсіюватися тиск, були повністю розтрощені, навіть якщо їхні каркаси були такими ж міцними, як ті, що вціліли.

Пошкодження, завдані залізобетонним будівлям, залежали як від близькості до Х, так і від типу та міцності залізобетонної конструкції. Частина будинків із залізобетонним каркасом також мала залізобетонні стіни, перекриття та перегородки, а інші – стіни з цегли або бетонної плитки, вкриті штукатуркою або декоративним каменем, з перегородками з металу, скла та штукатурки. За винятком медичної школи та лікарні Нагасакі, яка була розроблена, щоб протистояти землетрусам і тому була важчою за конструкцією, ніж більшість американських споруд, більшість залізобетонних конструкцій можна класифікувати лише як справедливі, з бетоном низької міцності та щільності, з багатьма колонами, балками та плитами, які не спроектовані та неналежним чином укріплені. Ці факти пояснюють деякі структурні збої, які відбулися.

Загалом від вибуху атомної бомби пошкоджено всі вікна та вирвано, погнуто чи перекинуто більшість сталевих віконних чи дверних стулок, зірвало двері з петель, пошкодило всі підвісні дерев'яні, сталеві та штукатурні стелі. Вибуховий струс також завдав великої шкоди обладнанню через перекидання та удари. Пожежі, як правило, вторинного походження, знищили практично весь горючий матеріал, спричинили розтріскування

штукатурки, згоріли всі дерев'яні оздоблення, покриття сходів, дерев'яні каркаси дерев'яних підвісних стель, ліжка, матраци та килимки, оплавлене скло, знищено все обладнання, яке ще не було знищено вибух зруйнував всю електропроводку, сантехніку та спричинив розколювання бетонних колон і балок у багатьох кімнатах.

Майже всі без винятку муровані будівлі з цегли або каменю в межах дії вибуху були серйозно пошкоджені, так що більшість з них були розплющені або перетворені на руїни. Уламки церкви, розташовані приблизно за 1800 футів на схід від Х у Нагасакі, були однією з небагатьох кам'яних будівель, які все ще можна впізнати, і лише частини стін цієї споруди залишилися стояти. Ці стіни були надзвичайно товстими (близько 2 футів). Два куполи церкви мали залізобетонні каркаси, і хоча вони були повалені, вони трималися разом як єдине ціле.

Практично кожна дерев'яна будівля або будівля з дерев'яним каркасом у радіусі 2,0 миль від Х була або повністю зруйнована, або дуже серйозно пошкоджена, а значні пошкодження в Нагасакі спричинили аж до 3 миль від Х. Майже всі такі будівлі впали, і дуже велика кількість була знищена вогонь.

Посилання на різні фотографії, що відображають пошкодження, показують, що хоча більшість будівель у межах ефективної дії вибуху були повністю зруйновані або серйозно пошкоджені, велика кількість димових труб, навіть поблизу Х, залишилися стояти, очевидно, не постраждавши від струсу мозку. Одне з пояснень полягає в тому, що бетонні димоходи мають приблизно циліндричну форму і, отже, забезпечують набагато менший опір вітру, ніж плоскі поверхні, такі як будівлі. Інше пояснення полягає в тому, що, оскільки міста були піддані тайфунам, більш сучасні димові труби, ймовірно, були розроблені, щоб протистояти вітрам високої швидкості. Також ймовірно, що більшість нещодавно побудованих димових труб, а також більш сучасні будівлі були побудовані таким чином, щоб витримати прискорення досить сильних землетрусів. Оскільки бомби вибухали високо в повітрі, димові труби відносно близько до Х зазнавали більшого тиску вниз, ніж бічного, і, отже, момент перекидання був набагато меншим, ніж можна було очікувати.

Хоча вибух певною мірою пошкодив багато мостів, загалом пошкодження мостів були незначними порівняно з пошкодженнями будівель. Пошкодження були різними: від лише пошкоджених перил до повного руйнування надбудови. Деякі з мостів були зруйновані, а прольоти були відкинуті від опор і в русло річки вниз від сили вибуху. Інші, зокрема балкові мости зі сталевих пластин, були сильно деформовані під тиском вибуху. Жодна з помічених несправностей не може бути пов'язана з невідповідним дизайном або структурними недоліками.

Дороги, залізничне та вуличне полотно внаслідок вибуху практично не зазнали первинних пошкоджень. Більшість пошкоджень залізниць виникли внаслідок вторинних причин, таких як пожежі та пошкодження мостів чи інших споруд. Рухомий склад, а також автомобілі, тролейбуси та автобуси були знищені та згоріли на значній відстані від Х. Через уламки деякий час вулиці були непрохідні, але вони не постраждали. Висота вибуху бомби, ймовірно, пояснює відсутність прямих пошкоджень залізниць і доріг.

Значна частина електропостачання була перервана вибухом бомби, головним чином через пошкодження електричних підстанцій та повітряних мереж. Обидва газові заводи в Нагасакі були серйозно пошкоджені бомбою. Для введення цих робіт в експлуатацію знадобилося б 6-7 місяців. На додаток до пошкоджень електричних і газових систем, японський уряд повідомив про серйозні пошкодження системи водопостачання; Основними пошкодженнями стали низка проривів великих водогонів і майже всіх розподільних труб у районах, які постраждали від вибуху. Нагасакі все ще страждав від нестачі води в місті через шість тижнів після атомної атаки.

У звіті префектури Нагасакі яскраво описується вплив бомби на місто та його жителів:

У радіусі 1 кілометра від Х люди та тварини загинули майже миттєво, а за межами радіусу 1 кілометра та в радіусі 2 кілометрів від Х деякі люди та тварини загинули миттєво від сильного вибуху та спеки, але переважна більшість була Серйозно або поверхнево пошкоджені будинки та інші споруди були повністю знищені, а дерева були вирвані з корінням і засохли.

За межами радіусу 2 кілометрів і в радіусі 4 кілометрів від Х люди та тварини отримали різного ступеня травми від віконного скла та інших осколків, розкиданих вибухом, і багато з них отримали опіки від сильної спеки. Житла та інші споруди були пошкоджені. наполовину пошкоджений вибухом.

За межами радіусу 4 кілометрів і в радіусі 8 кілометрів живі істоти постраждали від матеріалів, рознесених вибухом; більшість отримали лише поверхневі поранення. Будинки пошкоджені лише наполовину або частково.

Британська місія в Японії витлумачила свої спостереження щодо руйнування будівель для застосування до власного подібного будівництва наступним чином:

Подібна бомба, що вибухнула подібним чином, спричинила б наступні наслідки для нормальних британських будинків:

На відстані до 1000 ярдів від Х це призведе до повного краху.

На відстані до 1 милі від Х це пошкодить будинки, які неможливо відновити.

На відстані до 1,5 милі від Х це зробило б їх непридатними для проживання без масштабного ремонту, особливо деревини даху.

На відстані до 2,5 миль від Х це зробить їх непридатними для проживання, доки не буде проведено ремонт першої допомоги.

Збиток від пожежі в обох містах був величезним, але в Хіросімі він був більшим, ніж у Нагасакі. Пожежі кардинально змінили зовнішній вигляд міста і залишили центральну частину оголеною, за винятком деяких залізобетонних і сталевих каркасів і об'єктів, таких як сейфи, труби димарів і шматки скрученого листового металу. Збиток від пожежі був результатом більше властивостей самих міст, ніж бомб.

Пожежа в Хіросімі спричинила сильний вітер, коли повітря втягувалося до центру палаючої зони, створюючи «вогненну бурю». Перед бомбардуванням швидкість вітру в місті була менше 5 миль на годину, але вогняний вітер досягав 30-40 миль на годину. Ці сильні вітри обмежили периметр пожежі, але значно збільшили шкоду від пожежі в периметрі та спричинили загибель багатьох людей, які інакше могли б втекти. У Нагасакі пожежі завдали дуже серйозних збитків, але масштабного «вогненного шторму» місто не охопило. В обох містах деякі з пожеж поблизу Х, безсумнівно, виникли внаслідок займання легкозаймистих матеріалів, таких як папір, солома та суха тканина, після миттєвого випромінювання тепла від ядерного вибуху. Наявність великої кількості незгорілих горючих матеріалів поблизу Х, однак, вказує на те, що, незважаючи на те, що вибух був дуже інтенсивним, його тривалість була недостатньою для підвищення температури багатьох матеріалів до точки запалювання, за винятком випадків, коли умови були ідеальними. Більшість пожеж були вторинного походження, починаючи зі звичайних коротких замикань електрики, розриву газопроводів, перекинутих печей, відкритого вогню, жаровень для вугілля, ламп тощо, після обвалу або серйозних пошкоджень від прямого вибуху.

Пожежно-рятувальні підрозділи вилучено людей та техніку. Минуло майже 30 годин, перш ніж було помічено будь-які рятувальні групи. У Хіросімі була доступна лише кілька пожежних машин для гасіння наступних пожеж, і жодна з них не була першокласною. У будь-якому випадку, однак, малоімовірно, що будь-яке протипожежне обладнання, персонал чи організація могли б вплинути на будь-яке суттєве зменшення розміру збитків, завданих надзвичайною пожежею.

Вивчення численних аерофотознімків, зроблених до атомних бомбардувань, показує, що в період з 10 червня по 9 серпня 1945 року японці побудували протипожежні розриви в деяких районах міст, щоб контролювати масштабні пожежі. Загалом ці протипожежні розриви не були ефективними, оскільки пожежі виникали в багатьох місцях одночасно. Однак, здається, вони допомогли запобігти поширенню пожеж далі на схід, до головного ділового та житлового району Нагасакі.

Розділ 10. Загальна кількість жертв.

Були великі труднощі з оцінкою загальної кількості жертв в японських містах в результаті атомного бомбардування. Масштабні руйнування цивільних об'єктів (лікарні, пожежні та поліцейські департаменти та державні установи), стан повної плутанини одразу після вибуху, а також невизначеність щодо фактичної кількості населення перед бомбардуванням ускладнюють оцінку жертв. Японські періодичні переписи населення не є повними. Нарешті, великі пожежі, які лютували в кожному місті, повністю знищили багато тіл.

Загальна кількість жертв оцінювалася в різний час після вибухів із великими розбіжностями. Найкращі доступні дані Манхеттенського інженерного округу:

Оцінка втрат	Хіросіма	Нагасакі
Передрейдове населення	255 000	195 000
Мертвий	66 000	39 000
Поранений	69 000	25 000
Загальна кількість жертв	135 000	64 000

Відношення загальної кількості втрат до відстані від Х, центру ураження та точки, що знаходиться безпосередньо під повітряним вибухом бомби, має велике значення для оцінки ефекту бомб, що завдає шкоди. Це співвідношення для загальної чисельності населення Нагасакі показано в таблиці нижче на основі перших отриманих даних про втрати в окрузі:

Відношення загальної кількості жертв до відстані від Х					
0 – 1640	7,505	960	1,127	9,592	24,700
1640 – 3300	3,688	1478	1799	6,965	4040
3300 – 4900	8,678	17,137	3,597	29,412	5,710
4900 – 6550	221	11,958	28	12,207	125
6550 – 9850	112	9460	17	9,589	20
0 – 1640	7,505	960	1,127	9,592	24,700

З різних повідомлень здається майже впевненим, що найбільша загальна кількість смертей припала на ті, що сталися одразу після бомбардування. Причини багатьох смертей можна лише припускати, і, звісно, багато людей поблизу центру вибуху отримали смертельні травми від кількох ефектів бомби. Правильний порядок важливості можливих причин смерті: опіки, механічні пошкодження та гама-випромінювання. Ранні оцінки японців показані нижче:

Причина негайної смерті	
<i>Хіросіма</i>	
Причина смерті	Відсоток від загального
Опіки	60%
Падіння уламків	30
інше	10
<i>Нагасакі</i>	
Причина смерті	Відсоток від загального
Опіки	95%
Падіння уламків	9
Літаюче скло	7
інше	7

Розділ 15. Земний удар.

Підземні поштовхи в більшості міст були дуже слабкими. Водопровідні труби все ще транспортували воду, і там, де були помітні витoki, вони були переважно над землею. Практично всі пошкодження підземних комунікацій були спричинені обвалом будівель, а не будь-яким прямим впливом вибухового тиску. Цей факт, звичайно, був результатом того, що бомби вибухнули високо в повітрі.

Розділ 24. Наслідки атомного бомбардування для мешканців розбомблених міст.

І в Хіросімі, і в Нагасакі величезні масштаби катастрофи значною мірою знищили міста як сутності. Навіть найгірші з усіх інших попередніх бомбардувань Німеччини та Японії, такі як запальні нальоти на Гамбург у 1943 році та на Токіо в 1945 році, не можна порівняти з паралізуючим ефектом атомних бомб. На додаток до величезної кількості людей, які були вбиті або поранені так, що їхні послуги з реабілітації були недоступні, панічна втеча населення відбулася з обох міст одразу після атомних вибухів. Через повільне повернення населення значних реконструкційних чи ремонтних робіт не було виконано; наприкінці листопада 1945 р. у кожному з міст було лише близько 140 тис. осіб. Хоча закінчення війни майже одразу після атомних бомбардувань позбавило японців значної частини стимулів до негайного відновлення своїх втрат, їхній параліч все ще був вражаючим. Навіть розчищення уламків і спалення багатьох тіл, які опинилися в ньому, не були добре організовані через кілька тижнів після вибухів. Як заявила

британська місія, «обидва міста справляють враження, що вони миттєво й без боротьби опустили до найпримітивнішого рівня».

Крім тілесних ушкоджень і збитків, найзначнішим ефектом атомних бомб був справжній жах, який вони викликали у жителів розбомблених міст. Цей терор, що призвело до негайної істерики та втечі з міст, мав один особливо виражений ефект: люди, які звикли до масових повітряних нальотів, стали мало звертати увагу на окремі літаки чи невеликі групи літаків, але після атомних бомбардувань поява одного літака спричинила більше жаху та порушення нормального життя, ніж поява багатьох сотень літаків будь-коли раніше. Можна легко здогадатися про вплив цього жахливого страху перед потенційною небезпекою навіть від одного ворожого літака на життя народів світу у разі будь-якої майбутньої війни.

Атомна бомба не єдина виграла війну проти Японії, але вона, безперечно, завершила її, врятувавши тисячі життів союзників, які були б втрачені під час будь-якого бойового вторгнення до Японії.

Розділ 25. Розповідь очевидця.

Хіросіма – 6 серпня 1945 р. отець Джон А. Сімс, професор сучасної філософії Токійського католицького університету.

До 6 серпня випадкові бомби, які не завдали великої шкоди, падали на Хіросіму. Багато міст навколо, один за одним, були зруйновані, але сама Хіросіма залишилася захищеною. Майже щодня над містом стояли літаки спостереження, але жоден з них не скинув бомби. Громадяни дивувалися, чому їх самих так довго не турбували. Ходили фантастичні чутки, що ворог задумав щось особливе для цього міста, але ніхто не мріяв, що кінець настане так, як вранці 6 серпня.

6 серпня почалося ясним, ясним, літнім ранком. Близько сьомої години була тривога повітряного нальоту, яку ми чули майже щодня, і над містом з'явилося кілька літаків. Ніхто не звернув уваги, і близько восьмої вечора пролунав сигнал «все чисто». Я сиджу у своїй кімнаті в Новиціаті Товариства Ісуса в Нагацукі; протягом останніх півроку філософсько-теологічна секція нашої місії була евакуйована сюди з Токіо. Новиціат розташований приблизно за два кілометри від Хіросіми, на півдорозі вгору по схилах широкої долини, яка тягнеться від міста на рівні моря до цієї гірської глибинки, і через яку тече річка. З мого вікна відкривається чудовий вид на долину до краю міста.

Раптом – час приблизно 8:14 – уся долина наповнюється яскравим світлом, яке нагадує магнієве світло, яке використовують у фотографії, і я відчуваю хвилю тепла. Я підстрибую до вікна, щоб з'ясувати причину цього дивовижного явища, але не бачу нічого, крім яскравого жовтого світла. Поки я прямую до дверей, мені не спадає на думку, що світло могло мати якусь

відношення до ворожих літаків. По дорозі з вікна чую помірно гучний вибух, який ніби здалеку, і при цьому з гучним гуркотом розбиваються вікна. Від спалаху світла пройшов інтервал приблизно в десять секунд. Мене бризкають осколками скла. Усю віконну раму забили в кімнату. Тепер я розумію, що вибухнула бомба, і мені здається, що вона вибухнула прямо над нашим будинком або в безпосередній близькості.

Я кровоточу від порізів рук і голови. Я намагаюся вибратися з дверей. Тиск повітря виштовхнув його назовні та заклинило. Я відчиняю двері за допомогою неодноразових ударів руками й ногами й потрапляю до широкого коридору, з якого відкриваються різні кімнати. Все в стані плутанини. Всі вікна вибиті, всі двері вибиті всередину. Книжкові полиці в коридорі повалилися. Я не помічаю другого вибуху, і, здається, літаки пішли далі. Більшість моїх колег постраждали від осколків скла. Деякі з них стікають кров'ю, але ніхто серйозно не постраждав. Усім нам пощастило, оскільки тепер стало очевидно, що стіна моєї кімнати навпроти вікна розірвана довгими осколками скла.

Ми переходимо до передньої частини будинку, щоб побачити, куди впала бомба. Однак доказів бомбового кратера немає; але південно-східна частина будинку дуже сильно пошкоджена. Не залишилося ні дверей, ні вікон. Вибух повітря проник у весь будинок з південного сходу, але будинок все ще стоїть. Він побудований у японському стилі з дерев'яним каркасом, але був значно посилений працею нашого брата Гропера, як це часто робиться в японських будинках. Тільки вздовж фасаду каплиці, яка примикає до будинку, послабилися три опори (вона була зроблена на манер японського храму, повністю з дерева).

Внизу, в долині, чи не в одному кілометрі від нас до міста, горить кілька селянських осель і палає ліс на протилежному боці долини. Кілька з нас підходять, щоб допомогти приборкати полум'я. Поки ми намагаємося навести порядок, здійснюється шторм і йде дощ. Над містом здіймаються клуби диму, я чую кілька легких вибухів. Я приходжу до висновку, що в долині спрацювала запальна бомба особливо сильної вибухової дії. Деякі з нас бачили три літаки на великій висоті над містом у момент вибуху. Я сам не бачив жодного літака.

Приблизно через півгодини після вибуху долиною з міста починає тягнутися процесія людей. Натовп безперервно згущується. Кілька підіймаються дорогою до нашого дому. Ми надаємо їм першу допомогу і переносимо їх до каплиці, яку ми тим часом очистили від уламків, і кладемо їх на соломяні циновки, якими є підлога японських будинків. У кількох видні жажливі рани кінцівок і спини. Невелика кількість жиру, який ми мали під час війни, скоро була витрачена на лікування опіків. Отець Ректор, який до

священства вивчав медицину, прислугує пораненим, але незабаром зникли наші бинти та ліки. Ми повинні задовольнятися очищенням ран.

До нас звертається все більше постраждалих. Найменш поранені тягнуть за собою більш серйозно поранених. Там і поранені бійці, і матері, що несуть на руках обгорілих дітей. З будинків фермерів у долині доноситься: «Наші будинки повні поранених і вмираючих. Чи можете ви допомогти, принаймні, взявши на себе найгірші випадки?» Поранені надходять з ділянок на краю міста. Вони побачили яскраве світло, їхні будинки завалилися і поховали в'язнів у своїх кімнатах. Ті, хто перебував на відкритому повітрі, отримали миттєві опіки, особливо на легко одягнених або неодягнених частинах тіла. Виникали численні пожежі, які незабаром охопили всю округу. Тепер ми робимо висновок, що епіцентр вибуху був на краю міста біля станції Джокогава, за три кілометри від нас. Ми стурбовані отцем Коппом, який того самого ранку відправився служити Месу до Сестер Бідних, які мають дім для дітей на околиці міста. Він ще не повернувся.

Ближче до полудня наша велика каплиця та бібліотека заповнені важкопораненими. Хресна хода біженців з міста триває. Нарешті, близько першої години, отець Копп повертається разом із сестрами. Їхній будинок і весь район, де вони живуть, згорів дотла. Отець Копп стікає кров'ю з голови та шиї, у нього великий опік правої долоні. Він стояв перед жіночим монастирем, готовий йти додому. Раптом він відчув світло, відчув хвилю тепла і на руці утворився великий пухир. Вибуховою хвилею вибило вікна. Він думав, що бомба впала в безпосередній близькості від нього. Черничий монастир, також дерев'яна будівля, зроблена нашим братом Гропером, все ще зберігався, але незабаром було відзначено, що будинок так само втрачений, тому що пожежа, яка почалася в багатьох точках по сусідству, проноситься все ближче і ближче, а вода недоступний. Ще є час, щоб врятувати деякі речі з дому та закопати їх на відкритому місці. Потім будинок охоплює полум'я, і вони пробиваються до нас берегом річки та палаючими вулицями.

Незабаром приходить звістка, що все місто знищено вибухом і горить. Що сталося з отцем-настоятелем і трьома іншими отцями, які були в центрі міста в Центральній місії та парафіяльному домі? До цього часу ми не думали про них, тому що не вірили, що наслідки бомби охопили все місто. Крім того, ми не хотіли йти в місто, хіба що під тиском гострої необхідності, тому що ми думали, що населення дуже обурене і що воно може помститися будь-яким іноземцям, яких вони могли б вважати злісними спостерігачами свого нещастя або навіть шпигунами.

Отець Штолте та отець Ерлінгхаген спускаються на дорогу, де все ще повно біженців, і привозять тяжко поранених, які затонули на узбіччі, до тимчасового пункту допомоги в сільській школі. Там на рани наносять йод,

але вони залишаються неочищеними. Ні мазей, ні інших терапевтичних засобів немає. Ті, що привезли, лежать на підлозі, і більше ніхто не може їх доглядати. Що робити, коли бракує всіх засобів? За таких обставин заносити їх майже марно. Серед перехожих чимало тих, хто не постраждав. Безцільно, безглуздим чином, збентежені масштабами лиха, більшість з них пробігає повз, і нікому не спадає на думку організувати допомогу з власної ініціативи. Їх хвилює лише добробут власної родини. За ці дні нам стало зрозуміло, що японці проявили мало ініціативи, підготовленості та організаторських здібностей у підготовці до катастроф. Вони не провели жодної рятувальної роботи, коли спільними зусиллями можна було щось врятувати, і фаталістично пустили катастрофу на самоплив. Коли ми закликали їх взяти участь у рятувальних роботах, вони робили все охоче, але з власної ініціативи робили дуже мало.

Приблизно о четвертій годині дня студент теології та двоє дітей дитячого садка, які жили в парафіяльному будинку та прилеглих будинках, які згоріли, прийшли і сказали, що настоятель Ласалл і отець Шиффер були серйозно поранені і що вони знайшов притулок у парку Асано на березі річки. Очевидно, що ми повинні їх привести, оскільки вони надто слабкі, щоб прийти сюди пішки.

Поспіхом збираємо дві носилки і семеро мчимося до міста. Отець Ректор приїжджає з продуктами та ліками. Чим ближче ми наближаємося до міста, тим більше слідів руйнування і тим важче нам пробиватися. Усі будинки на околиці міста серйозно пошкоджені. Багато з них завалилися або згоріли. Далі майже всі житла знищені вогнем. Там, де стояло місто, залишився гігантський вигорілий рубець. Пробираємося вулицею на березі річки серед палаючих і димлячих руїн. Двічі спека і дим на рівні вулиці змушують нас у саму річку.

До нас манять страшно обгорілі люди. По дорозі багато мертвих і вмираючих. На мосту Місасі, який веде до центру міста, нас зустрічає довга процесія обпалених солдатів. Вони тягнуться за допомогою палиць або їх несуть менш тяжко поранені товариші... нескінченна процесія нещасних.

Залишені на мосту стоять із зануреними головами кілька коней із великими опіками на боках. З іншого боку цементна споруда місцевої лікарні – єдина будівля, яка залишилася стояти. Однак його внутрішній простір вигорів. Це орієнтир, який веде нас на нашому шляху.

Нарешті ми підходимо до входу в парк. Значна частина населення знайшла там притулок, але навіть дерева парку в кількох місцях горять. Доріжки та мости загороджені стовбурами повалених дерев і майже непрохідні. Нам кажуть, що сильний вітер, який цілком міг бути наслідком спеки палаючого міста, вирвав з корінням великі дерева. Зараз зовсім темно. Лише вогнища, що ще вирують подекуди здалеку, трохи світять.

У дальньому кутку парку, на самому березі річки, ми нарешті зустрічаємо наших колег. Батько Шиффер лежить на землі, блідий, як привид. У нього глибока різана рана за вухом, і він втратив стільки крові, що ми стурбовані його шансами вижити. Отець-ігумен отримав глибоке поранення гомілки. Отець Ціслік і отець Кляйнзорге мають легкі травми, але повністю виснажені.

Поки вони їдять їжу, яку ми привезли, вони розповідають нам про свій досвід. Вони були у своїх кімнатах у парафіяльному домі – була чверть по восьмій, саме в той час, коли ми почули вибух у Нагацукі, – коли з'явилося яскраве світло, а одразу після цього – звук розбитих вікон, стін і меблів. Їх посипало осколками скла та уламками. Батько Шиффер був похований під частиною стіни та отримав важку травму голови. Настоятель отримав більшість осколків у спину та нижню кінцівку, з яких у нього текла кров. У самих кімнатах все розкидано, але дерев'яний каркас будинку залишився цілим. Міцність споруди, створеної братом Гропером, знову засяяла.

У них склалося таке ж враження, як у нас у Нагацукі: що бомба розірвалася в безпосередній близькості від них. Церква, школа та всі будівлі, що були поблизу, відразу завалилися. Під руїнами школи діти кричали про допомогу. Їх звільнили з великими зусиллями. Кілька інших також були врятовані з-під руїн прилеглих будинків. Навіть настоятель і отець Шиффер, незважаючи на свої рани, надавали допомогу іншим і при цьому втратили багато крові.

А тим часом пожежі, що почалися десь далеко, вирують ще ближче, так що стає очевидно, що скоро все згорить. Декілька предметів врятовано з парафіяльного дому та закопано на галявині перед церквою, але деякі цінні речі та речі першої необхідності, які були наготові на випадок пожежі, не вдалося знайти через спричинену плутанину. Давно пора тікати, так як наближається полум'я майже не залишає відкритих шляхів. Фукай, секретар Місії, зовсім з глузду. Він не хоче виходити з дому і пояснює, що не хоче пережити знищення батьківщини. Він абсолютно неушкоджений. Отець Кляйнзорге витягує його на спині з дому, і його силою виносять.

Під уламками будинків уздовж шляху багато хто опинився в пастці, і вони кричать, щоб їх врятували від зустрічного полум'я. Їх треба залишити напризволяще. Шлях до місця в місті, куди хочеться втекти, більше не відкритий, і потрібно рухатися до парку Асано. Фукай не хоче йти далі і залишається позаду. Відтоді про нього нічого не було чути. У парку ми сховалися на березі річки. Зараз дуже сильний вихор починає виривати з корінням великі дерева і піднімає їх високо в повітря. Коли він досягає води, утворюється водосміт висотою приблизно 100 метрів. Жорсткість шторму, на щастя, оминає нас. Однак дещо віддалік, де багато біженців знайшли притулок, багатьох здуло в річку. Майже всі, хто перебуває поблизу,

отримали поранення та втратили родичів, яких затиснуло під уламками або втратили з поля зору під час польоту. Пораненим немає допомоги, деякі гинуть. Ніхто не звертає уваги на мертвого чоловіка, який лежить поруч.

Транспортування власних поранених ускладнене. У темряві неможливо перев'язати їхні рани, і вони знову кровоточать при легкому русі. Коли ми несемо їх на хитких підстилках у темряві над поваленими деревами парку, вони відчують нестерпний біль у результаті руху та втрачають небезпечно велику кількість крові. Наш ангел-рятивник у цій складній ситуації – японський протестантський пастор. Він підніс човен і пропонує відвезти наших поранених вгору за течією туди, де легше просуватися. Спочатку ми опускаємо носилки з отцем Шиффером у човен і двоє з нас супроводжують його. Плануємо повернути човен для настоятеля. Човен повертається приблизно через півгодини, і пастор просить, щоб кілька з нас допомогли врятувати двох дітей, яких він бачив у річці. Ми їх рятуємо. У них сильні опіки. Незабаром вони застуджуються і гинуть у парку.

Настоятеля транспортують у човні так само, як і отця Шиффера. Я і студент теології його супроводжуємо. Отець Ціслік вважає себе достатньо сильним, щоб пройти пішки до Нагацуке разом з нами, але отець Кляйнзорге не може так далеко пройти, і ми залишаємо його позаду та обіцяємо прийти за ним та економкою завтра. З іншого боку потоку доноситься ржання коней, яким загрожує пожежа. Висаджуємося на піщану косу, яка виступає з берега. Тут повно поранених, які там сховалися. Вони кричать про допомогу, бо бояться потонути, оскільки річка може піднятися разом з морем і засипати піщану косу. Вони самі занадто слабкі, щоб рухатися. Однак ми повинні йти далі, і нарешті ми досягаємо місця, де чекає група з отцем Шиффером.

Сюди рятувальники привезли великий ящик свіжих рисових коржів, але нема кому роздати їх численним пораненим, які лежать повсюди. Ми роздаємо їх тим, хто поруч, а також допомагаємо собі. Поранені вимагають води, і ми приходимо на допомогу кільком. Крики про допомогу чути здалеку, але ми не можемо підійти до руїн, звідки вони лунають. По дорозі йде група солдатів, і їхній офіцер помічає, що ми розмовляємо чужою мовою. Він відразу ж вихоплює меч, кричить, хто ми такі, і погрожує зарубати. Отець Лаурес молодший бере його за руку і пояснює, що ми німці. Нарешті ми його заспокоїли. Він думав, що ми цілком могли бути американцями, які стрибнули з парашутом. По місту ходили чутки про парашутистів. Отець-настоятель, одягнений лише в сорочку та штани, скаржиться на мороз, незважаючи на теплу літню ніч і спеку палаючого міста. Один із нас, хто має пальто, дає його йому, а я, крім того, даю йому свою сорочку. Мені здається комфортніше бути без сорочки в спеку.

Тим часом настала північ. Оскільки нас недостатньо, щоб забезпечити обох виводків чотирма сильними носіями, ми вирішуємо перевести отця

Шиффера спочатку на околицю міста. Звідти інша група носіїв повинна перейти до Нагацукє; інші повинні повернутися, щоб врятувати настоятеля. Я один із носіїв. Студент теології йде попереду, щоб попередити нас про численні дрти, балки та фрагменти руїн, які перекривають шлях і які неможливо побачити в темряві. Незважаючи на всі запобіжні заходи, наш рух спотикається, і наші ноги заплутуються в дрті. Батько Крюер падає і несе з собою носилки. Батько Шиффер стає напівнепритомним від падіння і блює. Ми проходимо повз пораненого чоловіка, який сидить сам-один серед гарячих руїн і якого я бачив раніше на шляху вниз.

На мосту Місаса ми зустрічаємо отця Таппе та отця Люмера, які приїхали нас зустрічати з Нагацукє. За п'ятдесят метрів від дороги вони викопали сім'ю з-поміж руїн свого зруйнованого будинку. Батько сімейства вже був мертвий. Вони витягли двох дівчат і поставили їх біля дороги. Їх мати все ще була заблокована під якимись балками. Вони планували завершити порятунок, а потім йти нам назустріч. На околиці міста ми кладемо сміття і залишаємо двох чоловіків чекати, поки не з'являться ті, хто має прийти з Нагацукє. Решта з нас повертається, щоб привести настоятеля.

Зараз більшість руїн згоріла. Темрява ласкаво ховає безліч форм, що лежать на землі. Лише зрідка у нашому швидкому просуванні ми чуємо крики про допомогу. Один із нас зауважує, що дивовижний запах горілого нагадує йому спалені трупи. Вертикальна, присідаюча форма, повз яку ми проходили раніше, все ще там.

Перевезення на підстилці, виготовленій з дощок, напевне, дуже болісно для настоятеля, вся спина якого вся уламками скла. У вузькому проїзді на краю міста машина виганяє нас на край дороги. Смітники з лівого боку падають у двометрову канаву, яку вони не бачать у темряві. Отець-настоятель сухим жартом приховує свій біль, але носилки, які тепер уже не цілі, не можна нести далі. Ми вирішуємо почекати, доки Кінджо привезе ручний візок від Нагацукє. Невдовзі він повертається з одним, який реквізував із зруйнованого будинку. Садимо настоятеля на візок і катаємо його решту шляху, уникаючи, наскільки можливо, глибших ям на дорозі.

Близько пів на четверту ранку ми нарешті приїжджаємо до Новиціату. Наша рятувальна експедиція тривала майже дванадцять годин. Зазвичай туди-сюди до міста можна було доїхати за дві години. Двоє наших поранених тепер були вперше належним чином одягнені. Я сплю дві години на підлозі; хтось інший зайняв моє власне ліжко. Тоді я прочитав Месу in gratiarum actionem, це 7 серпня, річниця заснування нашого товариства. Тоді ми докладаємо всіх зусиль, щоб вивезти отця Кляйнзорга та інших знайомих із міста.

Знову злітаємо ручним візком. Яскравий день відкриває тепер жахливу картину, яку частково приховала темрява минулої ночі. Там, де стояло місто,

все, скільки сягало око, — це попіл і руїни. Залишилося лише кілька повністю вигорілих всередині скелетів будівель. Береги річки вкриті мертвими та пораненими, а вода, що піднімається, то тут, то там накрила кілька трупів. На широкій вулиці в районі Хакусіма особливо багато оголених спалених трупів. Серед них є поранені, які ще живі. Кілька заповзли під згорілі автомобілі та трамваї. Страшно поранені форми манять нас, а потім руйнуються. До наших ніг падають стара жінка і дівчина, яку вона тягне за собою. Ми кладемо їх на наш візок і веземо до лікарні, біля входу якої встановлено перев'язочний пункт. Тут поранені лежать на твердій підлозі, ряд на ряду. Перев'язують лише найбільші рани. Ми відправляємо туди ще одного солдата і стару жінку, але ми не можемо перемістити всіх, хто лежить на сонці. Це було б нескінченно і сумнівно, чи зможуть вийти живими ті, кого ми зможемо зтягнути на перев'язувальний пункт, тому що навіть тут нічого дійсно ефективного зробити не можна. Пізніше ми констатуємо, що поранені добу пролежали у вигорілих коридорах госпіталю і там померли.

Ми повинні йти до нашої мети в парку і змушені залишити поранених напризволяще. Ми прямуємо до місця, де стояла наша церква, щоб відкопати ті кілька речей, які ми закопали вчора. Ми знаходимо їх цілими. Все інше повністю згоріло. У руїнах ми знаходимо кілька розплавлених залишків святих посудин. У парку вантажимо на візок економку і маму з двома дітьми. Батько Кляйнзорге відчуває себе достатньо сильним, щоб за допомогою брата Нобухари дістатися додому пішки. Зворотний шлях знову проходить повз мертвих і поранених у Хакусімі. Знову жодних рятувальників немає. Біля мосту Місаса все ще лежить родина, яку вчора врятували з руїн отці Таппе та Люмер. На них був покладений шматок жерсті, щоб захистити від сонця. Ми не можемо взяти їх із собою, бо наш візок повний. Ми даємо їм і тим, хто поруч, напиться води і вирішуємо врятувати їх пізніше. О третій годині дня ми знову в Нагацука.

Після того, як ми з'їли кілька ковтків і трохи поїли, отці Штольте, Люмер, Ерлінгхаген і я знову вирушаємо, щоб привести сім'ю. Отець Кляйнзорге просить, щоб ми також врятували двох дітей, які втратили матір і лежали біля нього в парку. По дорозі нас зустріли незнайомці, які зауважили, що ми виконуємо місію милосердя, і похвалили наші зусилля. Зараз ми зустріли групи людей, які носили поранених на ношах. Коли ми під'їхали до мосту Місаса, родини, яка була там, уже не було. Цілком можливо, що вони тим часом були винесені. На роботі була група солдатів, які забирали тих, кого вчора принесли в жертву.

Минуло більше тридцяти годин, поки на місці не з'явилася перша офіційна група рятувальників. Ми знаходимо обох дітей і вивозимо їх із парку: шестирічного хлопчика, який не постраждав, і дванадцятирічну дівчинку з обпеченими головою, руками та ногами, яка тридцять годин

пролежала без догляду. в парку. Ліва сторона її обличчя та ліве око були повністю вкриті кров'ю та гноєм, так що ми думали, що вона втратила око. Коли рану пізніше промоли, ми помітили, що око було ціле, а повіки просто злиплися. По дорозі додому ми взяли з собою ще одну групу з трьох біженців. Але спершу хотіли знати, якої ми національності. Вони теж боялися, що ми могли бути американцями, які стрибнули з парашутом. Коли ми прибули в Нагацуку, тільки стемніло.

Ми взяли під опіку півсотні біженців, які втратили все. Більшість із них були поранені, а чимало отримали небезпечні опіки. Отець ректор, як міг, лікував рани тими ліками, які ми з зусиллям змогли зібрати. Йому довелося загалом обмежитися очищенням ран від гнійного матеріалу. Навіть ті, у кого менші опіки, дуже слабкі й усі страждали від діареї. В околицях хуторів, майже всюди, також є поранені. Отець ректор щоденно обходив і діяв як старанний лікар і був великим самарянином. Наша праця була в очах людей більшим поштовхом для християнства, ніж уся наша праця протягом попередніх довгих років.

Троє з сильно обпечених у нашому домі померли протягом наступних кількох днів. Раптово припинилися пульс і дихання. Те, що так мало померло, є ознакою нашої доброї турботи. В офіційних медпунктах і лікарнях померла добра третина або половина привезених. Вони лежали там майже без догляду, і дуже великий відсоток помер. Не вистачало всього: лікарів, асистентів, перев'язувального матеріалу, ліків тощо. У пункті допомоги в школі сусіднього села група солдатів протягом кількох днів нічого не робила, окрім того, щоб привозити та кремувати мертвих за школою.

Протягом наступних кількох днів похоронні процесії повз наш будинок з ранку до вечора, приносячи померлого в маленьку долину неподалік. Там у шести місцях спалювали мертвих. Люди самі привозили дрова і самі робили кремацію. Отець Лумер і отець Лаурес знайшли в сусідньому будинку мертвого чоловіка, який уже роздувся і випромінював жахливий запах. Вони привезли його в цю долину і самі спалили. Навіть пізно вночі долину освітлювали похоронні вогнища.

Ми докладали систематичних зусиль, щоб розшукати наших знайомих і родини біженців, яких ми прихистили. Часто, через кілька тижнів, когось знаходили у віддаленому селі чи лікарні, але про багатьох не було жодної звістки, і вони, очевидно, були мертві. Нам пощастило знайти матір двох дітей, яких ми знайшли в парку і яких видали мертвими. Через три тижні вона знову побачила своїх дітей. До великої радості зустрічі були додані сльози за тими, кого ми більше не побачимо.

Масштаби катастрофи, що спіткала Хіросіму 6 серпня, лише повільно складалися в моєму розумінні. Я пережив катастрофу і бачив її лише в спалахах, які лише поступово зливалися, щоб отримати загальну картину.

Насправді одночасно в місті загалом сталося наступне: внаслідок вибуху бомби о 8:15 майже все місто було знищено одним ударом. Лише невеликі околиці в південній і східній частинах міста уникли повного знищення. Бомба розірвалася над центром міста. В результаті вибуху зруйнувалися або були висаджені в повітря маленькі японські будиночки діаметром п'ять кілометрів, які стиснули 99% міста. Тих, хто був у хатах, поховали в руїнах. Ті, хто перебував на відкритому повітрі, отримали опіки внаслідок контакту з речовиною або променями, які випускає бомба. Там, де речовина потрапила в кількість, виникли пожежі. Вони швидко поширюються.

Тепло, що піднімалося з центру, створювало вихор, який ефективно поширював вогонь по всьому місту. Ті, хто опинився під руїнами і кого не вдалося швидко визволити, і ті, кого охопило полум'я, стали жертвами. За шість кілометрів від центру вибуху всі будинки були пошкоджені, багато впали та загорілися. Навіть за п'ятнадцять кілометрів вибиті вікна. Подейкували, що ворожі авіатори розкидали над містом вибухівку і запальний матеріал, а потім створили вибух і займання. Деякі стверджували, що вони бачили, як літаки скинули парашут, який ніс щось, що вибухнуло на висоті 1000 метрів. Газети назвали бомбу «атомною бомбою» і зазначили, що сила вибуху була результатом вибуху атомів урану, і що в результаті цього було розіслано гамма-промені, але ніхто нічого достеменно не знав про це. природа бомби.

Скільки людей принесли в жертву цій бомбі? Ті, хто пережив катастрофу, вважають, що кількість загиблих становить щонайменше 100 тисяч. Населення Хіросіми становило 400 тис. За офіційною статистикою до 1 вересня загинуло 70 000 осіб, не враховуючи зниклих безвісти... і 130 000 поранених, серед яких 43 500 важко поранених. Оцінки, зроблені нами на основі відомих нам груп, показують, що цифра в 100 000 загиблих не надто висока. Біля нас два бараки, в кожному з яких жило сорок корейських робітників. У день вибуху вони працювали на вулицях Хіросіми. Четверо повернулися живими в один барак, а шістнадцять – в інший. 600 учениць протестантської жіночої школи працювали на фабриці, з якої повернулося лише тридцять-сорок. Більшість селянських сімей в околицях втратили одного чи кількох членів, які працювали на заводах міста. Наш сусід, Тамура, втратив двох дітей і сам отримав велике поранення, оскільки того дня він був у місті. У родині нашого читача загинули двоє – батько і син; Таким чином сім'я з п'яти членів зазнала принаймні двох втрат, враховуючи лише загиблих і тяжко поранених. Там загинули мер, президент центрального району Японії, командувач міста, корейський принц, який був дислокований у Хіросімі в якості офіцера, і багато інших високопоставлених офіцерів. З професорів університету тридцять два були вбиті або важко поранені.

Особливо сильно постраждали солдати. Піонерний полк був майже повністю знищений. Недалеко від центру вибуху були казарми.

Тисячі поранених, які померли пізніше, безсумнівно, могли б бути врятовані, якби вони отримали належне лікування та догляд, але рятувальні роботи під час катастрофи такого масштабу не передбачалися; оскільки все місто було вибито з ладу одним ударом, усе, що було підготовлено для екстрених робіт, було втрачено, а для рятувальних робіт на околицях не було підготовлено. Багато поранених також померли через те, що вони були ослаблені недоїданням і, як наслідок, не мали сил для одужання. Ті, у кого були нормальні сили і хто отримував хороший догляд, повільно загоювали опіки, спричинені бомбою. Однак були також випадки, коли прогноз був сприятливим, хто помер раптово. Були також такі, що мали тільки невеликі зовнішні рани, які помирали протягом тижня або пізніше після запалення глотки та ротової порожнини. Ми спочатку думали, що це результат вдихання речовини бомби. Пізніше комісія встановила тезу про те, що під час вибуху відбулося виділення гамма-променів, в результаті чого внутрішні органи постраждали так само, як при рентгеновському опроміненні. Це призводить до зменшення кількості білих тілець.

Мені особисто відомі лише кілька випадків, коли особи, які не мали зовнішніх опіків, згодом гинули. Отець Кляйнзорге та отець Ціслік, які були поблизу центру вибуху, але не отримали опіків, через чотирнадцять днів після вибуху дуже ослабли. До цього часу невеликі різані рани загоювалися нормально, але після цього рани, які ще не загоїлися, погіршилися і на сьогоднішній день (у вересні) все ще не повністю зажили. Лікуючий лікар поставив діагноз – лейкопанія. Таким чином, здається, є частка правди в заяві про те, що радіація мала певний вплив на кров. Однак я вважаю, що їхній загальний недоїдання та ослаблений стан був частково відповідальним за ці висновки. Говорили про те, що руїни міста випромінюють смертельні промені і що загинули робітники, які прийшли туди на допомогу розчищати, і що центральний район ще деякий час стане непридатним для проживання. У мене є сумніви щодо правдивості таких розмов, і я та інші, хто працював у зруйнованій зоні протягом кількох годин незабаром після вибуху, не зазнали таких шкідливих наслідків.

Ніхто з нас у ті дні не чув жодного виступу проти американців з боку японців, не було жодних ознак мстивого духу. Японці зазнали цього жакливого удару як частину воєнної долі... те, що треба виносити без нарікань. Під час цієї війни я помітив відносно невелику ненависть до союзників з боку самого народу, хоча преса користувалася нагодою, щоб розпалити такі почуття. Після перемог на початку війни на ворога дивилися зневажливо, але коли наступ союзників набрав обертів і особливо після появи

величких В-29, технічна майстерність Америки стала предметом подиву та захоплення.

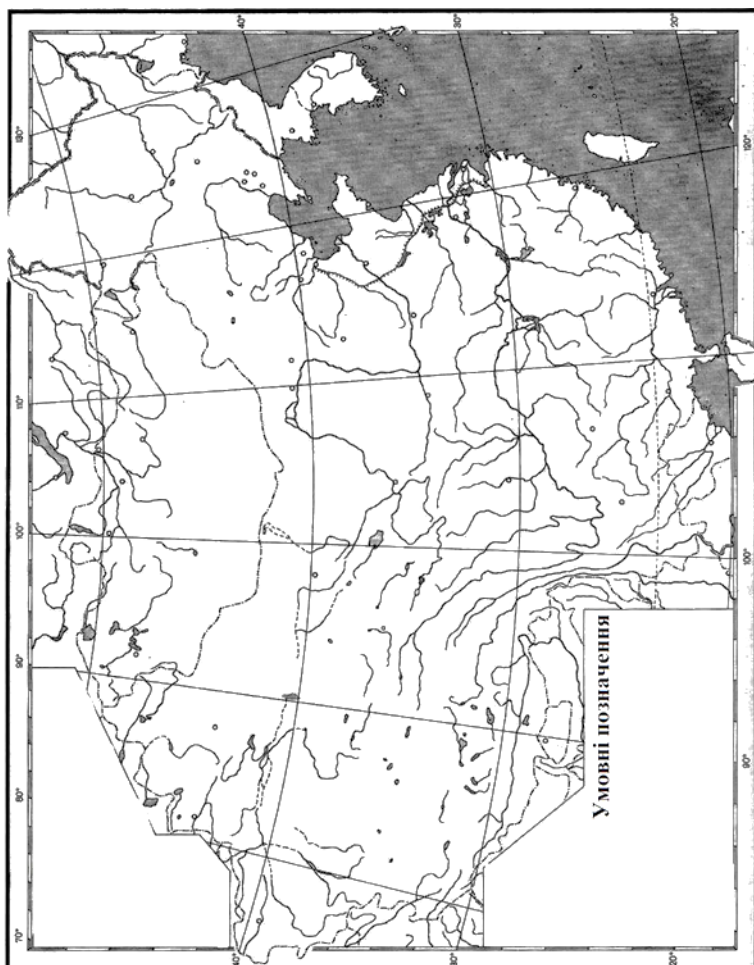
Наступний анекдот вказує на дух японців: через кілька днів після атомного бомбардування до нас прийшов секретар університету, який заявив, що японці готові знищити Сан-Франциско за допомогою не менш ефективної бомби. Сумнівно, що він сам повірив у те, що нам сказав. Він просто хотів переконати нас, іноземців, що японці здатні на подібні відкриття. У своїй націоналістичній гордості він переконав себе в цьому. Японці також натякнули, що принцип нової бомби був японським відкриттям. За їхніми словами, його будівництву завадила лише нестача сировини. Тим часом говорили, що німці перенесли відкриття на наступний етап і збиралися розпочати таке бомбардування. Вважалося, що американці дізналися секрет від німців, і тоді вони довели бомбу до стадії промислового завершення.

Ми обговорили між собою етику використання бомби. Деякі вважають його тією ж категорією, що й отруйний газ, і виступають проти його використання проти цивільного населення. Інші вважали, що в тотальній війні, яка ведеться в Японії, немає різниці між цивільним населенням і солдатами, і що сама бомба є ефективною силою, яка прагне припинити кровопролиття, попереджаючи Японію про капітуляцію і, таким чином, щоб уникнути повного знищення. Мені здається логічним, що той, хто принципово підтримує тотальну війну, не може скаржитися на війну проти мирного населення. Суть питання полягає в тому, чи виправдана тотальна війна в її теперішній формі, навіть якщо вона служить справедливій меті. Хіба він не має матеріального та духовного зла як свої наслідки, які набагато перевищують будь-яке добро, яке може виникнути? Коли наші моралісти дадуть нам чітку відповідь на це питання?

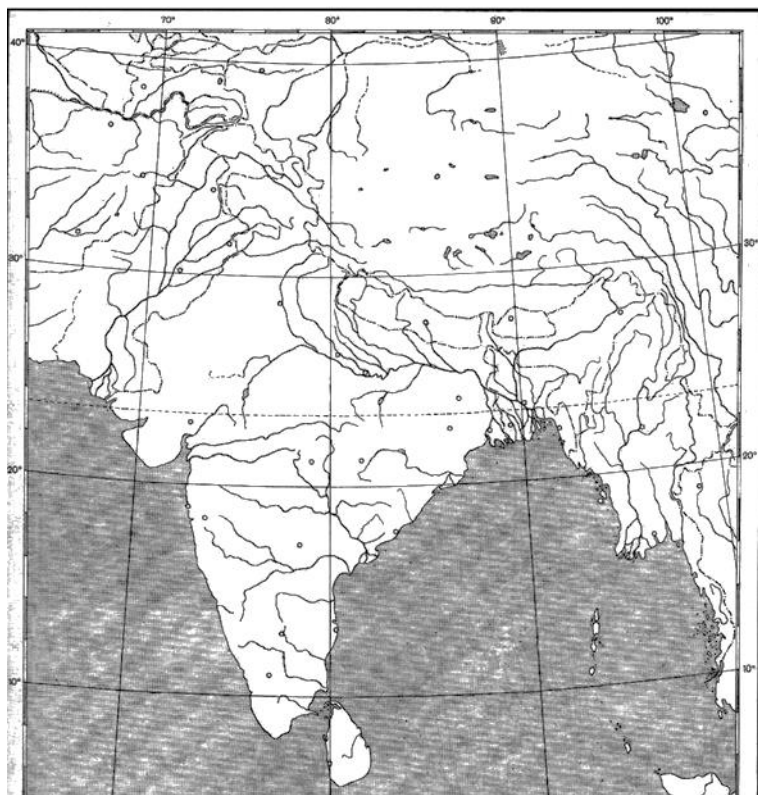
Атомні бомбардування Хіросіми та Нагасакі від The Manhattan Engineer District, 29 червня 1946 року. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії.* URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/mpmenu.asp

5.6. Карти.

Центральна та Східна Азія

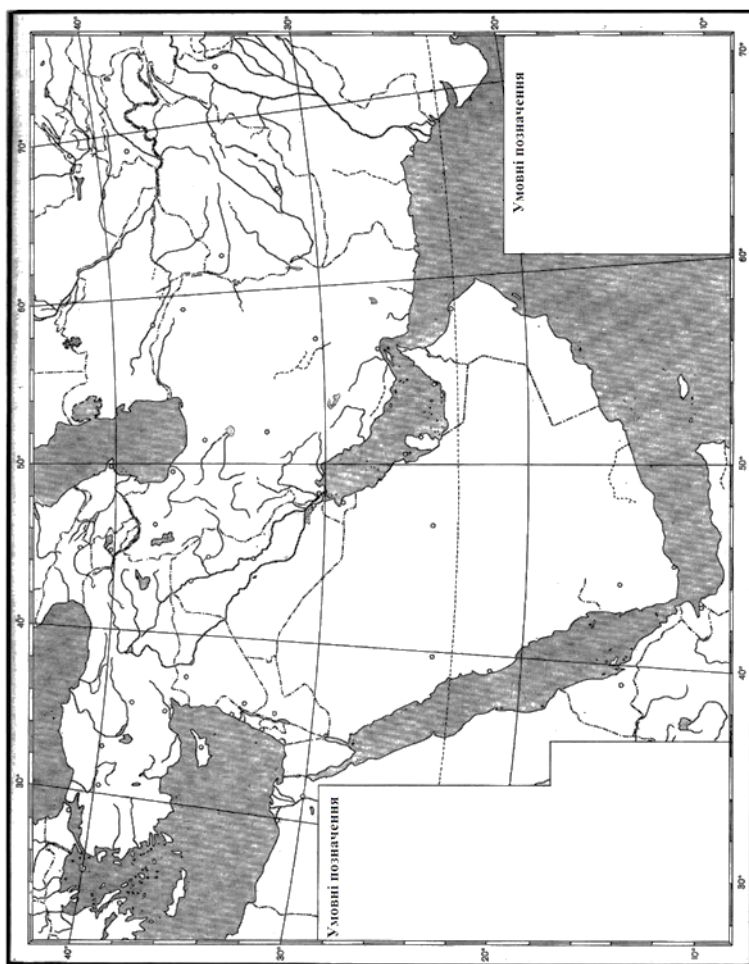


Південна Азія

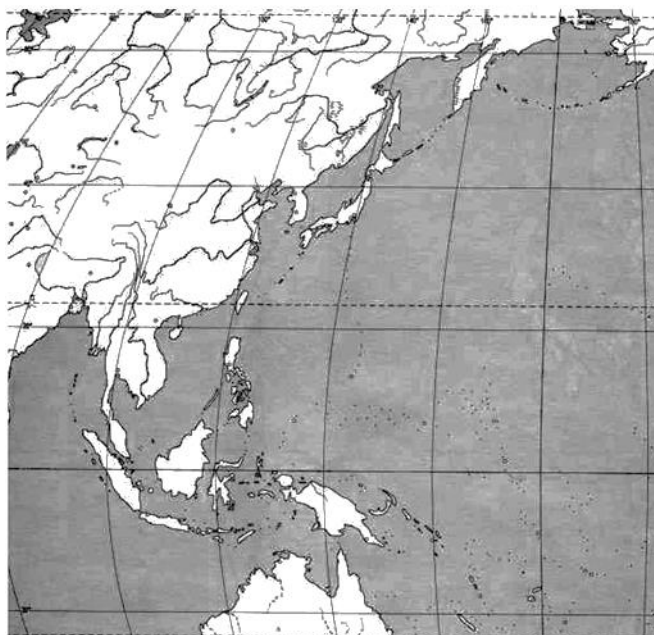


Умовні позначення

Західна Азія



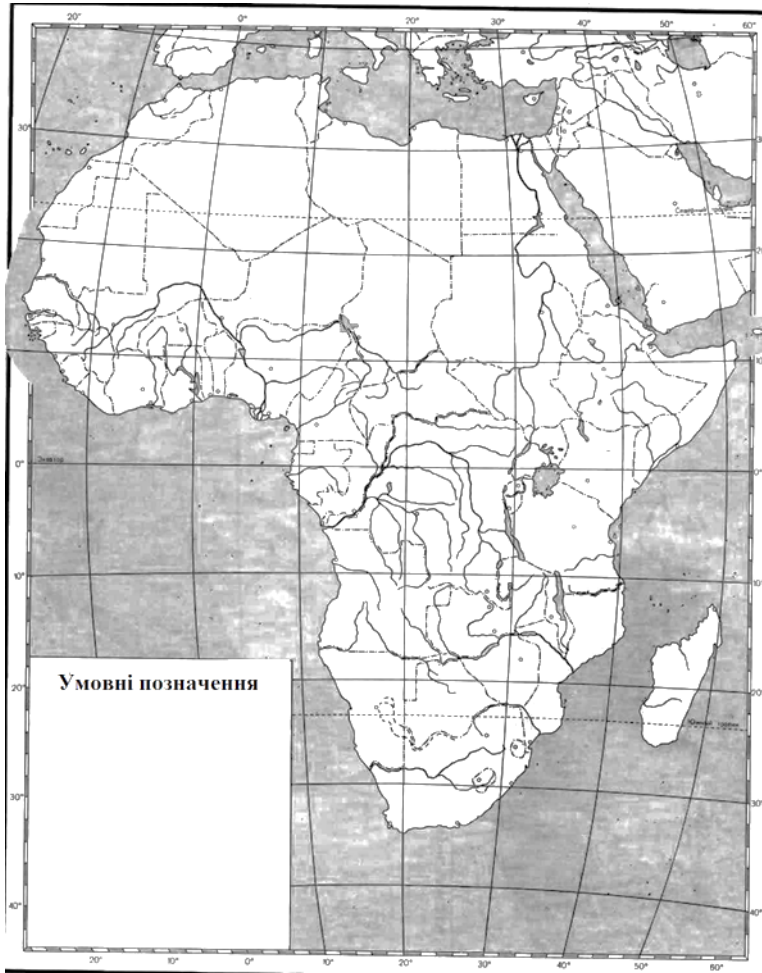
Тихоокеанський регіон



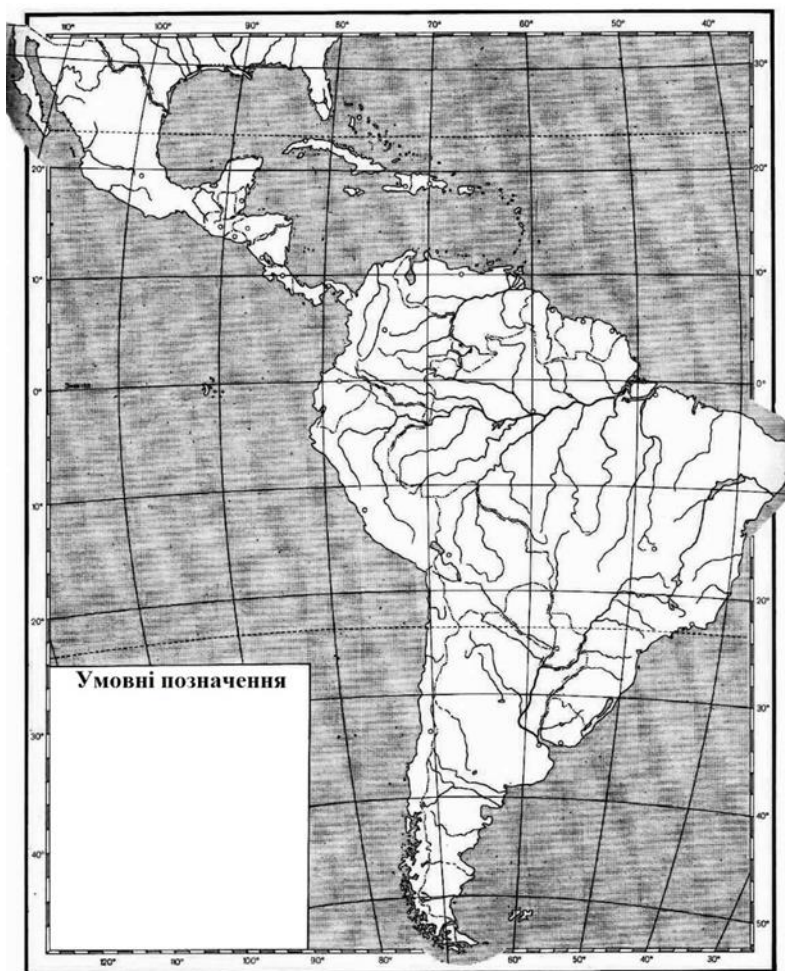
Умовні позначення



Африка



Латинська Америка



Навчальне видання

Терещенко Тетяна Вадимівна

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

«Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки
(1918–1945 рр.)»

Навчальний посібник

Підписано до друку

Формат 60х84/16

Ум. друк. арк. 13,5. Тираж 300 пр. Зам